BROJ 4. i 5. ZAGREB, KOLOVOZ I RUJAN 1921. GODIŠTE XLVII

MJESEČNIK

GLASILO PRAVNIČKOGA DRUŠTVA

UREDILI: Dr. EDO LOVRIĆ, KR. SVEUČILIŠNI PROFESOR
Dr. IVO POLITEO, ODVJETNIK.

Sadržaj:

† Kralj Petar 153

O nacrtima ustava, dr. Ladislav Polić, kr. sveučilišni profesor 154

Problemi agrarne politike u Hrvatskoj i Slavoniji, (Svršetak), Ivan Z. Galić, kr. banski savjetnik . 169

Reforma asekuracijonoga prava hrvatsko-ugarskog trgovačkog zakona, dr. Ernest Diamant, sudija 188

Vrijednost konkordata u Hrvatskoj prije i nakon sloma Austro-Ugarske, dr. Edo Lovrić, kr. sveučilišni profesor 197

Pooštrenje kazne kod stečaja kažnjivih djela, dr. Josip Šilović, kr. sveučilišni profesor 216

Pravosudje: a) Gradjansko — b) Kazneno . . . 218

Društvene vijesti 226

Nove knjige 226

Svaštice 229

SRPSKA BANKA

OSNOVANA 1895. **U ZAGREBU.** OSNOVANA 1895.

Akcijski kapital 60 milijuna kruna (15,000.000 dinara), rezerve oko 60 milijuna kruna (15,000.000 dinara).

Ima svoju filijalu u Novom Sadu, koja se vodi pod naslovom:

Centralni Kreditni Zavod kao Filijala Srpske Banke u Novom Sadu.

U Beogradu je osnovala još pre rata

Podunavsko trgovačko akcijonarsko društvo (Kralja Milana ulica br. 43.)

koje se smatra bančinom filijalom, a osnovano je u cilju prometa sa zemaljskim proizvodima; medjutim ono vrši i sve ostale bankovne poslove.

Srpska Banka bavi se

primanjem uloga na štednju.

U vezi je sa prvim bankama u Americi i naročito je udešena za primanje uloga od naših iseljenika u Americi, kao i za novac, koji se šalje rodbini u starom kraju.

Obavlja berzanske poslove.

Dolare i drugi inozemni novac izmenjuje po dnevnom tečaju. Izvršuje isplate i uplate u zemlji i u celom inostranstvu.

Osniva, posreduje i učestvuje kod trgovačkih, industrijalnih i drugih raznih preduzeća.

MJESEČNIK

GLASILO PRAVNIČKOGA DRUŠTVA

BROJ 4. i 5. GOD. XLVII.

Uredili: Dr. Edo Lovrić, kr. sveuč. profesor, Dr. Ivo Politeo, odvjetnik.

ZAGREB KOLOVOZ I RUJAN 1921.

†

Dne 16. kolovoza 1921. u $5^1/_2$ sati poslije podne blago je u Gospodinu preminulo Njegovo Veličanstvo kralj Petar I. Karagjorgjević te na svečani način sahranjeno na vječni počinak dne 22. kolovoza o. g. na Oplencu kod Topole.

Kralj Petar I. Karagjorgjević živio je dugo život običnoga gradjanina. Nijedna bol onih, kojima je posvetio rad cijeloga Svojega života, Njemu nije bila nepoznata niti Ga je poštedila. Sposoban, da potpuno shvati život svojega naroda, došao je s njegovom voljom na prijesto. Bio je ljubitelj osobne i narodne slobode, pa se zato s pravom ponosio, da je jedini birani kralj u Evropi, — okrunjeni predsjednik republike. Kao takav i kao potpuno ustavan vladar, pokazao je svojim nasljednicima na prijestolu put, kojim treba da dalje kroče.

Slava prvome kralju ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca Petru I. Karagjorgjeviću!

Vječna Mu slava i spomen!

O nacrtima ustava.

Piše dr. **Ladislav Polić**, sveuč. profesor.

IV. Nacrt Narodnoga Kluba.

U prvom sam članku napomenuo, da ću se, raspravljajući o Nacrtima Ustava, držati metode imanentne kritike. Ali za ovaj put moram od toga gledišta odustati. Jer svak će lasno razumjeti, zašto meni nije mogućno kritikovati baš ovaj Nacrt. S druge strane, bilo bi, po mojem osjećanju, sasvim neukusno kad bih ga na ovom mjestu branio. Zato mi ne preostaje drugo, nego da se ograničim na zgoljno prikazivanje osnovnih misli i pravne strukture ovoga Nacrta; u tom poslu može dobro poslužiti njegov Predgovor.

Nacrt Kluba dobio je u političkom životu etiketu: federalistički nacrt. Ali time još nisu izražene one druge bitne oznake njegove, koje se ogledaju u ovim načelima: jedna država, narodna suverenost, individualna sloboda i socijalna pravda. Počet ću s razlaganjem federativnog ustrojstva, ali već sada moram reći, da je ovaj projekt federacije jedinstven u istoriji ustavnog zakonodavstva, jer ne ulazi ni u jednu od dosadašnjih šablona.

Osnovna misao za organizaciju države bila je ova: jedna monarhična država sastavljena od pokrajina i federativno uredjena.

U državi treba da bude ovih šest pokrajina: Srbija sa Starom Srbijom i Makedonijom; Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s Medjumurjem, s Istrom i otocima; Crna Gora; Bosna i Hercegovina; Vojvodina (Bačka, Banat i Baranja) i Slovenija. Za promjene u broju i obimu pokrajina nije potrebna promjena ustava, već dostaje državni zakon donesen po plebiscitu zainteresovanog stanovništva i po pristanku dotičnih pokrajinskih sabora. (Čl. 3.)

Pokrajine su, u načelu, obrazovane prema stanju od 1. decembra 1918. Dotadašnje su pokrajine pridržane ponajprije zato što i one, po sudu odličnih stručnjaka, odgovaraju geografskim, ekonomskim i saobraćajnim momentima, koji i po vladinoj izjavi treba da budu odlučni za administrativnu podjelu zemlje. Te su pokrajine u glavnom velike, a samo velike pokrajine su sposobne za život zato, što su dovoljno finansijski jake. Malene pak pokrajine, kod današnje skupoće, ne bi bile podobne izvršavati ni najprimitivnije zadatke kulturne uprave, jer ne bi imale sredstava za to, pa bi bile vazda upućene na prosjačenje za državnu subvenciju i na medjusobno takmičenje za vladinu milost, čime bi se demoralisao sav javni život i u pokrajinama i u parlamentu. Za velike pokrajine navode se i pravni razlozi. Predložene pokrajine sačinjavaju osobita pravna područja, kojih ne će tako skoro nestati ni uz pospješno izjednačivanje zakona, a bila bi velika muka za sudove i upravne vlasti, kad bi u jednoj maloj pokrajini morali primjenjivati trojake zakone, i ne govoreći o koliziji statuta. Ocrtane pokrajine još su, od veće česti, istorijske formacije. Istorijski pak osjećaj odlikuje baš najveće dr-

žavotvorne narode u povijesti čovječanstva: Rimljane i Engleze, a čuvanje istorijskih temelja najvećma olakšava izgradnju nove države i prijelaz iz predjašnje podvojenosti u opću narodnu zajednicu. Napokon se u Predgovoru navodi, da predložene pokrajine nisu plemenske, kako se vidi već otuda, što se ne predlažu samo tri pokrajine nego šest.

Jugoslavija, po Nacrtu, trebala je da bude jedna država, koja se dijeli na pokrajine, nipošto pak jedna država sastavljena od udruženih država. Pokrajine imaju svoj status u državi i ne apariraju u medjunarodnom životu. Težište čitave konstrukcije leži u jednoj jedinoj i origirarnoj ustavotvornoj vlasti, koja stvara Ustav i koja ima da ga mijenja. Pri tom treba naglasiti da ustavotvorna vlast donosi Ustav nesamo za državu nego i za pokrajine i da ona organizuje jednu istu državnu vlast i u centrali i u pokrajinama, te da se u centralnom i u pokrajinskom pravnom poretku ispoljava jedna ista državna volja. Na ove idejne osnove nadovezuje se federativna shema, koja se ogleda u bifurkaciji konstituisanih državnih vlasti: u centrali i u pokrajinama, i to u Narodnom Predstavništvu, državnoj vladi i državnim sudovima za državne poslove, a u pokrajinskim saborima, pokrajinskim vladama i pokrajinskim sudovima za pokrajinske poslove. Kralj pak kao državni poglavar sudjeluje i u državnim i u pokrajinskim poslovima. Podjela nadležnosti izmedju države i pokrajina izvršena je tako da su državni poslovi taksativno izbrojeni, te pokrajinama pripada sve ono što nije pridržano centrali. Način podjele nije od bitne važnosti, a pravo značenje njegovo izlazi iz netom navedenih općih pogleda.

Što se tiče državnog zakonodavstva, Narodno Predstavništvo imalo bi da donosi državne zakone poprijeko o svim predmetima koji se redovno upućuju u nadležnost centralnog parlamenta. Nadležnost je trojaka. Prva je isključiva tako, da osim Narodnog Predstavništva niko ne može donositi zakone o tim predmetima. Ovamo idu (čl. 12.) ovi poslovi: državljanstvo; inostrani poslovi, računajući i odobravanje medjunarodnih ugovora u državnim poslovima; poslovi vojni i ratne mornarice (bez oružništva i straža uredjenih na vojničku), ratne štete i staranje za učesnike rata i njihove porodice; jedinstvo carinskog i trgovinskog područja i sloboda trgovinskog saobraćaja u državi medju pokrajinama; carine, finans. monopoli, državna imovina i uopće finansije za pokriće drž. potreba; novčarstvo, izdavanje novčanica, pa burze, patenti, mustre, uzorci i žigovi; mjere i utezi; pošte, telegrafi i telefoni, zatim drž. željeznice, odredbe o jedinstvenom načinu gradnje, pogonu i saobraćajnom redu za sve vrste željeznica, avijatika; pomorsko pravo i pomorska uprava, pomorsko brodarstvo duge plovidbe, morske luke i ribarstvo na otvorenom moru; pravo trgovačko, mjenično, saobraćajno i autorsko i pravna pomoć medju sudskim vlastima; središnji statistički ured za popis stanovništva i za potrebe državne uprave; policija pogranična i nad inostrancima i putnice za inostranstvo; uredjenje drž. uprave; napokon predmeti, koji bi Ustavom bili izrijekom

upućeni u nadležnost N. Predstavništva, a ne potpadaju pod čl. 13. i 14. To je kao minimum federacije.

U drugu vrstu (čl. 13.) idu zakoni: gradjanski i kazneni zakonik, gradjanski i kazneni postupak; glavna načela obrtnog prava; zaštita i osiguranje radnika i obrtnih namještenika, radničke komore i posredovanje rada (izuzimaju se poljodjelski radnici i namještenici). No drž. zakoni doneseni o tim predmetima stupali bi u pojedinoj pokrajini na snagu istom po pristanku pokr. sabora, datom u obliku pokr. zakona. Ovo je predloženo, da se ne bi zastarjeli zakoni prosto protezali na čitavu državu bez ikakova obzira na posebne prilike pojedinih pokrajina.

U treću grupu se broje t. zv. okvirni državni zakoni (čl. 14.) Oni donose samo osnovna načela, koja treba da se razrade pokr. zakonima, i to u ovim poslovima: odnos države prema pojedinim vjeroispovijestima i matice; zdravstvo (izuzevši ljekarne), veterinarstvo i zaštita biljki od bolesti i štetnika; riječko brodarstvo sa gledišta medjunarodnih odnosa i saobraćaja medju pokrajinama.

Zakonodavstvo u svim onim poslovima, koji nisu navedeni u čl. 12, pripadalo bi pokr. saborima uz ograničenja čl. 13. i 14., no dokle o predmetima naznačenim u čl. 13. i 14. N. Predstavništvo ne bi donijelo drž. zakona, vlasni bi bili pokr. sabori o njima donositi pokr. zakone. Pokr. sabori mogli bi donositi i odredbe iz područja gradjanskog i kaznenog prava, kad i koliko bi to potrebno bilo za uredjenje predmeta njihove nadležnosti; potreba takove odredbe pokazala se u Austriji g. 1907.

Djelokrug drž. legislative i drž. eksekutive ne poklapaju se. Potonji je uži kao i u nekim drugim federacijama. Po čl. 16. vodila bi drž. vlada eksekutivu u poslovima navedenim u čl. 12. izuzevši državljanstvo, burze, mjere i utege, dok bi joj u poslovima drž. financija, pomorske uprave i pogranične policije pripadalo vrhovno pravo nadzora nad pokr. samoupravom u tim poslovima. Radi zaštite pokr. interesa ponajprije je predloženo, da bi pri sklapanju medjunarodnih ugovora o predmetima pokr. nadležnosti državna vlada bila vezana na predhodni sporazum s pokr. vladama, kojima bi pripadalo izvršenje takovih ugovora. Takav se sporazum traži i pri sklapanju trgovinskih ugovora, koliko se radi o bitnim ekonomskim interesima pokrajina (na pr. vinska klauzula, pomorsko ribarstvo), a tako i radi zaštite posebnih ekonomskih pokrajinskih interesa u inostranstvu. Zatim naredbe o jedinstvenom načinu gradnje, o pogonu, jedinstvenom saobraćajnom redu kao i o tarifama za osobni i teretni promet za sve vrste željeznica donosile bi se po sporazumu izmedju drž. vlade i pokr. vlada. Napokon bi se pri drž. vladi, za pretresanje stručnih pitanja, postavili zasebni Savjeti sastavljeni razmjerno broju stanovništva od stručnjaka i interesenata iz svih pokrajina.

Pokr. vlade imale bi izvršivati pokr. zakone pa i drž. zakone, koliko izvršivanje drž. zakona nije prema čl. 16. pridržano drž. vladi. Naročito se ističe da bi u vjerozakonskim poslovima pripadala eksekutiva pokr. vladama u toliko, koliko se radi o vjerozakonskom poslu, koji se odnosi samo na dotičnu pokrajinu. I pri pokr. vladama bi se obrazovali zasebni stručni Savjeti.

Vrlo je težak problem, kako bi se u federaciji udesila uprava da, pored sve podvojenosti, skladno funkcioniše kao jedna uprava. U tu je svrhu najprije predvidjena dužnost medjusobne pomoći za sve organe države, pokrajina i samoupravnih jedinica. Zatim je pokr. vladama i organima njihovim stavljeno u dužnost, da pomažu drž. vladu u izvršivanju drž. poslova, pa da i naredbe njezine u smislu drž. zakona neposredno izvršuju, ako drž. vlada ne bi imala za takav posao svojih neposrednih organa u pokrajini. S druge strane drž. vlada bi tražila od pokr. vlada, da se sa gledišta pokr. interesa izjasne o zak. osnovama, o namjeravanim znatnim odredbama drž. vlade i o imenovanju viših drž. činovnika u pokrajini.

Pravosudje spada po Nacrtu (čl. 19.) u pokr. poslove, no državni su sudovi vojni, admiralitetski za stvari pomorskog ratnog plijena, konzulski i patentni. U nadležnost pokr. vlada ide i pokr. pravosudna uprava. U Predgovoru se ističe, da se ovakova podjela činila za sada potrebna, ako se uvaži da pokrajine sačinjavaju zasebna pravna područja; kad se pak sprovede izjednačenje gradjanskog i kaznenog zakonodavstva, trebalo bi da postoji za cijelu državu samo jedan Kasacioni Sud, ali niži bi sudovi ostali pokrajinski.

Jedna od najznatnijih ustanova Nacrta jest Ustavni Sud (čl. 20—22). Kako je u federaciji vrlo teško sprovesti sasvim tačno razgraničenje izmedju centrale i pokrajina, pa kako se i uz najbolju volju i najveću pažnju i centralnih i pokr. organa moraju dešavati sukobi nadležnosti, potreban je za rješavanja sukoba jedan visoki i nezavisni sud. Iskustvo je pokazalo, da se garantija za ustavni poredak ne može naći ni u političkim borbama, ni u jednostranim diktatima, pa ni u kompromisima izmedju centrale i pokrajina. Najbolji primjer daje nam povijest državnopravnih odnosa izmedju Hrvatske i Ugarske, koja nam kazuje, da se medjusobni sporovi ili nisu mogli nikako rješavati ili barem ne po pravu; a Hrvatska, čuvajući svoju suverenost, nikada nije mogla pristati na kakav Ustavni Sud. Po Nacrtu se Ustavni Sud zamišlja ponajprije kao tribunal za rješavanje svih mogućih konflikata izmedju državnih i pokrajinskih vlasti, i to nesamo upravnih i sudskih nego i legislativnih (izmedju N. Predstavništva i pokr. sabora). Osim toga Ustavni Sud bi rješavao o ustavnosti pokrajinskih zakona na zahtjev drž. vlade, a o ustavnosti državnih zakona na zahtjev pokr. vlade. Istina, često se u federacijama ističe suprematija državnih zakona nad pokrajinskim, ali odredba Nacrta sasvim je u skladu s općim gledištem, da se i u centrali i u pokrajinama manifestuje jedna ista drž. vlast, koja i za centralne i za pokrajinske poslove jednako stoji pod Ustavom. Za državnopravnu kvalifikaciju nisu odlučne dalje njegove atribucije, da Sud rješava sporove, koji nisu privatnopravne prirode, izmedju države i pokrajina ili izmedju pokrajina, a tako i žalbe protiv zakonitosti izbornog postupka. Ustavni se Sud ima sastaviti od 12 članova tako, da šest imenuje Kralj izmedju predloženika pokr. sabora, a šest Nar. Skupština izmedju predloženika Senata. Za članove Suda

mogu se postaviti samo lica, koja su navršila 40 godina života, svršila pravni fakultet i ističu se poznavanjem javnog prava, ali poslanici ne mogu biti članovi toga Suda. Sastavom Ustavnog Suda imalo se zajamčiti svim pokrajinama razmjerno sudjelovanje.

Sa gledišta federativnog treba istaknuti i ustrojstvo Nar. Predstavništva (čl. 55). Ono se sastoji iz dva Doma: Nar. Skupštine i Senata. Uostalom, sama konstrukcija federacije gotovo iziskuje gornji Dom, u kojem treba da su zastupane pokrajine. Predstavnicima pokr. sabora daje se nešto preko polovice (upravo 53) od 100 članova Senata, a ostalih 47 senatora biraju privredne organizacije, visoke škole i konfesije (čl. 60.). Primijenjena je spoznaja, da pojedinac nije samo apstraktan državljanin, nego podjedno i član koje socijalne grupe, pa zato je zastupstvo po općem pravu glasa dopunjeno zastupstvom staleža po zvanju. Za prvi pokušaj smatralo se to dovoljnim, a dalji eksperimenti bili bi dopušteni istom po stečenom iskustvu i zato je zasada otklonjen zasebni Privredni Parlamenat. Za položaj Senata značajno je, što mu se daje samo suspenzivno veto kod zakona, a kod budžeta ili finansijskih zakona samo pravo primjedbe.

Državnu vladu sastavljaju odgovorni ministri, postavljeni za vršenje poslova, u kojima po čl. 16. pripada eksekutiva drž. vladi (čl. 114.). Pokr. vladu sastavljaju namjesnik i povjerenici (čl. 119.). Namjesnika postavlja kralj, s premapotpisom novoimenovanoga, na 4 godine izmedju tri kandidata izabrana od pokr. sabora. Pokr. namjesnici, koji imaju rang ministra, nose uobičajenu titulu, ako otprije postoji, a u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji naslov bana. Povjerenike za pojedine grane pokr. uprave imenuje Kralj na predlog i uz premapotpis pokr. namjesnika. Pokr. namjesnik odredjuje smjer pokr. upravi, a prema njegovim direktivama povjerenici samostalno upravljaju svojom upravnom granom. I namjesnik i povjerenici imaju pravo kontrasignature, i to povjerenici za područje svoje upravne grane, a namjesnik za one ukaze Kraljeve, koji su upravljeni na pokr. sabor ili na čitavu pokr. vladu, ili za koje Ustav ili pokr. zakoni naročito traže njegov premapotpis. Namjesnik i povjerenici solidarno su odgovorni pokr. saboru, u kojem imaju pravo pristupa i govora. Optužiti ih može i Kralj i pokr. sabor naročitom pokr. Sudu. Po pravu kontrasignature i po odgovornosti saboru vidi se, da su namjesnik i povjerenici pokr. ministri, samo što je, s oslonom na banski sistem, jače istaknuta prezidijalna i direktorijalna vlast namjesnikova.

Prema bifurkaciji uprave udešeno je i upravno sudovanje (čl. 122—126): postoje pokr. upravni sudovi, za svaku pokrajinu bar po jedan, i Državni Savjet. Pokr. upravni sudovi konačno rješavaju upravne sporove iz pokr. zakona, ali može im se državnim zakonom povjeriti i rješavanje, u prvom stepenu, upravnih sporova iz drž. zakona. Državni Savjet je najviši upravni sud za upravne sporove iz državnih zakona.

I država i pokrajine imaju svoje finansije (čl. 132.). Javne dažbine izmedju države i pokrajina imale bi se podijeliti tako, da jedna vrsta dažbina pripada državi, a druga pokrajinama, zatim da pokrajine učestvuju u izvjesnim državnim dažbinama i napokon, da pokrajine mogu udarati namete na izvjesne državne dažbine. No unapred se predvidja, da se drž. potrebe pokrivaju carinama i fin. monopolima, vojnooprosnom taksom, vlastitim prihodima pojedinih grana drž. uprave, prihodima drž. imovine, drž. poduzeća, uredaba i drž. lutrije, prihodima drž. zajmova; no ako bi se pokazalo da se drž. potrebe ne mogu pokriti navedenim fin. sredstvima, dužne bi bile pokrajine, po pristanku pokr. sabora, prepustiti državni prihod od izvjesnih vrsta svojih dažbina. Jasno je da je ovo samo najopćenitiji nacrt, pogotovu kad se pomisli na javne dugove. Pokrajinama pripadaju domeni, naročito predjašnje državne, zemaljske ili pokrajinske šume, rude, zatim vodene snage u pokrajini; pokrajinama ostaju dobra namijenjena za neposrednu upotrebu pokr. uprave ili za javne ciljeve kao i fondovi vezani za odredjene svrhe. Predvidjaju se i tako moderna državna preduzeća, u kojima, uz privatnike, učestvuju država, pokrajine ili samoupravna tijela. Za željeznice kao i za pošte, telegrafe i telefone predlažu se specijalne odredbe s osobitim obzirom na pokr. interese. Za pregled državnih računa predvidja se Glavna Kontrola kao posebno nadleštvo i računski sud, a za pregled računa pokr. uprave i samoupravnih jedinica ustanovili bi se pokrajinski računski sudovi.

U čl. 147. normirane su izmjene Ustava, u glavnom, prema Nacrtu Ustavne Komisije, s osobitim obzirom na redakciju gg. Slobodana Jovanovića i Bogumila Vošnjaka. Naročito je dodano, da je za promjene Ustava, kojima bi se diralo u nadležnost pokrajina, potreban pristanak pokr. sabora, izrečen sa dvije trećine prisutnih zastupnika. Prema tome se ne traži pristanak pokrajina za jura singularia (jer ih u Nacrtu i nema) kao nekad po njemačkom Ustavu, nego za sva pokrajinska jura singulorum; otuda pak e contrario izlazi, da za promjene Ustava, kojima se ne dira u nadležnost pokrajina, nije potreban nikakav pristanak pokrajina, dok se u sjevernoameričkoj Uniji traži pristanak tri četvrtine udruženih država. Po mojem sudu, neograničena Kompetenz-Kompetenz centrale nije pojmovno obilježje federacije, jer bi bila mogućna federacija, koja bi bila sklopljena za vječna vremena ili opet kojoj Ustav ne bi sadržavao nikakvih norama o promjeni saveznog Ustava.

Prikazavši predložene norme o ustrojstvu države, još je red dati naučnu pravnu konstrukciju. Da sakupimo još jednom elemente konstrukcije. Ponajprije jedinstvo teritorije (čl. 1.: Jugoslavija je jedna nedjeljiva narodna država, isp. i čl. 4.). Zatim jedinstvo naroda (jedno državljanstvo i jedna ustavna prava državljana). Napokon jedna vlast, i to jedna jedina narodna suverenost, iz koje proistječu sve vlasti (čl. 6.). Jedna narodna suverenost ispoljava se u jednoj ustavotvornoj vlasti (Uvod i čl. 7.), kojoj je organ jedna suverena Ustavotvorna Skupština. Ova donosi jedan jedini Ustav i za centralu i za pokrajine; i pokrajine su organizovane već tim Ustavom, a da za to nije potrebna dalja njihova komplementarna izjava ili radnja (Nawiasky). Ustavom je konstituisana jedna ista vlast, koja se jednakim načinom javlja u centrali i u pokrajinama, i kao zakonodavna (čl. 8.) i kao izvršna (čl. 10.) i kao sudska (čl. 11.). Napokon pokra-

jine nemaju forme, one nisu ni monarhije ni republike, već su sastavni dijelovi više cjeline. Ukratko, postoje elementi samo jedne države, prema tome postoji i jedna država, a ne postoji šest udruženih država sa sedmom, centralnom državom na čelu. Ali ta jedna država uredjena je na federativni način.

U tom je osobina ovoga Nacrta. Uostalom, ovakovo se uredjenje nadalo samo od sebe, pošto je N. Klub prihvatio monarhijsku formu države. Samo kao republika, Jugoslavija može da bude čista i potpuna federacija.

Prema tome, država, kako ju je zamišljao Nacrt, ne bi bila ni realna unija, ni monarhična savezna država (Otto Mayer), koja pretpostavlja više udruženih monarha, ni onakova federacija, kako su negda konstruisali austro-ugarsku monarhiju Biedermann, Dantscher, Pražák. Pokrajine ne bi bile ni Unterstaaten, kako je Kohler okarakterisao »države« u australskom Commonwealthu, ni Jellinekovi državni fragmenti, već prosto autonomne pokrajine, kojih je odnos spram države uredjen na način kao i odnos udjelne države spram savezne države. Kakogod se do te konstrukcije moralo doći zbog monarhične forme države, tako se opet do nje moglo doći samo s demokratskog ishodišta narodne suverenosti. Zanimljivo je, da bi organizacija britanskog carstva kao federacije (imperial federation) neminovno dovodila do slične konstrukcije kao u Nacrtu, ali čini se da su ti pokušaji zasada napušteni.

Ovo ustrojstvo ne spada ni u jednu šablonu: ni u t. zv. unitarnu državu, ni u federaciju, ni u konfederaciju. Zato je g. Slobodan Jovanović u svome izvrsnom članku (Srpski Književni Glasnik, Knj. II. br. 6.), na koji skrećem naročitu pažnju, s pravom s teorijske strane, našao, da se predložena organizacija u koječemu odvojila od tipa federacije i primakla se konfederaciji. Ali se ne može pustiti s vida ni to, da ove pokrajine ne apariraju nimalo u medjunarodnom pravu, pa da ni u unutrašnjem životu nisu suverene, jer suverena je. po ovom Nacrtu, samo konstituirajuća vlast.

O političkom opravdavanju federacije i o političkom domašaju predloženog ustrojstva ne može ovdje biti govora, kako sam na početku istaknuo. Pritom sam slobodan napomenuti samo to, da se, po mome mišljenju, istaknute »anomalije« ili odstupanja pokazuju više s političkog gledišta nego li u samoj pravnoj koncepciji.

Isporedivši pak Ustav s ovim Nacrtom, mora se reći da je Ustav direktna negacija svih osnovnih načela Nacrta osim monarhije, ali i nju je Ustav sazdao na sasvim drugim principima.

V. Nacrt Jugoslavenskog Kluba.

Da ne bude nesporazuma, unaprijed ističem, da sam za podlogu razmatranja naročito uzeo samo »Odvojeno Mišljenje Jugoslavenskoga Kluba o Nacrtu Ustava predloženog od Ustavnog Odbora«. Ovo je mišljenje podneseno 6. aprila o. g. i potpisano od gosp. Ante Dulibića i desetorice njegovih klupskih drugova. To nije zaseban

formalan Nacrt Ustava, nego skup vrlo obilatih amendementa ka Predlogu Ustavnog Odbora, koji se, u neamendiranim dijelovima, prema tome sada prihvata. Kako ne pišem političku istoriju, nije mi do prikazivanja ni predjašnjih ni potonjih političkih enuncijacija toga Kluba, pa ni tudjih mišljenja.

Jugoslavenski Klub u uvodu svoga Odvojenog Mišljenja iznosi, da se Predlog Ustavnog Odbora kosi sa Krfskom Deklaracijom, s Adresom Narodnog Vijeća i odgovorom Nj. Vis. Regenta od 1. decembra 1918. god., a naročito da se protivi temeljnom načelu, po kojem se Ustav mora donijeti sporazumom svih triju plemena Srba, Hrvata i Slovenaca bez majoriziranja. Zato je Klub uvjeren, da bi uredjenje naše države prema Nacrtu vladine većine uzdrmalo temelje, na kojima ona počiva.

Tri pitanja zaslužuju osobitu pažnju: organizacija Narodnog Predstavništva, samouprava i socijalno-ekonomske odredbe.

Narodno Predstavništvo sastoji se, po ovom Nacrtu, iz dvije koordinovane i jednakobrojne (200 članova) Skupštine: političke i socijalno-ekonomske, koje se biraju na četiri godine. Politička Skupština bira se općim, jednakim, neposrednim, srazmjernim i tajnim glasanjem. Zanimljivo je, da bi se mogli birati i biti birani vojnici (jer se izuzimaju samo oficiri aktivni i u nedejstvu, kao i podoficiri i oficiri pod zastavom). Polovinu Socijalno-ekonomske Skupštine birao bi narod po staležima jednakim (?), neposrednim, tajnim i proporcijonalnim glasanjem, a drugu polovinu sačinjavali bi delegati pokr. staleških zastupstava, no dok se ova zastupstva ne bi ustanovila, i ova druga polovina birala bi se direktno.

Kompetencija Narodnoga Predstavništva podijeljena je na troje: jedna je data Polit. Skupštini, druga Socijalno-ekonomskoj Skupštini, a treća Plenumu, koji se sastoji od obje Skupštine. Zakonodavna nadležnost i jedne i druge Skupštine ili je potpuno zakonodavstvo ili opet samo okvirno zakonodavstvo (t. j. centralni Parlamenat postavlja samo opća načela, a razrada njihova je ostavljena pokr. Skupštinama).

Političkoj Skupštini pripada najprije potpuno zakonodavstvo o ovim poslovima: 1. državljanstvo, domovno pravo, sloboda kretanja, policija, anagrafa (čemu ta tudja riječ!); 2. pravo udruživanja i zborovanja, štampa; 3. sve civilno, krivično, zemljišno i stručno pravo (obrtno, industrijsko, trgovačko, mjenično, bankovno, burzovno, pomorsko, rudarsko, vodno pravo itd.) izuzevši staleško-pravne poslove; 4. vojska i mornarica; 5. svi poslovi, za koje su predvidjeni posebni zakoni u članovima Predloga Ustavnog Odbora dotično ovoga Nacrta, a koji se tiču gore pobrojanih poslova. Pripada joj i okvirno zakonodavstvo o odnosu izmedju države i crkve, o prosvjeti, o organizaciji sudstva i uprave.

U djelokrug Socijalno-ekonomske Skupštine pripada najprije potpuno zakonodavstvo o ovim poslovima: 1. novac, monopoli, drž. zajmovi i svi fin. poslovi, koji se tiču cijele države; 2. saobraćajna sredstva, koja su važna za cijelu državu (željeznice, paroplovstvo,

zrakoplovstvo, pošta, telegraf, telefon); 3. svi poslovi, za koje su predvidjeni posebni zakoni u članovima Predloga Ustavnog Odbora dotično ovoga Nacrta, a koji se tiču gore pobrojanih poslova. Ovamo ide i okvirno zakonodavstvo za ove predmete: 1. svi staleško-pravni poslovi (zemljoradničko, obrtno industrijsko, trgovačko, činovničko, radničko pravo; organizacija staleških zastupstava, odvjetnički, bilježnički, inženjerski, ljekarski red itd.); 3. eksproprijacije, socijalizacija prirodnog blaga i ekon. preduzeća, organizacija i nadzor produkcije, prodaje i konzuma važnih potrepština; 3. stručno školstvo; 4. zdravstvo, socijalna politika; 5. osiguranje.

Pred Plenum idu ovi poslovi: odobrenje navještaja rata i sklopljenje mira, svih političkih i carinsko-trgovinskih ugovora s drugim državama; odobravanje državnog budžeta; poslovi, za koje su predvidjeni zakoni u ovom Nacrtu, dotično u Predlogu Ustavnog Odbora, a tiču se poslova ovdje nabrojenih.

Na prvi pogled se čini kao da postoje dvije Skupštine sa sasvim odjelitom kompetencijom. Ali iz čl. 77. vidi se, da se predlog, koji jedna Skupština usvoji, šalje drugoj na odobrenje, pa da se istom onda ako i druga Skupština predlog usvoji, smatra, da ga je Nar. Predstavništvo usvojilo. Svaka skuština ima potpuno jednako pravo odbacivanja i amendiranja, pa tek u slučaju nesuglasice, o predlogu konačno odlučuje Plenum. Prema tome za sve predloge, izuzevši one koji su ab initio po čl. 74. rezervisani Plenumu, nadležne su obje Skupštine: dakle, to su u stvari, dva Doma (tako se zovu i u čl. 102d) jedne iste Skupštine, s jednom istom zakonodavnom kompetencijom samo što je p r a v o i n i c i j a t i v e rasporedjeno odvojeno sa svaki pojedini Dom tako, da se jedni predlozi mogu inicirati — bilo od poslanika ili od vlade u Kraljevo ime — samo u jednom Domu, a drugi predlozi samo u drugom Domu. Osim toga, stilizacija daje mjesta nebrojenim sumnjama: kojoj Skupštini pripada zakonodavstvo o spoljnim poslovima (n. pr. organizacija spoljne službe; isp. čl. 72. A. tačka 5 u vezi sa t. 1—4); kome pripada (da li Plenumu ili kojoj Skupštini) odobravanje medjunarodnih ugovora, koji nisu ni politički ni carinsko-trgovinski (isp. čl. 74. t. a); koja Skupština ili Plenum rješava o Namjesništvu ili o optužbi ministara? Budući da se tu govori samo o zakonodavstvu potpunom ili okvirnom, nastaje pitanje, što je s kontrolnom djelatnosti Parlamenta u formi pitanja, interpelacija, rezolucije, adrese, rješavanja o peticijama itd. Zato članovi 72—74 izgledaju tek kao nabačena skica, pogotovu kad se pomisli na eksemplifikacije u zagradama, na pr. u čl. 72. A. t. 1.): »policija, (putni propisi, nadzor nad tudjincima itd).«

Uostalom, nabrajanje kompetencije obiju Skupština i Plenuma ima još i tu svrhu, da se razgraniči nadležnost izmedju centralnog Parlamenta i Pokr. Skupština. Tako se kaže na koncu čl. 74: »Svi drugi poslovi spadaju u nadležnost pokrajina i samoupravnih jedinica, koje su istima potčinjene«; a u čl. 100. pod t. 1. upućuje se u nadležnost Pokr. Skupštine: »zakonodavstvo u svim stvarima, koje nisu izričito zadržate za državno zakonodavstvo«. Stilizacija u čl. 74

dosta je nesrećna zato, što se ne upućuje još i na čl. 72 i 73, dok bi se iz nje moglo izvesti, kao da i samoupravnim jedinicama pripada neka zakonodavna vlast, jer se u čl. 74 radi o zakonodavstvu; uostalom taj je passus u čl. 74 bio izlišan s obzirom na čl. 100 i na čl. 93—98.

Država se dijeli na ovih šest pokrajina (čl. 90) i to: Srbija; Hrvaska i Slavonija s Medjumurjem; Crna Gora; Vojvodina; Slovenačka s Prekomurjem. Baš takova je podjela i u Nacrtu Narodnog Kluba s tom jedinom razlikom, što Jug. Klub odvaja Dalmaciju od Hrvatske i Slavonije pa je pridaje Bosni i Hercegovini.

Pokrajine se dijele (čl. 91) na okruge i općine, koje su kao i pokrajine pravna lica po javnom i privatnom pravu. Okruzi (županije), srezovi (kotari) i općine samoupravne su jedinice. Kod takove stilizacije moramo ponajprije pitati, zar kotari, iako samoupravne jedinice, nisu pravna lica? Zatim se iz čl. 100 (posljednji stav), pa iz čl. 102b) i102 c) mora zaključiti, da barem okruzi nisu zgoljne samoupravne, nego podjednako i upravne jedinice; očito je, da Jugosl. Klub nije prihvatio g. Protićev sistem samouprave. Iz ove stilizacije čl. 91 (u vezi s posljednjim stavom čl. 74.) nedvoumno izlazi, da se pokrajina ne smatra kao samoupravna jedinica, a ipak se u čl. 93 govori o pokrajinskoj samoupravi, čak se čitav pravni položaj pokrajina ex professo obilježava u Odijeljku VIII. U p r a v n a v l a s t, premda se u istom tom odijeljku o upravnoj vlasti pripisuje Pokr. Skupštinama zakonodavstvo pur et simple. S druge strane, ta ista Pokr. Skupština, koja ima zakonodavnu vlast, stavlja se u čl. 92. u isti red sa Skupštinom odnosno odborom županije, kotara i općine, ali se na to opet u čl. 93. naročito ističe da Pokrajina ima svoju Vladu, koja je po čl. 95. čak i odgovorna Pokr. Skupštini.

Glavni organi Pokrajine jesu Pokr. Skupština i Pokr. Vlada. Pokr. Skupština je zaključujući organ, kojemu pripadaju, pored predlaganja Predsjednika Pokr. Vlade, još i ovi poslovi: 1. zakonodavstvo u svim stvarima, koje nisu izričito držate za državno zakonodavstvo; 2. briga (!) za važne javne ustanove i zavode (u tekstu: postrojenja!), koji nadilaze djelokrug pojedinih županija; 3. pokr. finansije; 4. administrativni nadzor nad županijama, kotarima i općinama u samoupravnom pogledu.

Ponajprije treba naročito istaknuti, da Pokr. Skupštine izdaju zakone, formalne zakone (kojima je trebalo dati ime: pokr. zakoni), da one prema tome, kako se često veli, vrše suverenu vlast. Zakonodavna vlast Pokr. Skupštine osnovana je na Ustavu upravo kao i vlast Narodnog Predstavništva, a nije im delegovana običnim zakonima Centralnog Parlamenta (devolucija) kao po Nacrtu g. Protića. Što više, budući da su poslovi Centralnog Parlamenta, kao redovno u federacijama, taksativno izbrojeni, mora se reći, da je kompetencija Pokr. Skupština pravilo, a nadležnost Narodnog Predstavništva izuzetak.

Zakone, koje riješi Pokr. Skupština, predlaže Predsjednik Pokr. Vlade preko Min. Savjeta (a ne direktno kao po Nacrtu Nar. Kluba)

Vladaocu na odobrenje prije nego što ih proglasi. Ako se zakon ne odobri u roku od dva mjeseca, a i ne vrati Presjedništvu Pokr. Vlade, da bi ga mogla Skupština ponovo uzeti u pretres, onda može Predsjednik Pokr. Vlade, ako ga Pokr. Skupština izrijekom ovlasti, taj zakon proglasiti (čl. 102). Prema tome je Kraljevo pravo prema pokr. zakonima mnogo slabije nego prema državnim zakonima, jer bi pokr. zakoni mogli stati na snagu i bez kraljeve sankcije. No velik je propust učinjen, što se ništa ne kaže o odnosu izmedju državnih i pokr. zakona: da li vrijedi načelo »lex posterior derogat priori« ili »Reichsrecht bricht Landesrecht« ili koje drugo načelo. Dobro je poznato, koliko je muka to neriješeno pitanje zadavalo nekada u bivšoj Austriji. Propust je to teži, što se ne predvidja nikakav Ustavni Sud, koji bi sudio o ustavnosti zakona i državnih i pokrajinskih ili možda samo pokrajinskih; u čl. 99. spominje se naročito državni sud samo za sporove (kakve?) izmedju raznih Pokr. Vlada i za sporove izmedju pokrajinske i centralne vlade.

Što se tiče razgraničenja kompetencije izmedju državnog Parlamenta i pokrajinskih sabora, moramo napomenuti, da se u sadašnjoj stilizaciji krije leglo nebrojenih sumnja i sporova i bez obzira na čl. 72. A. tačka 5. i čl. 73. A. t. 3. Ovamo idu naročito ova pitanja: odobravanje medjunarodnih ugovora u autonomnim stvarima ili barem zakonodavno sprovodjenje takvih ugovora; da li pokr. zakoni djeluju u inostranstvu, i naročito koji zakoni (da li samo državni ili i državni i pokrajinski) uredjuju status državljana u inostranstvu; uredjivanje odnosa izmedju državljana i inostranaca; što valja učiniti, ako se predmet pokrajinske ili državne kompetencije ne da potpuno urediti samo u krugu jedne redovne kompetencije; što biva, ako Pokr. Skupština ne će da izda pokr. zakon za razradu državnog okvirnog zakona, koji bez razrade ostaje mrtvo slovo; savezna eksekucija (ili nešto slično). Dosta je. Mogao bih još produžiti s ovakovim nada sve važnim pitanjima, pa to ne bi bio, vjerujte, simptom folie raisonnante, već plod iskustva i teorijskog i praktičkog iz hrvatsko-ugarskoga i sličnih državnopravnih odnosa.

Pokrajina ima svoju Vladu, koju sastavlja Predsjednik. Predsjednika Pokr. Vlade postavlja Kralj na predlog Min. Savjeta izmedju tri kandidata izabrana od Pokr. Skupštine iz svoje sredine. Vladalac ga tako isto razrješava od dužnosti. Pokr. Vlada je najviši izvršni organ pokrajinske samouprave. Njezina je nadležnost dosta komplikovana. Pokr. Vlada je ponajprije vrhovni eksekutivni organ odgovoran Pokr. Skupštini, u svim autonomnim stvarima, te protiv njenih rešenja u tim stvarima nije dopuštena nikakva druga žalba do li Pokr. Upravnom Sudu. Što su autonomne stvari u eksekutivnom pogledu, ne kaže se nigdje izrijekom, no iz naravi same stvari izlazi, da ovamo ide izvršenje pokr. zakona kao i rješenjâ Pokr. Skupštine.

Pored toga, nadležni članovi Pokr. Vlade vrše poslove državne uprave u pokrajini, koji se odnose na autonomne resore. Autonomnih resora ima ovih dvanaest: unutarnji poslovi; trgovina i obrt; gradjevine; šume i rude; poljoprivreda; agrarna reforma; ishrana; prosvjeta

i vjere; zdravlje; socijalna politika; pravosudje; finansije. Predsjednik Pokr. Vlade stoji na čelu državne uprave u pokrajini. Članovi Pokr. Vlade odgovorni su u toj funkciji resornim ministrima, a Predsjednik Pokr. Vlade Min. Savjetu. Prema tome Pokr. Vlada vrši, u prenesenom djelokrugu u načelu cijelu državnu upravu u pokrajini t. j. funkcije je državna, a organ je samoupravan. Vrijedno je spomenuti da je bilo nekad predloga da bi hrvatska vlada vršila u prenesenom djelokrugu čitavu zajedničku hrvatsko-ugarsku upravu. S druge strane, ako se praktički uzme, Pokrajinska bi vlada imala u čitavom području unutrašnje uprave od prilike istu po opsegu kompetenciju kao i Pokrajinski Odbor po Nacrtu g. Protića. »Autonomni« resor znači sasvim nešto drugo nego »autonomna« stvar: autonomni resor je prosto resor, kojemu stoji na čelu autonomni činovnik, bez obzira na to, da li su stvari, koje u taj resor spadaju, autonomne ili državne.

No Pokr. Vlada dobila bi u svoje ruke i čitav niži državni upravni aparat po tome, što bi ona postavljala, premještala i otpuštala činovnike sviju resora, kojima ona upravlja, uz odobrenje nadležnog Ministra za više činovnike. Svi činovnici postavljeni od Pokr. Vlade njoj su odgovorni.

No utjecaj Pokr. Vlade dopire čak i do onih grana državne uprave u pokrajini, kojima ne upravlja Pokr. Vlada, (specijalni državni servisi), jer načelnike ovakovih državnih nadleštava postavljao bi, premještao i otpuštao nadležni Ministar samo u dogovoru s Predsjednikom Pokr. Vlade, preko kojega bi načelnici u svim važnim stvarima općili s nadležnim Ministrima.

Zanimljivo je razmotriti odnos Pokrajinskih Vlada prema Centralnoj Vladi. Ponajprije bilo bi trebalo izreći, da su ispod nadležnosti Ministara izuzete autonomne stvari; jer za te stvari je vrhovna instancija Pokr. Vlada, koja je odgovorna Pokr. Skupštini, tako je trebalo amendirati član 90. Predloga Ustavnog Odbora. Ali ni na taj način ne bi bilo još riješeno vrlo važno pitanje; da li treba da postoje Ministri za sve resore: pita se naime, nije li za svaku izjavu ili akt, koji bi državu kao cjelinu vezivao prema stranim državama, potrebna radnja odgovornog državnog Ministra i pored Ministra spoljnih poslova, koji takovu izjavu ili akt saopštava stranoj vladi, premda bi takova izjava ili akt spadala medju autonomne stvari, za koje je inače u granicama pokrajine nadležna Pokr. Vlada? To je od velike važnosti za t. zv. resorne medjunarodne ugovore, za izjave o reciprocitetu, za retorziju i represalije. Čudno je, što se nigdje ne govori o kontrasignaturi Vladalačkih akata u autonomnim stvarima, pogotovu, kad se Pokr. Vlada označava kao najviši izvršni organ odgovoran Pokr. Skupštini. S državnopravnog gledišta ne bi se smjelo govoriti o autonomnim resorima, u koliko Pokr. Vlada vrši poslove državne uprave u pokrajini pod odgovornošću nadležnom Ministru. Ni ta odgovornost nije nimalo determinisana: može li Ministar kao jerarhički šef i smijeniti člana Pokr. Vlade? Ne smije se smetnuti s uma ni to, da Pokr. Vlada može uno actu primjenjivati i državni i pokr.

zakon, kako naročito biva kod okvirnih zakona, kojima načela potječu od državnog zakonodavstva, a detalji od pokrajinskoga; dakle za jedan isti čin postojala bi dvojaka odgovornost: i prema Pokr. Skupštini i prema Centralnoj Vladi. Nije nigdje istaknuto znamenito ustavno načelo o dužnosti svih organa države, pokrajina i samoupravnih jedinica na medjusobnu pomoć.

Premda se predlog Jugosl. Kluba trudio da provede razgraničenje izmedju države i pokrajina, ipak se sve najzad svršava u jednoj velikoj konfuziji nadležnosti. La clé de voûte je ipak Centralni Parlament, kojemu je odgovorna Centralna Vlada pa i zato što ne susjenjuje Predsjednike Pokr. Vlada kao i zato što ne ulaže veto protiv pokr. zakona. Centralni Parlament ima u svojoj ruci vrhovne sankcije i može sa ta dva istaknuta gledišta raspravljati o svakoj stvari pokr. samouprave u legislativnom i eksekutivnom pogledu. Tu se javlja jedinstvo politike za cijelu državu i to je jezgra autonomizma (za razliku od federalizma). No s time, ako možda i ne u logičnoj suprotnosti, a ono barem u realnoj repugnanciji stoji biranje Namjesnika u Pokr. Skupštini i iz njene sredine. U tome se krije ponajteži politički problem i taj je ostao neriješen.

Kad bi mi prostor dopuštao, mogao bih raspravljati još na dugo o ovoj partiji Predloga Jugosl. Kluba. Naročito bi bilo zanimljivo isporedjivanje sa ustrojstvom nekadašnjih austrijskih krunovina, sa provizornim uredjenjem austrijskih zemalja poslije Prevrata i s novim austrijskim Ustavom.

*

Zapravo, suština programa Jug. Kluba ne ogleda se toliko u državnopravnim, koliko u socijalno-ekonomskim i kulturno-političkim odredbama.

Predložene socijalno-ekonomske odredbe, koje se uvelike ugledaju na njemački Ustav, ostale bi program, sve kad bi bile i primljene u Ustav. Iz tih odredaba ne bi za pojedince izlazila ni prava a ni pravne dužnosti. U glavnom, to bi bio program zakonodavnog rada de longue haleine. Ima odredaba, koje su prosto deklaracije moralnih istina. Na pr. čl. 24: »Svaki državljanin je obvezan prema svojim sposobnostima na produktivan ili inače socijalan rad.« Već je Beaumarchais svojom ijetkom satirom ožigosao one »qui se sont donné la peine de naître et rien de plus«. Tako veli čl. 43a: »Obradjivanje zemlje i i iskorišćavanje prirodnih blaga dužnost je vlasnika prema društvu (zašto ne: prema narodu i državi?). Radikalan socijalno-reformistički smjer razbira se iz odredaba o stručnim gospodarskim vijećima (čl. 26), o zadrugarstvu (čl. 29), o radničkim vijećima (čl. 31), o učestvovanju radnika kod čiste dobiti i uprave preduzeća (čl. 41.), o socijalizaciji šuma (čl. 38) i produktivnih preduzeća (čl. 41a), o najširemu osiguranju zemljoradnika (čl. 30) i sviju radnih redova (čl. 31), o zasebnom zemljoradničkom pravu na dom, minimum potrebne zemlje, blaga i pokretnina, o porezu na nasljedje (čl. 36), o progresivnom porezu (čl. 36a), o ukidanju monopola i trošarine na

opće važne životne potrebe i uvodjenju poreza na luksuriozni imutak i život, o porezu na porast vrijednosti zemljišta (čl. 43c). Niko ne može ustvrditi, da je ovo reakcionaran program.

Kulturno-politički program veoma je zanimljiv. Ponajprije zato što se ne iznosi nikakav prigovor ni protiv slobode vjere, pa ni protiv slobode savjesti, a potonja sloboda uključuje beskonfesionalnost, gradjanski brak i gradjanske matice barem za beskonfesionalne. Naročito se (u čl. 16) proglašava sloboda umjetnosti i nauke, pa i sloboda univerzitetske nastave, dakle i za teološke fakultete. Priznaje se sloboda naučanja i učenja, odatle izlazi i sloboda osnivati privatne škole. S pravom se prepušta roditeljima, da oni odlučuju o vjerskom i opće etičkom uzgoju, s pravom se i državi stavlja u dužnost, da se brine za umni i socijalno-etički uzgoj, samo mnogima neće biti jasan domašaj dalnje odredbe, da uzgoj treba da bude u skladu s vjerskim načelima roditelja. Dašto, traži se brisanje t. zv. Kanzelparagrafa. Iskustvo u drugim zemljama uči, da je takova odredba ostala pokušaj s nepodobnim sredstvima, pa da ide najviše u prilog onima, protiv kojih je uperena, jer nema zgodnije propagande do jeftinog martirija. A opet naša parlamentarna kronika nam priča, da se tome Kanzelparagrafu pridavao neki sinalagmatički karakter kao i agrarnoj reformi.

Da spomenem još neke markantnije odredbe. Tako se u čl. 1. naša država nazivlje: Kraljevina Jugoslavija. Ustanova porote se zadržava (čl. 109). Uvodi se narodna vojska (milicija), ali se taj ultraradikalni zahtjev odmah ublažava time, da se za prelazno doba smanjuje stajaća vojska na potreban minimum (čl. 119).

Osobitu pažnju pobudjuju odredbe o referendumu i o izmjenama Ustava.

Članovi 102d), e), f) i g) preuzeti su iz čl. 72, 73 i 75. Njemačkog Ustava. Obnarodovanje državnog zakona odlaže se za dva mjeseca, ako to zaište jedna trećina Nar. Predstavništva (zar trećina u jednoj i drugoj Skupštini?), ali zakoni, koje označe oba Doma kao vrlo hitne, mogu se ipak obnarodovati. O odloženom zakonu odlučuje narod glasanjem na zahtjev jedne petine birača. Drugi slučaj referenduma biva na zahtjev Kraljev u roku od mjesec dana nakon zaključka Narodnog Predstavništva. Zaključak Nar. Predstavništva stavlja se narodnim glasanjem van snage samo, ako je učestvovala jedna trećina sviju birača. Osim toga uvodi se i narodna inicijativa: jedna desetina birača može tražiti, da se donese kakav zakon, predloživši potpuno izradjen zakonski nacrt.

Referendum je radikalna konsekvencija demokratskog principa, a ipak u Odvojenom mišljenju Jug. Kluba nema traga deklaraciji narodne suverenosti, ni ustavotvornoj vlasti, pače su bez prigovora ostavljene formulacije Ust. Odbora o kraljevskoj vlasti, koje su daleko od nar. suverenosti. Čudno je i to, što se predlaže referendum za obične zakone, a ne za reviziju Ustava; medjutim je bjelodano, da narod može lakše sebi stvoriti sud o najopćenitijim ustavnim pitanjima, koja su stvar političkog uvjerenja, nego o čisto teh-

ničkim pitanjima, koja su često puta predmet običnih zakona. A zašto se predlaže referendum samo za državne, a ne i za pokr. zakone? Pri recepciji njemačkih ustavnih propisa puštene su s vida dvije vrlo važne činjenice. Ponajprije da njemački Parlament (Reichstag) ima samo jedan Dom, jer Reichsrat, kojemu pripada pravo veta protiv zaključaka Reichstaga, sasvim je nešto drugo nego Gornji Dom. A Jug. Klub predlaže dva sasvim ravnopravna Doma izabrana na sasvim različnim osnovima, koji će se u mnogim slučajevima složiti istom s velikom mukom i nategom. Pa zar da se onda mučan kompromis osujeti od jedne trećine i podvrgne narodnom glasaniu? Ovo bi bilo protiv ekonomije državnog života. Druga je činjenica, što je Njemačka republika, a Jug. Klub predložio je monarhiju i dao Kralju potpuno pravo sankcije i apsolutno veto. A kud se djelo Kraljevo veto kod referenduma? S druge strane, kako se može u čl. 1. proklamovati parlamentarna vladavina, a ovdje dati pravo da zahtijeva referendum kod običnih zakona, neodgovornom Vladaocu?

Dokle donošenje sasvim običnog zakona može da bude skopčano s nedoglednim formalnostima, dotle je postupak za izmjenu Ustava vrlo uprošćen: za predlog o izmjeni Ustava dovoljna je obična većina od ustavom odredjenog broja poslanika. Ovo se stajalište u konkretnom slučaju može s političke strane sasvim dobro razumjeti. Ali kako je to, da se Kralju naročito oduzima pravo inicijative za reviziju Ustava, a ostavlja mu se neograničeno pravo sankcije?

Na Prelazna Naredjenja nisu u Odvojenom Mišljenju podneseni nikakvi amendementi.

Razloživši osnovne misli i Nacrte Narodnog Kluba i Odvojenog Mišljenja Jug. Kluba, možemo sada da povučemo izmedju njih paralelu.

Oba Nacrta polaze s jednog istog ishodišta: velike istoriske pokrajine u istom broju. I po jednom i drugom Nacrtu pokrajine treba da imaju Skupštine sa zakonodavnom vlasti i odgovorne pokrajinske Vlade: Responsible Governement. Prema obim Nacrtima, pokr. zakonodavna vlast osnovana je neposredno na samom Ustavu, a ne na delegaciji Centralnog Parlamenta. Centralni Parlamenat i Centralna Vlada imaju stvarno ograničenu vlast, i to po načelu enumeracije. Oba Nacrta prihvataju dvodomni sistem za Nar. Predstavništvo. Otuda se vidi, da su osnovni principi za državnu organizaciju u oba Nacrta sasvim identični.

U državnopravnom pogledu glavna razlika izmedju ta dva Nacrta stoji u količini kompetencije pokr. Skupština: ova je po Nacrtu Nar. Kluba kud i kamo šira i nije kontrolisana od centralne Vlade. Što se pak uprave tiče, Jug. Klub je pomoću prenesenog djelokruga prikupio za Pokr. Vlade gotovo isti djelokrug kao i Nar. Klub, ali Jug. Klub prepušta imenovanje pokr. namjesnika predlogu Min. Savjeta, a to je važna razlika. U socijalnom pogledu Jug. Klub traži radnička vijeća i socijalizaciju produktivnih preduzeća: te su zahtjeve unijeli njemački socijaliste u Ustav od 11. avgusta 1919., ali im se jako ne žuri, barem što se tiče socijalizacije.

Nacrt Jug. Kluba mnogo je kraći, što se tiče pokr. uredjenja i odnosa izmedju Centrale i pokrajina, jer se mnogih pitanja nikako ne dodiruje ili jer ne izvlači potrebne konsekvencije. Zato će ga i malo tko potpuno razumjeti, a možda se i ja u koječemu varam.

Napokon ima jedna osnovna razlika, smijem li reći, u mentalitetu. Nacrt Nar. Kluba postavlja vrhovne političke principe: narodnu suverenost i federalizam, pa ih tjera do dalekih konsekvencija. Odvojeno Mišljenje Jug. Kluba ne spominje ni narodnu suverenost ni federaciju, pače zakonodavnu vlast Pokr. Skupština svrstava pod Odijeljak o upravnoj vlasti i obilježava čitav pravni položaj pokrajine kao samoupravu. Jedan je Nacrt rigorozan i načelan, drugi je elastičan i pristupačan raznim shvatanjima. Ovo bi bio vrlo zahvalan predmet za političku psihologiju.

Problemi agrarne reforme u Hrvatskoj i Slavoniji.

Piše **Ivan Z. Galić**, kr. banski savjetnik.

(Svršetak.)

Prije daljih razmatranja treba biti na čistu o znamenovanju, važnosti i potrebi raznih vrsti gospodarstva. Dok su narodni ekonomi različita mišljenja o tom, kako da se povuku granice pojedinim vrstima u posjedu, te da li su produktivnija i unosnija malena i srednja gospodarstva ili velika, to svi gotovo bez iznimke misle, da svaka vrst posjeda imade svoje dobre strane i ispunjava odredjene zadaće, pa da je za blagostanje države poželjna opstojnost svih tih vrsti, samo mora da bude dobro razdijeljen mali, srednji i veliki posjed (Adam Smith). Razlikovanje vrsti posjeda ovisi od kakvoće zemljišta, klime i sustava gospodarenja. U plodnim krajevima, te gdje je radi blizine većih centara ili povoljnih saobraćajnih prilika moguće osobito intenzivno gospodarenje, može biti i posjed od 5 jutara potpuno dovoljan za samostalno seljačko gospodarstvo. Zato se kod prosudjivanja ovog pitanja ne smije generalizirati, već je kod njegova praktičnog rješavanja potrebit obzir na lokalne okolnosti i potrebe. Privredni se značaj velikoga posjeda sastoji u tomu, što je u pravilu napredak u obradjivanju zemlje i gajenju stoke dolazio od velikih gospodarstva, dok su ga seljačka gospodarstva u tome samo vrlo lagano slijedila. Veliki posjednik ima redovno veću inteligenciju i veća privredna sredstva; bolje shvaća promjene u poljoprivrednoj tehnici, primjene napretka u gospodarstvu i prodju gospodarskih proizvoda. Kod velikoga je posjeda moguća savršenija podjela rada i primjena eksploatacionoga kapitala (zgrada, mašina, tegleće stoke i t. d.), melioracije zemljišta, intenzivnija obradba zemlje, uporaba umjetnih gnojiva i odabranoga sjemena. Ona privredjuju ne samo za se, već u velikim količinama

i za tržište, te opskrbljuju hranom sve one slojeve žiteljstva, koji živež ili uopće ne proizvode ili tek u nedostatnoj mjeri, a povrh toga su samo oni svojim velikim ponudama kadri regulirati cijene na tržištu.. Velika su gospodarstva najbolji učitelj manjih gospodara, jer je za ovaj konzervativni elemenat odlučan jedino živi primjer. Općenito se priznaje, da velika gospodarstva imadu prvenstvo u šumarstvu, u kojemu bi malo gospodarstvo direktno štetno uplivalo; dalje da imadu bezuslovnu nadmoć nad malim gospodarstvima u proizvodnji žita i krmivih biljka[1], te u gajenju rasplodne stoke i ovaca. Malena se gospodarstva nasuprot odlikuju u voćarstvu, povrtljarstvu i odgajanju peradi i domaćih životinja. Uz to maleni gospodari rade vlastitom radnom snagom, pa neodvisni od poljodjelskih radnika mogu bolje i u pravo doba obdjelavati zemlju. U korist srednjih i malih seljačkih dobara govore naročito politički i socijalni razlozi. Sa prosječno većom tjelesnom snagom i navikama prostoga života seosko je stanovništvo osnov vojne snage i umnožavanja ljudstva, a sa svojom upornom odanošću onomu, što postoji, ono je konzervativni elemenat u politici.

Ukupni rezultat uporednoga posmatranja govori u korist prevladjivanja malih i srednjih dobara, koja ishranjuju relativno brojno seljačko stanovništvo. Ali i ako velika dobra ne treba da prevladjuju, to mješavina tih dobara s ostalim posjedom dobro djeluje[2]). Da to vrijedi i za naše prilike, dokazalo je zagrebačko hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, koje je na sastanku izaslanika zadružnih organizacija u Beogradu 14. lipnja 1919. prigodom rasprave o agrarnoj reformi istaknulo, da je premoć velikoga posjeda, koji kod nas zaprema 26% ukupne površine obradjenoga tla, na uštrb razvitku našega naroda, ali da bi bilo pogrješno, kada bi se dosadašne funkcije velikoga i srednjega posjeda u našem privrednom životu potpuno ignorirale. Odlučne su činjenice, da je veliki i srednji posjed proizvodio najvećim dijelom one suviške žita, kojim se je prehranjivao gradski živalj, radništvo i sav narod u nerodnim krajevima Like, Krbave, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, da su gospodarske industrije žeste, sladora, konoplje i lana te proizvodnja mlijeka za opskrbu gradova pretežno u njihovim rukama i da su vlastelinstva proizvodila najplemenitiju i za naše prilike najprikladniju (aklimatizovanu) rasplodnu stoku i sjemenje. Ona su kod nas prednjačila i u tehnici poljoprivrede, pa su tako odgojno djelovala na sav okoliš. Kada bi se vlastelinstva jednim mahom rasparcelirala, prestala bi sva ta proizvodnja, te bi naš gospodarski progres bio na desetke godina zaustavljen. Tako bi prestankom velikih gospodarstva kod nas jednostavno izumrli lipicanski pastusi; nestala bi podolska pasmina, koja nam daje najbolje radne volove, a tako i svinjogojstvo i ovčarstvo. Proizvodnja sjemenja i gospodarska industrija bi jednostavno prestala.[1]

Prema suglasnom učenju narodnih ekonoma nisu ni sitna gospodarstva sama po sebi štetna, niti se mogu smatrati nekim minusom u narodnom gospodarstvu. Baš nasuprot tamo, gdje ona pripadaju licima s drugom stalnom privredom, n. pr. zanatlijama, trgovcima, i t. d., pa im služe kao uzgredno zanimanje, upravo su od koristi u narodnom gospodarstvu. Jednako je i tamo, gdje postoje velika gospodarstva ili industrijalna poduzeća, koja ovakova sitnoga gospodara u njegovu slobodnom vremenu mogu zaposliti, a konačno i tamo, gdje je moguća osobito intenzivna obradba zemlje i unovčenje svih gospodarskih proizvoda, n. pr. u blizini većih mjesta, gdje se zemljište obradjuje kao vrt, pak proizvodi vrtlarstva i voćarstva, perad, jaja, mlijeko, maslac i t. d. odbacuju ovakovom gospodaru znatne koristi. Sav ovakov sitni posjed predstavlja jaku jedinicu narodnoga gospodarstva. Narodno-gospodarski je teret samo kod čisto seljačkoga posjeda s ekstenzivnim gospodarenjem, jer je njegovu posjedniku malo ne jedina briga, da pokrije svoje časovite potrebe uz najveće žrtve tako, da na jednoj strani sve svoje sile izrabi, a na drugoj se ponajviše na štetu svoga zdravlja ograniči na najveću štedljivost, usljed česa je trajno nezadovoljan, te od slabe važnosti i kao konzumenat za obrt i trgovinu i kao porezovnik za državu.

[1]) Po Buchenbergeru je prosječni prihod manjih dobara 10 do 15, a većih 50—80 metričkih centi po ha.

[2]) Philippovich Agrarna politika. Do jednakoga zaključka dolaze iz sličnih razloga i ostali narodni ekonomi. Primjerice Buchenberger »Grundzüge der deutschen Agrarpolitik«, veli, da bi se moralo požaliti posvemašnje izčeznuće velikoga posjeda. — Milobar »Izabrana poglavlja iz narodnoga gospodarstva«, da je najpovoljnije, kada je zemljište razdijeljeno pretežno u srednje posjede, uz koje se u dosta znatnoj manjini prislanja veliki i sićušni posjed. Damaschke »Die Bodenreform«, dr. Vogel »Innere Kolonisation und die Landarbeiterfrage in Oesterreich nach dem Kriege«, dr. Sering »Über die Bodenbesitzverteilung und Sicherung des Kleingrundbesitzes«, da je poželjno, da kraj još uvijek brojnoga i u svom gospodarstvenom položaju znatno podignutoga, ako i glede površine umanjenoga velikoga posjeda postoji široki seljački stalež; Mosdorfer, Bauernstand und Staat. Reformvorschläge zur wirtschaftlichen Hebung des Bauernstandes« i t. d. Do istih su rezultata došla g. 1912. u Njemačkoj povjerenstva za proučavanje pitanja o uzdržavanju seljačkoga staleža: »Die verschiedenen landwirtschaftlichen Besitz- und Betriebsgrössen haben ihre besonderen Aufgaben und sind deshalb unentbehrlich für das Volksleben«. »Zuweitgehende Aufteilung des grossbäuerlichen und des Grossgrundbesitzes führt zu ernster Gefährdung der Volksernährung, da diese Besitz- und Betriebsklassen die wichtigsten Kornproduzenten sind«.

[1] Ivo Zoričić, Poljoprivredne prilike Hrvatske i Slavonije s osobitim obzirom na agrarnu reformu, ističe doduše, da u slobodnoj demokratskoj državi nema mjesta velikim posjedima iz feudalnoga doba, ali se protivi diobi posjeda, kako ju predvidja naša agrarna reforma; naglasuje potrebu, da ostane srednji i veliki posjed kao učitelj našemu seljaku, kome jedino živi primjer može koristiti, pa zaključuje, da je kriva samo sentimentalnost, a pogotovo posvemašnje nepoznavanje faktičnih životnih prilika našega naroda, što smo najednoč tobožnju socijalnu nuždu za zemljom uzeli kao temeljnu misao u provedbi za nas ponajmanje važnoga dijela agrarne reforme, t. j. diobe zemlje.

Općenito, pa i u najindustrijalnijoj državi, priznaje se važnost poljoprivrednoga staleža, a prema tomu i važnost seljaštva kao najjačega reprezentanta toga staleža. Zato su države priklanjale pitanju dobrobiti i blagostanja poljoprivrednika osobitu pažnju, a narodni ekonomi ispitivali razloge nazadovanja ili propadanja seljačkoga staleža, te razmišljali, kako da se od njega uklone nedaće. Svi se narodni ekonomi slažu u tome, da su glavni razlozi stradanju poljoprivrednika: zaduženje i prevelika dioba zemljišnoga posjeda. Zaduženi, a pogotovu prezaduženi gospodar nema prometne glavnice za unapredjivanje u gospodarstvu. On živi u vječnome strahu, da li će mu prirod namaknuti nužna sredstva za pokriće kamata i neodgodivih plaćanja obroka dužne glavnice. Ovakov poljoprivrednik ne može da intenzivno gospodari, što više mora čak prodavati nužni inventar. Tako trpi on sa svojom porodicom, a preko njega i općenitost. Zahvati li to šire seljačke krugove, nastaje opća kriza. I cjepanju posjeda kriva je često prezaduženost poljoprivrednika, jer prodajom zemljišta namiču sredstva za podmirenje dugova. Nu komadanju poljoprivrednoga zemljišta krivo je i nasljedno pravo, koje čitavu ostavinsku imovinu dijeli medju sve nasljednike. Time se i manji posjed nakon smrti gospodara cijepa u više djelova. Biva to tamo, gdje zakonodavstvo stoji na principu potpune slobode zemljišnoga vlasništva, t. j. u zemljama, gdje je makar i privremeno bio uveden Napoleonov zakonik, koji nije znao ni za kakovu nejednakost gradjanskih prava, te je dopuštao ograničenje prava vlasnosti samo služnostima i otkupljivim rentama. Tako je to bilo u Francuskoj, Italiji, Švajcarskoj, Španjolskoj i nekim dijelovima Njemačke, pa se tamo i održalo sve do danas. Kod nas, u Austriji, najvećem dijelu Njemačke i Engleskoj nije vladalo načelo neograničene slobode zemljišnoga posjeda, pa se taj posjed nije mogao neograničeno dijeliti ni nakon smrti gospodara. U Njemačkoj je od svršetka srednjega do početka 19. vijeka zemljišni posjed uvijek prelazio na jednoga nasljednika. Prestankom feudnih odnošaja bilo je zakonom ukinuto to ograničenje, ali se uzdržalo u mnogim dijelovima Njemačke kao običajno. Vlasnici su zemljišta naime ugovorima za života osiguravali svoju zemljišnu imovinu jednom nasljedniku. Nastojanjem narodnih ekonoma stalo se zakonodavstvo prislanjati na to običajno pravo, te je od sedamdesetih godina prošloga vijeka u nekim pruskim pokrajinama uvedeno nedjeljivo nasljedstvo (Anerbenrecht) kao fakultativno za ona dobra, koja vlasnici dobrovoljno upišu u posebne knjige (Höferollen). To je od god. 1896. uvedeno kao obavezno pravo za t. zv. rentovna i naseljenička dobra,[1] te u nekim pokrajinama i za sva seljačka dobra. Svrha je nedjeljivosti nasljedstva, da ostavinsko zemljište predje samo na jednoga nasljednika i to ili onoga, kojega odredi ostavitelj, ili ako on toga nije učinio, na onoga, kojega na to pozove zakon, te da osigura toga pogodovanoga nasljednika (Anerbe) od prezaduženja, u koje bi zapao, kada bi morao

[1] Vidi o tome dalje.

otkupiti nasljedne dijelove sunasljednika. Zato se zemljište nema procijeniti prema prometnoj nego prema uporabnoj (privrednoj) vrijednosti. Ova se vrijednost sračuna na osnovu čistoga prihoda, koji to zemljište prema svojoj dosadašnjoj namijeni može stalno davati kraj urednoga obradjivanja. Samo ta cijena pokazuje pravu vrijednost zemljišta u svako doba, dok na prometnu vrijednost upliviše razne činjenice, a naročito potražba zemljišta. Gdje se zemljišni posjed diobom na sve nasljednike pretvara u sitan, nastoje dobri gospodari, da ovakov svoj posjed povećaju; a jednako rade i marljivi beskućnici radnici. Zato baš preko reda raste cijena ovakovu sitnom zemljišnom posjedu, iznad uspjeha, što se mogu na njemu postići, a pogotovu se ne može primijeniti na srednje i veće posjede, upućene na tudju radnu snagu. Generaliziraju li se još pojedine povoljne žetve ili trenutačne dobre tržišne prilike, porastu cijene takovu zemljišnomu posjedu do ogromnoga nerazmjera prema mogućoj njegovoj produktivnosti. Nedjeljivo nasljedno pravo pruža pogodovnomu nasljedniku i tu prednost, da se u cijenu ne računa vrijednost zgrada ili gospodarskoga nareda, ili da se od procjembene vrijednosti odbije stanoviti dio (katkada ⅓) u njegovu korist, a tek preostatak vrijednosti da se dijeli medju sve nasljednike itd.

Ovoj se prednosti kod ustanovljenja otkupne cijene prigovara, jer se protivi duhu vremena i jednakopravnosti djece. Zato ova prednost ne smije da bude velika.[1] Gdje zakon odredjuje ovakove pogodnosti, dozvoljuje redovno sunasljednicima, ako pogodovani nasljednik proda baštinu, da imadu kroz stanoviti niz godina ili pravo prekupa ili pravo na polučenu dobit kod prodaje ili je pogodovani nasljednik dužan vratiti onu prednost, koja je odbita u njegovu korist kod ustanovljivanja vrijednosti nasljedstva.

Profesor Sering ustanovio je, da je u Njemačkoj nedjeljivo nasljedstvo pravilo, a slobodna dioba izuzetak (u Pruskoj 14 : 1, a u čitavoj Njemačkoj 4 : 1). Krajevi s realnom diobom prilično se podudaraju sa zemljama, u kojima prevladjuje mala seljačka privreda. U Austriji postojala je obvezna nedjeljivost nasljedstva i posebno seljačko nasljedno pravo u Češkoj, Moravskoj, Gornjoj i Donjoj Austriji, Tirolu s Vorarlbergom te Štajerskoj i Koruškoj. Po državnom zakonu od god. 1868. odredbe općega gradjanskog zakonika imadu važiti i glede nasljedstva seljačkih dobara, ali je državni zakon od god. 1889. omogućio pojedinim zemljama, da uvedu posebne propise o diobi nasljedstva za poljoprivredne posjede srednje veličine (slično njemačkomu nedjeljivomu nasljedstvu). I u istinu donesoše ovakove zakone Tirol, Koruška i Češka. Osim nedjeljivoga nasljedstva postojala su u Austriji i Njemačkoj još neka ograničenja slobodne diobe zemljišnoga posjeda u saobraćaju medju živima. To su bili prije svega fideikomisi sa svrhom, da zemljište sačuvaju neokrnjeno stanovitoj porodici. Osim toga je u Tirolu, i nekim dijelovima Njemačke uvedena uopće nedjeljivost posjeda tako, da se zemlje jednoga dobra kao cijeline mogu i medju živima samo

[1] Buchenberger, Grundzüge der deutschen Agrarpolitik.

kao cijelina prodavati, dok je za otudjivanje pojedinih dijelova nužna oblasna privola. U Saskoj su samo dvije trećine pojedinoga dobra nedjeljive, dok se s trećinom može slobodno raspolagati. U Galiciji i Bukovini postojale su zajednice; zemljište je pripadalo općinama, te su ga one dijelile svojim pripadnicima. Dalja su ograničenja minimum posjeda, ispod koga nije dopuštena dioba (n. pr. u Badenskoj 10 jutara za šume i pašnjake, a četvrt jutra za oranice i livade) i minimum parcela, gdje je zabranjena dioba pojedinih čestica ispod stanovite granice. U Wirtemberškoj je zabranjeno spekulativno kupovanje zemljišta u svrhu prodaje na komade tako, da se kupljeno zemljište ne smije parcelarno prodavati prije izminuća nekoliko godina. U Njemačkoj se još pokušalo unutarnjom kolonizacijom pomnožati seljački stalež, te na taj način poboljšati posjedovni nerazmjer u nekim krajevima.

U Njemačkoj — kako je već rečeno — ima krajeva, gdje malena i srednja gospodarstva iščezavaju, a dominiraju velika gospodarstva i latifundija. Zbog pomanjkanja radnika nisu se mogla ta velika gospodarstva uopće intenzivno obradjivati, a radnici su bili većinom Slaveni iz Poljske i Rusije. Dijelom da se pomogne gospodarstvu i podigne popularizacija, no vjerojatno još više, da se onemogući naseljivanje slavenskih elemenata, te da se potisnu i unište postojeći veliki posjedi poljačkoga žiteljstva i provede njegova germanizacija, stvoreni su u Prusiji 27. lipnja 1890. i 7. srpnja 1891. zakoni o t. zv. rentovnim dobrima, kojima je bila svrha unutarnja kolonizacija njemačkoga seljačkoga staleža u poljačkim krajevima Pruske. Država ili sama kupuje dobra u svrhu kolonizacije ili posreduje kod toga posla. Zemljište se daje kolonisti u vlasništvo, a kupovninu plaća naseljenik u obliku stalne rente rentovnim bankama, koje dobivaju od države ogromna sredstva za financiranje te unutarnje kolonizacije. Rente se ubiru s državnim porezima, uživaju kod ovrhe prvenstvo poput državnih poreza, te se utjeruju administrativnim putem. Prodavalac prima kupovninu u rentovnim obveznicama, koje vrijede kao novac, u visini kupovne cijene. Administrativne poslove vrše generalna povjerenstva, koja traže zemljišta za prodaju, posreduju prodaju, te nadziru rad naseljenika. Prednosti rentovnih dobara sastoje u tom, što naseljenik prije svega dobiva zemljište uz umjerenu cijenu i što ne mora svu svoju glavnicu uložiti u kupovninu za zemljište, nego kupovninu plaća u dugom nizu godina iz priroda zemljišta. Tako može raspoloživi kapital upotrebiti za podizanje zgrada, nabavu inventara i kao prometnu glavnicu. Dok kupac uplaćuje rentu, ograničen je u slobodnoj raspoložbi sa zemljištem. Bez privole nadzornih organa ne smije ništa od njega prodati. Ako bi kupac zapuštao zemljište, imadu ovi organi pravo otkazati zajam, čime opet uplivišu na intenzivnu obradbu zemlje. Povrh toga država sebi pridržaje pravo prekupa. Od god. 1896. zavedeno je za takova rentovna dobra i obvezatno nerazdijeljivo nasljedstvo.

Medjutim unutarnja kolonizacija traži od države velike financijalne žrtve i teške administrativne zadatke.[1] Sticanje zemljišta mora se olakšati, a ipak se mora izbjeći zaduženost posjeda, jer inače postoji opasnost, da će se dug morati otkazati i zemljište ovršno prodati. Nasljednik mora imati dovoljno sredstava za obavljanje privrede, naročito potrebni inventar u poljskim spravama i stoci, a po mogućnosti i kapital za izgradnju stambenih i gospodarskih zgrada. Mora se, bar prvih godina, i izdržavati iz svojih sredstava. Zemlja za naseljavanje mora se premjeriti. Pri tome valja izlučiti prostor za ulice, puteve, općinske, crkvene i školske zgrade, te odrediti financijalno učešće naseljenika kod toga. Mora se sve pripremiti za osnivanje općine. Kod podjele velikih dobara na manje seljačke posjede treba paziti na pogodnu veličinu pojedinog gospodarstva s obzirom na kakvoću zemljišta, klimu, vrsti obradbe i očekivanu jakost budućih naseljenika kapitalom, pa omogućiti, da u granicama istoga kotara bude srednjih i manjih seljačkih gospodarstva, te sitnih za radnike. Sve ovo kod unutrašnje kolonizacije imade da regulira država, koja treba da uopće rukovodi kolonizaciju i ispituje, da li lična svojstva pojedinih naseljenika pružaju jamstvo za njihov uspješan rad i napredak, budući da se po iskustvu voditeljâ unutarnje kolonizacije u Njemačkoj može očekivati uspjeh od naseljivanja samo ondje, gdje se zemlja daje samo onome, koji ličnom valjanošću svojom i svoje obitelji, trijeznošću, štedljivošću i dovoljnom radnom snagom zajamčuje intenzivni gospodarski rad.[2] Povrh toga država mora organizirati financijalnu pomoć, da osigura privredno gospodarstvo naročito u slučajevima nesreće (pomora stoke, poplave, tuče itd.). Danas se u Njemačkoj bave unutarnjom kolonizacijom uz generalna povjerenstva i posebna povjerenstva za naseljivanje, koja imadu u glavnome germanizatorski cilj, a i razna privatna i javna udruženja.

Zakon o rentovnim dobrima imao je povoljne uspjehe, jer je znatno podigao populaciju slabo napučenih djelova Pruske i podigao blagostanje naročito velikoga posjeda, koji je znatnim djelom bio zadužen. Uslijed toga zakona mogli su veliki posjednici prodati suvišne i za gospodarstvo nepodesne dijelove svojega zemljišta, a kupovninu upotrebiti za otplatu dugova ili za intenzivnije gospodarenje, čime su polučivali veću proizvodnju i čisti prihod. Ali se ipak čini, da će doći do prevelike zaduženosti, pa ova dioba posjeda ne će imati nikakova trajnoga uspjeha bez jakoga financijalnoga učešća države glede snabdjevanja naseobina javnim zemljištem, putevima, školama, crkvama itd., te ako se ne postave granice zaduživanju.[3] Pošto je 15% kolonista već preprodalo zemlju, traži se za državu pravo prekupa i odredbe, kojima će se onemogućiti zloporaba s ovakovom zemljom, jer inače općenita državna pomoć postaje darom za pojedine koloniste, koji nisu dobili zemlju za to, da

[1] Phillipovich l. c.
[2] Metz: Erfahrungen bei der Begründung von Rentengütern.
[3] Sering, Innere Kolonisation.

s njome spekuliraju.[1] God. 1906. stvoren je u Pruskoj zakon, kojim se na dobrovoljni predlog vlasnika odredjuje granica zaduživanja za poljoprivredna i šumska zemljišta. Taj je zakon uveden god. 1913. u svoj Njemačkoj. Svrha mu je uz germanizaciju poljačkih krajeva Njemačke oduženje zaduženoga poljoprivrednoga zemljišta tako, da se stvaraju rentovna dobra. Vlasnik daje rentovnoj banci punomoć, da prepušta njegovo dobro državi. Ona ga vraća vlasniku ali kao rentovno dobro, te se u pravilu ustanovljuju dugotrajna i jedino uz privolu obih stranaka otkupljiva renta u visini od jedne marke. Dioba, prodaja i zaduživanje ovakova rentovnoga dobra ograničuje se na dozvolu državnih organa. Hipotekarni se dugovi urede niskim ukamaćenjem, amortizacijom i neotkazivošću zajma sa strane vjerovnika. Prvu hipoteku daju novčani zavodi, a na drugom mjestu država iz ogromnih zaklada u tu svrhu, i to uz kamatnjak 3½%, te dugotrajnu amortizaciju glavnice, koja iznosi kod seljačkoga posjeda 0.5%, a kod ostalih zemljišta 1.5%. Radi mogućih prirodnih nesreća valja da se ovakovo dobro osigura protiv požara i tuče. Da se spriječi zaduženje u slučaju smrti posjednika, nastoji se provesti životno osiguranje, kako bi nasljednici došli i do potrebne gotovine. U osobitim slučajevima nesreće daju ličnu vjeresiju mjesne privredne zadruge, koje dobro poznaju svakoga svoga člana, te mogu najispravnije procijeniti vrijednost njegova zemljišta i za nj preuzeti jamstvo.

U Galiciji predvidja zakon od 17. velj. 1906. osnutak rentovnih dobara, za koja daje pokrajina zajam do ¾ procijenjene vrijednosti dobra. Takova dobra moraju imati najmanje tri, a najviše 60 ha. Naseljenik mora biti praktični poljoprivrednik i sposoban za vodjenje gospodarstva. — U Danskoj daje država uslijed zakona od 1889. i 1904. vrijednim i štedljivim seoskim radnicima, koji hoće da kupe 1 do 4½ ha zemlje, 3% državne amortizacione zajmove uz obvezu, da se zemljište ne smije dijeliti. Ako se zemljište ne može dobiti u slobodnom prometu uz primjerenu cijenu, imadu ga dati općine od općinske zemlje. — U Engleskoj i Irskoj kupuje država ili uzimlje u zakup zemlju (zakon od 1887. i 1890.), te ju daje u zakup poljoprivrednim radnicima uz umjerenu cijenu. U tu svrhu imade država pravo izvlastiti zemlju.[2]

Ovako novije zakonodavstvo, da pomogne poljoprivrednicima, ispravlja skok iz potpune vezanosti zemljišnoga posjeda u njegovu potpunu slobodu na taj način, da tu slobodu doduše ne ukida, ali je ograničuje koli za pravne poslove inter vivos, toli u slučaju posjednikove smrti. Narodni ekonomi odobravaju takovo stanovište zakonodavstva. Sav nazadak poljoprivrednoga staleža pripisuju neki[3] neograničenoj slobodi, kojom je zemljište postalo običnom robom u slobodnom prometu. Samo tisućgodišnjoj vezanosti posjeda valja

[1] Damaske l. c.

[2] Phillipovich l. c.

[3] Gierke, Über die Bodenbesitzverteilung und die Sicherung des Kleingrundbesitzes u »Schriften des Vereins für Sozialpolitik« LVIII. 1893.

zahvaliti, da se uzdržao harmonični razmjer izmedju velikoga i maloga posjeda, te da se uzdržao jaki seljački stalež. Zato treba prekinuti s nevaljanim pravnim sustavom, jer je jednostrana provedba individualističko-kapitalističkoga poretka zemljišnoga vlasništva dovela seljaštvo u tako kratko vrijeme u današnji nepovoljni odnošaj. Prvi je uslov za svaki narod njegovo samoodržanje. Zato zakonodavstvo ne smije smatrati zemljište običnom robom, već socijalnom pozicijom, djedovinom, osnovkom obiteljskoga života i gospodarskoga i etičnoga rada. Da se to osigura, valja stvoriti samostalno pravo zemljišnoga posjeda, kome mora biti ciljem povećanje i uzdržanje zemljišnog posjeda. Zakonodavstvo je u tu svrhu udarilo pravim putem osnivajući rentovna dobra, a uzdržanje seljaštva bi se imalo polučiti tako, da se uvede nedjeljivost nasljedstva, ograniči prodaja i dioba zemlje, uvede dužnost uredne obradbe i uzdržavanja gospodarskih sastojina. I zaduživanje se posjeda mora zakonom urediti i svesti u prave granice. Ali tu baš leže najveće poteškoće, jer se siromašnijima mora omogućiti posjedovni kredit za sticanje zemljišta, ali im se ne smije ograničavati ni produktivni kredit, kome se upravo imade zahvaliti ogromni napredak u gospodarstvu. Kreditno poslovanje seljaka imalo bi se staviti uz njegovu privolu upisom u knjige, odredjene u tu svrhu, pod oblasni nadzor, koji bi dozvoljavao samo zaduženje do stalne granice i spriječio diobu inter vivos i mortis causa (Heimstättengesetz). Tu bi mogla pomoći samo država zavodima, koji bi seljaku davali dugoročne zajmove (osobito amortizacione, s niskim kamatnjakom, isključujući podjednako mogućnost, da se dobra, zadužena već do stanovite granice (50—75 postotaka vrijednosti), mogu i dalje zaduživati i da se na njih može voditi ovrha radi ličnih dugova. Kada bi se seljacima osigurao povoljan kredit, rado bi oni — kao i kod rentovnih dobara — pristali na ograničenje prodaje i zaduženja svoga zemljišnoga posjeda. Dok je seljak sa svojom niskom zemljišnom rentom (uzimlje se obično 3%) upućen mjesto na hipotekarnu na trgovačku vjeresiju s visokim ukamaćenjem, dotle se ne će moći spriječiti njegovo zaduženje i nazadovanje.

Neki pisci[1] priznaju doduše, da je slobodna dioba razlogom raskomadanju posjeda na sitna gospodarstva i to dijelom uslijed prodaje, a dijelom uslijed diobe kod nasljedstva, po takodjer zaduživanju i prezaduženosti te gubljenju u velikim dobrima, ali su za njih prednosti slobodne diobe ipak veće. Slobodnom diobom mogu se stvarati nova racijonalna gospodarstva; zemlja prelazi iz ruku gorego u vlasnost boljega gospodara, a uslijed toga se diže intenzivnost obradjivanja, proizvodnja i čisti prihod; prevelika dobra mogu se cijepati, nastaju manja gospodarstva, a zadužena velika se odužuju i postaju gospodarstveno snažnijima. Marljivi beskućnici postaju vlasnici zemljišta, koje im naročito u blizini gradova ili industrijalnih mjesta osigurava udoban život. Po tim piscima se u nekim zemljama, gdje je već u srednjem vijeku bio posjed slobodan

[1] Philipovich i Buchenberger u svojim agrarnim politikama.

(raznim dijelovima Francuske i Njemačke) razvilo veće blagostanje nego u zemljama, gdje je bio vezan. Zato se oni odlučno protive ukinuću slobode zemljišnoga posjeda, te traže, da se sloboda prometa s nekretninama načelno uščuva, pa da se postave ograde zloporabi te slobode. I oni vide glavni razlog cijepanju zemljišta u nezgodnom nasljednom pravu, te ističu prednosti nedjeljivoga nasljedstva.

Loša mu je strana i to, što stvara privilegovane posjednike na račun većine nasljednika, koji si vrlo često ne mogu naći nikoje drugo zanimanje (n. pr. u slabo industrijalnim zemljama), te postaju beskućnici, proletarci. U zemljama pak, u kojima vlada slobodna dioba posjeda, nije posjed suviše zadužen, jer se zemlja ne mora zaduživati u svakom slučaju smrti, a kupuje je opet samo onaj, koji može da isplati ako ne svu kupovninu, ali bar djelomično. Dakako da je slobodna dioba, vodeći do premoći maloga posjeda, opasna u krajevima, gdje radi nepovoljne klime ili gospodarskih prilika nije kadar maleni posjed da dovoljno zaposli i prehrani gospodara i njegovu obitelj n. pr. gdje se stanovništvo bavi zemljoradnjom bez jake industrijske primjese i bez blizih velikih gradskih središta. Nu i gdje se realna dioba može preporučiti, imade vrlo štetnu posljedicu, što tu nestaju srednja i velika dobra, koja produciraju hranu za tržište. Slobodna se dioba može preporučiti uz uvjet, da je narod zrio za to; gdje su naime razvite kreposti gospodarskoga opreza i obzir za budućnost, skrb za obitelj, štedljivost, osiguranje miraza prigodom ženidbe, te gdje suvišno žiteljstvo može sebi odabrati drugo zvanje. Gdje ta svojstva ne postoje (n. pr. u Italiji), rodila je slobodna dioba nužno rascjepkanje posjeda u najsitniji i proletariziranje seljaštva.[1]

*

Ratom izazvane prilike još su pojačale nastojanje seljačkoga staleža oko njegova uzdržanja i ojačanja. U Njemačkoj je savez zemljišnih reformatora (Bodenreformer) osnovao god. 1915. glavni odbor za djedovinu ratnika (Kriegerheimstätten), koji je početkom 1919. opsizao 3.800 organizacija s preko šest milijuna njemačkih obitelji. On traži od države sredstva za obiteljske nastambe ratnicima i njihovim obiteljima, koje bi se unašale u posebnu gruntovnicu, a služile ili samo za stanovanje (kućice s vrtovima, Wohnungsheimstätte) ili za gospodarenje (vrtljarstva ili mali seljački posjed, Wirtschaftsheimstätte). Potonje bi se mogle dati samo u poljoprivredi naobraženim i sposobnim natjecateljima s primjerenom prometnom glavnicom, da se zagarantuje povećanje proizvodnje zemljišta. I već postojeći posjed mogao bi se pretvoriti u ovakove djedovine, a mogla bi ih osnovati država, općine, te za to ovlaštene organizacije i zaklade. One bi zemljište ratnicima prodavale uz otplatu kupovnine u obliku rente uz otkaz samo s privolom obih stranaka i države. Djedovina bi imala biti nedjeljiva, mogla bi se nasljedstvom prenijeti samo na jednoga nasljednika, a ne bi se mogla

[1] Buchenberger l. c.

ovršno prodati radi neuknjiženih privatnih dugova. Zajmovi bi se mogli dati samo kao neotkazive podmirbene hipoteke i to samo za cijelishodne gradnje ili poboljšice. Inače se ovo zemljište ne bi moglo opteretiti. Kupac bi imao u načelu namaknuti najmanje 10% gradjevnih troškova iz svojih sredstava ili ih odraditi. Premo potrebi pozajmila bi mu država do 90% troškova za nužnu ili svrsishodnu gradnju. Nakon rata preuzele bi taj posao posebne blagajne s pravom na izdavanje blagajničkih priznanica do 500 milijuna maraka. Za ovu svrhu imao bi zakon djelomično odrediti upotrebu glavnica štedionica javnih ili pod javnim nadzorom. Ako se ne bi moglo u tu svrhu namaknuti zgodne neobradjene zemlje uopće, ili uz primjerenu cijenu, imala bi se dozvoliti izvlazba. Ako bi ratnik prodao zemljište, ili ne bi na njem trajno stanovao, ili ga ne bi obradjivao, ili bi inače trajno loše gospodario zemljom, ili bi ona pripala drugim nasljednicima osim srodnicima u izravnoj lozi, imao bi onaj, koji je dao zemljište, pravo tražiti, da mu se natrag prepusti uz naknadu vrijednosti zgrada i učinjenih poboljšica, ali bi s druge strane bio dužan natrag preuzeti kuću, koju bi stanovnik morao napustiti iz prijeke nužde.

Kada je nova njemačka republika stvarala ustav, predložilo je ministarstvo unutarnjih djela u ustavu: »Da se ponovno napuče seljački krajevi, pomnožaju poljoprivredni radnici i poveća prihod poljodjelskoga zemljišta, imade se putem opsežne unutarnje kolonizacije promijeniti postojeće razdjelje zemljišnoga posjeda u krajevima, u kojima ne postoji dobra mješavina velikoga, srednjega i malenoga posjeda. U svrhu osnutka seljačkih djedovina imade se razdijeliti loše gospodarski upotrebljavani veliki posjed, naročito vezani, i to prema potrebi putem izvlazbe. Srednji i maleni posjed imade se zaštititi od progutanja i lihvarenja.« Ali ovo nije ušlo u ustav nego slijedeće: »Država nadzire diobu i upotrebu zemlje tako da spriječi zloporabu i omogući, da se svakomu Nijemcu osigura zdrav stan, a svim njemačkim obiteljima, naročito onima s mnogo djece, njihovim potrebama odgovarajuća djedovina. Djedovinsko pravo imade uzimati osobiti obzir na ratnike. Može se izvlastiti zemljište nužno za stambene potrebe za raseljivanje i podignuće gospodarstva. Fideikomisi imadu se ukinuti. Obradjivanje i iscrpljivanje zemljišta jest dužnost posjednika zemljišta naprama općenitosti. Povećana vrijednost zemljišta, nastala bez upotrebe rada ili glavnice, imade se upotrebiti za općenitost. Sve blago zemaljsko i gospodarski upotrebljive prirodne sile stoje pod nadzorom države. Privatni regali imadu se prevesti na državu.[1]

U Austriji se carskom naredbom od 9. kolovoza 1915. (d. z. l. 234) ograničuje za trajanja ratom izazvanih prilika prenos seljačkoga poljskoga i šumskoga gospodarskoga zemljišta pravnim poslom medju živima a tako i zakup na dulje od 10 godina na privolu posebnoga povjerenstva. Ovo povjerenstvo može dozvoliti prenos, ako se ne protivi općemu interesu oko uzdržavanja produktiv-

[1] Damascke, Die Bodenreform.

noga seljačkog staleža, a naročito ako dobro i dalje ostane uščuvano u svojim bitnim dijelovima, a vlasnik sam na njem gospodari; — nadalje ako se ima dobro razdijeliti u svrhu osnutka ili povećanja seljačkih dobara, ili ako ostatak nakon diobe pojedinih dijelova dostaje za seljačko dobro. Seljačkim pako dobrom ima se smatrati ukupno u jednoj ruci združeno zemljište, koje služi gospodarskomu ili šumarskomu prometu, ako njegov poprečni prihod ne nadilazi šesterostruku potrebu obitelji od sedam glava. Povjerenstvo ne smije nikako dozvoliti prenosa, ako je posjed kupljen za špekulativnu prodaju, ili je čitav posjed ili njegov gospodarski odlučni dio kupljen za veleposjed ili za svrhe lova. Ova se načela imadu primijeniti i na ovršno sticanje nekretnina, ako se ovrha vodi samo poradi toga, da se izigra ova naredba.

*

Želimo li utvrditi, kojim putem valja da ide agrarno zakonodavstvo, treba da najprije konstatujemo, koji cilj mora da ima agrarna politika. Phillipovichu je opći cilj gospodarske politike najobilnije, najraznovrsnije i najstalnije snabdijevanje dobrima sa što manjim potroškom rada. Po njemu je najvažnije od svega problem proizvodnje, pa su zato od svih privredno političkih uredaba najvažnije one, kojima je cilj povećanje proizvodivosti. Zato ima briga za povećanje kapitala u tehničkom smislu riječi, za povećanje radnih snaga, tehničkoga i naučnoga obrazovanja, za povećanje sposobnosti svih činilaca proizvodnje zauzimati prvo mjesto u privrednoj politici. Iza toga dolazi problem organizacije, a tada problem prihoda, koji nastoji, da se što više poveća udio sviju u snabdjevanju dobrima.

Po Milobaru država ne može djelovati na poljodjelstvo kao stvaratelj, nego samo kao redatelj. Država treba poglavito da se pobrine, da putovi, sva općila i prenosna sredstva budu na što izdašniju uporabu poljodjelstva; da diže strukovne škole za naobrazbu poljodjelskoga staleža u ekonomskom i tehničkom smjeru i da podigne intenzivnost priradnje; da pomaže organizaciji kredita tako, da seljak uzmože lahko, jeftino i uz prikladne uvjete doći do novca; — da provadja opće poboljšanje zemljišta n. pr. pošumljivanjem goljeti, reguliranjem rijeka, isušivanjem bara, podizanjem nasipa itd. Mosdorfer[1] smatra povećanje proizvodnje najvažnijim ciljem gospodarske reforme, pa traži zakon o obradbi zemlje, po kome bi svaki posjednik bio dužan obradjivati zemlju i privesti je onoj kulturi, koja je najracijonalnija.

Profesor dr. Vogel[2] postavlja glavno težište gospodarske politike u najbližoj budućnosti u povećanje gospodarskoga prihoda

[1] Bauernstand und Staat. Reformvorschläge zur wirtschäftlichen Hebung des Bauernstandes.

[2] Innere Kolonisation und Landarbeiterfrage in Oesterreich nach dem Kriege. — Na ovo djelo osobito upozorujem.

zemljišta odnosno ukupne proizvodnje. Da se to poluči, valja da zakonodavstvo uzdrži seljaštvo i učvrsti njegov posjed tako, da ograniči slobodni zemljišni promet na dozvolu državnih nadzornih oblasti; da većemu posjedu osigura gospodarske radnike; da radi oko povećanja intenzivnijega iscrpljivanja gospodarskoga zemljišta, oko podizanja uspjeha gospodarske proizvodnje, te oko pomnožanja seljačkih gospodarstva putem rentovnih dobara i oko preprečenja iseljivanja. Za polučenje toga cilja služi odstranjenje raštrkanih zemljišta seljačkoga dobra (komasacija); uredjenje i obradba zemljišta zajednica; uredjenje poljskih i paševinskih dužnosti; uščuvanje i ojačanje seljaštva reformom nasljedstva, diobe zaduživanja seljačkoga posjeda; uvedenje prava djedovine i nedjeljivoga nasljedstva; oduženje zemljišta organizacijom gospodarske vjeresije i preinakom postojeće razdiobe zemljišnoga posjeda, unutarnja kolonizacija, kako bi se povećala gospodarska radna snaga i gospodarska proizvodnja. Dalje on traži pomnožanje i intenzivnije izrabljivanje obradivih površina i podizanje proizvodnje kulturno tehničkim i kulturno političkim mjerama, naročito proširenjem umjetnoga gnojenja, državnom pripomoći kod nabave tih gnojiva, nabavom valjanog sjemena za sjetvu, povišenom uporabom gospodarskih strojeva uz sniženje previsokih uvoznih carina, svrsishodnim uredjenjem prometala i tržišta, pošumljenjem kraša, osušenjem močvara, privedbom dosadašnjeg neplodnoga tla kulturi, pretvorom pašnjaka u intenzivniju težadbu, a osobito intenzivnijim obradjivanjem tla. Profesor dr. Vogel glede unutarnje kolonizacije dolazi do zaključka, da bi se ona imala obaviti u obliku rentovnih dobara. U tu bi se svrhu imao upotrebiti u prvom redu zemljišni posjed države, pokrajine, općine, tijela i zaklada javnopravnoga karaktera, a tek konačno privatni veliki posjed, koji nadilazi stanovitu površinu, osobito fideikomisi. Država bi u tu svrhu imala najprije nabaviti zemljište kupom, dok bi za izvlazbom mogla posegnuti tek u posljednjem slučaju i uz najuže ograničenje.

*

Znamo, da gospodarsko zakonodavstvo kod nas za vremena dra Ive Mallina, čiju sam karakteristiku u kratko podao u uvodu ovoga prikaza, predstavlja svijetlu perijodu mara i uspješne državne brige za naš poljoprivredni svijet. Sada smo imali prilike vidjeti, da ono nije bilo samoniklo, isključivo naše. Pošto su naše gospodarske prilike u mnogome jednake onima u susjednim državama, vrijede i za njih ista gospodarstvena načela. Zato se Mallin potpuno opravdano služio obilno iskustvima drugih država, koje su osobitu brigu priklanjale poljoprivrednomu staležu, smatrajući ga ispravno glavnim i najjačim uporištem države. Mallin je doista radio u cilju unapredjenja gospodarskoga blagostanja naroda, kada je u jednu ruku stao ograničavati potpunu slobodu prava vlasništva nad zemljišnim posjedom, reformirajući zadruge, zemljišne zajednice i uredjenje šumskoga gospodarstva, a u drugu ruku stvarajući pretpostavke za racijonalno i intenzivno obradji-

vanje zemlje podizanjem gospodarske prosvjete, unapredjenjem komasacije, melioracijom zemljišta i sl. Zato valja da i mi sada, uvažujući dakako naše specijalne prilike, učimo iz iskustva naprednih gospodarskih naroda, jer nam to daje jamstvo, da ćemo poći pravim putem. U ostalom evo i glavnih misli naših istaknutih narodnih gospodara o gospodarskim potrebama našega naroda.

Prigodom saborske rasprave o osnutku narodno-gospodarskoga odjela hrv. slav. zemaljske vlade istaknuo je bio dr. Franjo Poljak uz odobravanje čitavoga sabora cijeli niz kod nas potrebnih agrarno-političkih reforma, kao promjenu seljačkoga nasljednoga prava ali uz najveći oprez, jer nam manjka obrt i trgovina, pa deposediramo li mladju braću, lako stvorimo beskućnike; oduženje seljaštva uredjenjem vjeresije s niskim kamatnjakom; odstranjenje pocjepkanosti posjeda komasacijom; reformiranje imovnih općina i zemljišnih zajednica tako, da se posvete intenzivnom kultiviranju zemlje; privedenje gospodarskoj tržadbi na stotine hiljada pustih zemljišta, koja bi se mogla učiniti uporabivima sa nešto više rada, ustrajnosti i investicija; podizanje produktivnosti zemlje gospodarskom naobrazbom; — jačanje seljaštva zadružnim organizacijama i t. d. Istom zgodom tražio je dr. Rauer, da se provede kanalizacija i melioracija zemljišta, da se obave pokusi s gospodarskim orudjem, uredi nabava sjemena, unnapredjuje stočarstvo, uredi gospodarska nastava i provede dioba zemljišta zemljišnih zajednica ali ne prodajom, nego davanjem zemljišta ovlaštenicima na trajnu uporabu. O stanovištu našega hrv. slav. gospodarskoga društva u Zagrebu govorio sam već gore. Gospodarski nadzornik Zoričić[1] je na temelju svojih obilnih iskustva konstatovao, da u županijama ličko-krbavskoj, zagrebačkoj, požeškoj i srijemskoj seljaštvo ima dovoljno zemlje, a da jedino u županiji virovitičkoj posjeduju veliki posjednici nerazmjerno previše zemlje. Glavna krivnja nazadovanju seljačkoga staleža u tim županijama nije pomanjkanje zemlje, već nevaljano obradjivanje zemljišta, te silne štete, koje nanašaju neregulirane rijeke i potoci. Na osnovu službene statistike od 1905. ustanovljuje Zoričić, da je god. 1905. bilo na ugaru 182.316 jutara oranice, što čini prosječno 7.17% cjelokupne površine oranica i vrtova. Površina na ugaru ustanovljenih oranica u Lici iznosila je dapače 16.53%. Pribrojimo li k tome one velike površine maloposjedničkoga tla, koje je za kulturu sposobno, no leži godinama neobradjeno ili je vrlo slabo obradjeno, tada nam se sama sobom naturuje misao, kako treba da priučimo maloposjednika racijonalnomu obradjivanju tla. Zoričić drži doduše, da u slobodnoj demokratskoj državi nema iz političkih razloga mjesta onim velikim posjedima, koje smo zatekli kao ostatak feudnoga doba, ali traži, da se u županijama sa slabim intenzivnim gospodarstvom svakako djelomice uščuva srednji i veliki posjed, jer jedino živi primjer može koristiti našemu seljaku. Nikako se pako ne smije zemljištem nadijeliti onaj, koji je za

[1] l. c. (vidi str. 171.).

obradbu zemlje nesposoban bilo s kojih razloga, jer bi se tako samo povećala površina neobradjene zemlje, a svrha je svakoga poljoprivrednoga rada u praksi: što veća produkcija i što veća čista dobit sa što manjim potroškom. Zakonodavac imade po Zoričićevu mišljenju izreći, da će svaki naš državljanin poljoprivrednik, koji nema dovoljno zemljišta, a svojim je radom pokazao, da je pošten i za napredno gospodarstvo zauzet, moći posredovanjem države od najbližega velikoga posjeda kupiti onoliko poljoprivrednoga tla, koliko mu manjka, da zaposli svoje članove. S druge je pako strane dužnost države, da gospodarstveno izobrazi seljaka, kako bi bio sposoban za intenzivno obradjivanje; da regulira rijeke i vodotoke; da izradi nužna prometna sredstva, kako bi gospodarski proizvodi mogli što lakše doći na svjetsko tržište; — da proizvodima seljačkoga gospodarstva isključenjem posrednika osigura stalna tržišta, da industrijalizira gospodarstvo na zadružnoj osnovici, pa kod svega toga pazi na to, da se svagdje pridiže naš narodni elemenat, koji je gospodarski zaostao iza svojih anacijonalnih susjeda.

Da uzmognemo prosuditi ispravnost Zoričićevih misli, svraćam pozornost na prije navedene statističke podatke o razdiobi gospodarstva odnosno posjeda u Hrvatskoj i Slavoniji. Povrh toga ističem, kako je naša službena statistika ustanovila, da je godine 1910. bilo u ličko-krbavskoj županiji 6.78% (73.145 jutara), u modruško-riječkoj županiji 3.56% (30.148 jutara), u zagrebačkoj županiji 4.80% (59.529 jutara), u varaždinskoj županiji 4.53% (37.597 jutara), u požeškoj županiji 3.89% (33.351 jutro), u virovitičkoj županiji 4.64% (38.774 jutara) i u srijemskoj županiji 7.49% (88.647 jutara) ili ukupno 380.424 jutra neproduktivnoga tla. Jedan veliki dio ove površine svakako bi se mogao privesti obradbi i produktivnosti. Dodamo li k tome još ogromne površine zemljišta, koja leže na ugaru, vidimo, koliko našega zemljišta ostane još uvijek mrtvim kapitalom. Način gospodarenja našega poljoprivrednoga svijeta potpuno se odrazuje i u uspjesima proizvodnje. God. 1901.—1905. iznosio je po jutru prosjek pšenice (ozime i jare) 5.59, raži (ozime i jare) 4.69, ječma (ozimnoga i jaroga) 5.24, krumpira 26.16 metričkih centi, a godine 1906. do 1910. iznosio je taj prosjek 4.96, 4.23, 4.42 i 42.71 metričkih centi. Dakako da kod toga postoji veliki nerazmjer u pojedinim županijama (kod pšenice izmedju 3.79 i 7.78 q). Prosječni prirod pšenice pako u metričkim centima na jednom hektaru iznosio je:

godine	u Hrv. i Slav.	Ugarskoj	Češkoj	Moravskoj	Njemačkoj
1905.	11.67	12.54	15.90	17.50	19.20
1906.	9.46	15.11	19.—	17.—	20.30
1907.	9.65	10.04	19.—	17.—	19.90
1908.	11.71	11.75	19.50	15.30	20.—
1909.	10.38	9.50	19.60	16.—	20.50
1910.	9.72	13.29	16.60	12.50	19.90

godine	u Hrv. i Slav.	Ugarskoj	Češkoj	Moravskoj	Njemačkoj
Raži je rodilo:					
1905.	9.45	12.15	14.20	15.—	15.60
1906.	8.24	12.49	15.40	15.—	15.80
1907.	7.65	10.04	15.80	14.50	16.10
1908.	9.76	11.04	17.—	13.80	17.50
1909.	9.03	11.26	17.90	14.60	18.50
1910.	7.59	11.85	16.50	12.90	17.—
Ječma je rodilo:					
1905.	8.84	11.14	9.30	12.50	15.70
1906.	7.92	12.28	15.50	13.—	20.—
1907.	6.02	10.75	15.70	13.10	20.90
1908.	6.18	9.63	13.90	11.50	18.—
1909.	8.14	12.28	18.—	13.30	21.20
1910.	5.98	9.60	14.90	9.50	18.40
Krumpira je urodilo:					
1905.	47.76	85.28	113.10	139.20	145.70
1906.	47.60	86.54	106.60	114.—	130.—
1907.	93.91	85.12	122.30	141.20	138.10
1908.	79.08	64.99	122.40	135.60	140.70
1909.	59.62	82.98	96.10	119.80	140.50
1910.	99.49	78.94	81.30	83.70	131.90

Pošto je naše zemljište sposobno za mnogo veću proizvodnju, današnja površina zemlje mogla bi hraniti bar još jedan put toliko naroda, koliko ga danas hrani. To je vrlo važno, jer se ljudi stalno umnožavaju, a zemlja — ako se jednom podijeli — ne će se moći više umnožiti. Statistika nam dalje pokazuje, da je sav napor naše državne uprave oko podignuća gospodarske obrazovanosti seljaka rodio slabim rodom. U ratarnici u Požegi bilo je 1905./6. 17, 1906./7. 18, 1907./8. 21, 1908./9. 13, 1909./10. 25, 1910./11 30 djaka, od kojih su bili svi izuzev jednoga u god. 1905./6. stipendisti; — u vinogradarskoj i voćarskoj školi u Petrinji istih godina 6, 2, 3, 7, 7 i 5 djaka, koji su bili svi stipendiste; u jednakoj školi u Iloku 6, 12, 9, 16, 12 i 8 djaka i to svi stipendiste; — u ratarnici u Križevcima istih godina 17, 9, 9, 7, 9 i 9 djaka, a višoj gospodarskoj i šumarskoj školi u istom mjestu 39, 32, 20, 19, 34 i 42 učenika. Od potonjih je djaka bilo god. 1905./6. neispitanih 22, a sa II. ili III. redom 6; god. 1906./7. 20 neispitanih, a 1 sa II. redom; god. 1907./8. neispitanih 8, a sa II. i III. redom 4; god. 1908./9. neispitanih 10, a sa II. i III. redom 2; god. 1909./10. neispitanih 18, a 1910./11. 22. U Božjakovini polazila su tečaj za mljekarstvo godine 1905./6. 3, a u svim daljim godinama do 1910./11. samo 2 polaznika, a tečaj za vinogradarstvo 3, 1, 2, 1, 2 i 2 polaznika. Iz tih se podataka vidi, kako naš narod unatoč svoga

lošega gospodarenja ne osjeća gotovo nikakove potrebe, da se gospodarski stručno naobrazi, makar se danas traži specifično gospodarsko znanje, ako se želi uspjeti. Broj polaznika ratarnica, okolnosti, koje treba sve bez razlike riješiti. Nije to dakle samo pitanje diobe zemljišta, ili vjeresijskoga prava, ili nasljednoga prava, ili prometne tehnike, već ima tu i raznih drugih nuzgrednih pitanja. Ako jedno pitanje časovito osobito izbije na javu, bilo bi pogrješno previditi ostala pitanja.

Agrarna reforma u Hrvatskoj i Slavoniji izvlašćuje jedino velike posjede, da od njih dade zemlje onim zemljoradnicima, koji ili uopće nemaju zemljišta ili ga nemaju dosta. Ona dalje razrješuje zakupne ugovore, gdje zakupnik sam ne obradjuje zemlje, podzakupnike postavlja zakupnicima, te na zahtjev podzakupnika dozvoljuje reviziju visine zakupnine i rokova zakupa. Odgovara li ovakova agrarna reforma onim ciljevima, koji su u skladu sa zahtjevima narodnih ekonoma i naših i stranih? Prvi njezin dio izvlašćuje odmah i dijeli sve velike posjede. Da li je veliki posjed u gospodarstvu naroda takove naravi, da ga se mora svega odmah uništiti i razdijeliti? Nijedan narodni gospodar ni strani, ni domaći, a ni ikoja država nije toga postavila za cilj agrarne reforme. Baš nasuprot, kakogod je poželjno, da se u blagoslovenim krajevima našega Srijema i Podravine odstrane postojeći fideikomisi, te u razmjeru, koji će odgovarati našim gospodarskim prilikama, umanje latifundija, koja se nalaze u Hrvatskoj i Slavoniji, toliko je opet nužno, da se dobrim dijelom uščuva naš veliki posjed, ako je dobro obradjivan, jer je baš on kadar državu opskrbiti hranom i proizvoditi za izvoz u inostranstvo. A ne smijemo pri tomu zaboraviti na to, da naša država ima mnogo pasivnih krajeva i dosta gradskoga stanovništva, što je sve upućeno na tudju proizvodnju. Povrh toga je veći posjed potreban, da živim primjerom poučava naš seljački svijet u gospodarstvu, kada škole u tome ne uspijevaju. Valja samo poći medju naš seljački svijet, koji živi medju naprednim velikim posjedom ili gospodarski naprednim njemačkim doseljenicima, pak vidjeti, kako je škola života na nj povoljno djelovala!

A smije li se svaki zemljoradnik, koji nema dosta zemlje, nadijeliti zemljištem? Ne ću se upuštati u pitanje, da li je naša država tako bogata, te bi mogla udovoljavati žrtvama, koje bi na nju stavljala provedba toga principa, ali moram upozoriti, da ni financijalno tako jaka država, kao što je bila Njemačka, nije toga radila unatoč tome, što je usput provodila germanizaciju, jer je dobro znala, da uspjeh čitave unutarnje kolonizacije ovisi o tom, da se zemlja dade samo ljudima, koji i po svojoj gospodarskoj snazi i po svojim gospodarskim sposobnostima pružaju jamstvo, da će ostati na zemljištu te na njemu i htjeti i moći uspješno gospodariti. Ili zar ćemo oduzeti izvrsno obradjivanu zemlju velikog posjednika, da je dademo onim seljacima raspikućama, koji su radi svoje lahkoumnosti, rastrošnosti, lijenosti i pijanstva i ostali bez zemlje? Ili hoćemo li zemljom nadjeljivati nama narodno tudj i protivan zemljoradnički svijet, u

kome se i onako već dosele naš narodni elemenat radi svoje slabije gospodarske i kulturne spreme toliko gubio i iščezavao? Dademo li zemlju ovakovom življu, koji je inače vrlo pohlepan za zemljom, vinogradarskih i voćarskih škola te tečajeva za mljekarstvo i vinogradarstvo, od kojih bi baš široki slojevi naroda imali koristi, upravo je minimalan, a i to su sami stipendiste. U višoj gospodarskoj i šumarskoj školi bio je doduše broj polaznika nešto veći, no i ti su imali malo koristi od škole, jer je najveći dio ostao ili neispitan, ili dobio II. i III. red. Konačno je opće poznat prigovor, da se polaznici tih škola malo posvećuju gospodarstvu, te da se iz njih ponajviše regrutiraju pisari, žandari i financi.

*

Prema svemu, što sam istaknuo, imao bi biti cilj dobre gospodarske politike podizanje narodnoga blagostanja na taj način, da se što obilnije poveća gospodarski prihod cjelokupnoga zemljišta u državi odnosno ukupna proizvodnja. U tu svrhu treba da država poljoprivredniku omogući intenzivno obradjivanje zemljišta, a — kako neki misle — i da ga sili na to. Država treba da gospodarskom prosvjetom ili na koji drugi shodni način stvori prvu pretpostavku za racijonalno i intenzivno obradjivanje zemlje. Ona ne smije dozvoliti, da ima nekako ili slabo obradjene zemlje, te bi kulturno-tehničkim i gospodarskim melioracijama morala nekulturnu zemlju privesti težadbi, a obradivu zemlju čuvati od prirodnih nepogoda, poboljšavati je i komasacijom stvarati preduvjete za naprednije gospodarenje. To su bitni preduvjeti uspješnom radu našega poljoprivrednoga staleža, koji bi država podjedno morala ojačati i pomnožati. Zato bi valjalo, da — služeći se naročito iskustvom stečenim u našoj zadružnoj uredbi i u srpskom zakonu od 1873., koji ograničuju zaduživanje i diobu seljačkoga posjeda — što više uklanja uzroke njegovu zaduživanju, nazadovanju i propadanju; — zatim da ogromne neobradjene površine zemljišta privede kulturi; — konačno da — imajući pred očima naše gospodarske prilike i potrebe — izravna, gdje je to nužno, nerazmjer u diobi posjeda, te omogući njegovo sticanje svima — poglavito narodnim elementima —, koji svojim sposobnostima pružaju jamstvo za racijonalno i intenzivno obradjivanje zemlje. Uz to bi država imala dobrim uredjenjem prometala i shodnom carinskom politikom otvoriti svjetska tržišta proizvodima poljoprivrednika, čuvajući ih od izrabljivanja i pospješujući njegovu zadružnu organizaciju. Buchenberger opravdano upozoruje, kako uspjeh gospodarstva ne ovisi samo o vanjskim preduvjetima tla i klime, već mnogo i od moralne i umne sposobnosti gospodara. Za veličinu čistoga prihoda, a naročito za kakvoću produkata odlučan je poglavito način rada, t. j. sposobnost gospodara, da se što manjim sredstvima što više povećaju naravne sile, koje djeluju u zemljištu. Bez tehničkoga znanja i umjeća, bez upotrebe proizvodnih sredstava, bez razboritoga vezanja različitih načina gospodarskih radnja, bez svagdašnjega prilagodjivanja pravca proizvodnje na potrebe tržišta, ostalo bi gospodarstvo bezuspješno. Zato se ne može očekivati sve od države, nego se ima samopomoć pojedinca združiti s državnom pomoći. Kako na uspjeh gospodarenja djeluje velika množina faktora, tako se i gospodarsko pitanje sastoji iz množine grješimo na svome vlastitom narodnom tijelu; — predajemo li dobro obradjivanu zemlju onome, koji ne pruža jamstva, da će je jednako dobro obradjivati, oštećujemo našu vlastitu državu, koja ima i te kakova interesa, da gospodarska proizvodnja bude što veća i obilnija. Jednako smo oštetili državu i onda, ako dijelimo zemlju dobro obradjivanoga velikoga posjeda, dok imamo na pretek neobradjene zemlje, koja će i nakon diobe velikoga posjeda ostati pusta, ili tek slabo obradjena. Nadjeljivanje zemljoradnika zemljom samo za to, što on sam obradjuje zemlju, ne može biti glavni cilj gospodarskoga zakonodavstva, a smije se provadjati tek onda, kada su stvoreni preduvjeti za uspješni rad i napredak seljačkoga staleža. Jesu li ti preduvjeti kod nas stvoreni, ili da li naš seljački stalež zna i može uspješno raditi, i ako zna, jesmo li ga osigurali od gospodarskoga nazadovanja, zaduživanja i propasti? Nije li nužno, da prije nego se započne diobom, proučimo način, kako da bar ove nove seljačke jedinice, koje će sada nastati i čija je sudbina u našim rukama, zaštitimo od osiromašenja i propasti?! Ne ćemo li tako raditi, tada narodno blagostanje ne ćemo povećati nego smanjiti, — tada kuću ne ćemo graditi nego razgradjivati.

Dalnje odredbe naše agrarne reforme glede zakupnika će pomoći pojedinom podzakupniku, ali može li to biti cilj agrarne reforme? Prije svega su podzakupi u našem gospodarskom životu s obzirom na cjelinu zapravo rijetke pojave, a povrh toga su redovno vezani na kratke rokove, pa zar je bilo nužno rušenje postojećih pravnih obveza radi tako neznatnoga efekta? Nije li nepovoljna strana toga rušenja — pokolebanost pravne svijesti — kudikamo veće zlo?! A kako će na našu vjeresiju u inozemstvu djelovati ovo samovoljno zakonodavno razrješavanje postojećih pravnih obveza, a otkale nam i kod kuće jamstva, gdje će se to zaustaviti, kada se dapače i već davno pravomoćne sudbene presude jednostavno podvrgavaju reviziji i to vjerojatno upravnih organa, makar da se isti efekat mogao polučiti i na drugi način. Agrarna reforma ne smije imati svrhu pogodovati časovitim željama naroda, nego udovoljavanjem pravih potreba stvoriti zdravi i napredni gospodarski život za stoljeća.

U nas već od 10 do 15 godina unatrag cvatu parcelacije većih posjeda. Naša je agrarna reforma potpuno zaustavila parcelaciju baš u času, kada je veliki posjed radi ratom i prevratom izazvanih prilika bio spreman, da tu diobu provede ubrzanim tempom, a naš je opet seljak silnim porastom cijena svojih proizvoda bio kadar, da zemlju kupi i da se njome opskrbi. Trebalo je samo, da država regulira cijene i onemogući lihvarstvo posrednika, koji su dosele redom kupovali veća dobra za spekulaciju, ter ih uz silnu dobit preprodavali. Da je država k tome načelno izrekla dozvolu iz-

vlazbe velikoga posjeda u slučaju gospodarske potrebe, bio bi najvećim dijelom suvišan onaj skupocjeni birokratski aparat, koji se sada troši na najlošiji dio agrarne reforme, naime na izdavanje zemlje u privatni zakup, i koji čeka na bolja vremena, dok bude mogao pristupiti diobi, što no je kod nas mogla najvećim dijelom biti dovršena prema pravoj potrebi našega seljaštva, a na zadovoljstvo i njegovo i velikih posjednika. Pri tom se pako zaboravilo i na psihu našega seljaka, koji zapravo samo ono zna poštivati i cijeniti, što je sam svojim žuljevima stekao i izradio. Ratom i njegovim posljedicama izazvane upravo bajoslovne cijene gospodarskih produkata proizvele su ono, o čemu su prije rata tek sanjali prijatelji seljaštva: njegovo oduženje od silnih dugova i gospodarstveno blagostanje.

Medjutim factum infectum fieri nequit. Ali valja da je briga sviju nas, da naše zakonodavstvo stane na zdrave temelje, da uvažuje postojeće činjenice i iskustva drugih, da ne generalizira tamo, gdje tome nema mjesta, da za volju časovitoga populariteta ne podje u skrajnost, koja bi mogla skupo stajati naš gospodarski život. Jer nemojmo zaboraviti, da zapravo nemamo ni razvijene industrije, ni trgovine, već je kod nas poljodjelstvo malo ne jedina podloga čitavom narodnom gospodarstvu. Propade li nam poljodjelstvo, propalo je naše čitavo narodno gospodarstvo. — »Caveant consules . . . . .« dok još nije prekasno.

Reforma asekuracijonoga prava hrvatsko-ugarskog trgovačkog zakona.

Piše dr. Ernest Diamant, sudija.

Glede domaje uredbe osiguranja, mnogi nas pisci upućuju na rimsko pravo. No koliko se takovo upućenje za glavne pravne uredbe još uvijek pokazuje umjesnim, nije to umjesno za ovakove, koje su tek razvitkom prometnoga života nastale. Stoga kao da nemaju pravo niti oni, koji korijen asekuracijonomu poslu traže u foenus nauticum-u, niti oni, koji to traže u rimskim sponsijama, a još manje oni, koji tvrde, da su Rimljani poznavali samostalnu uredbu pomorskoga osiguranja odnosno samostalna društva za osiguravanje života. Dobro o tom veli Endemann: »Nur accessorisch, als Beilage oder Verstärkung der bestehenden Obligation tritt die Sicherung durch Bürgen oder Pfand auf, und es fehlt der römischen Bürgschafts- und Verpfändungslehre noch viel von dem auch heute in der Theorie noch nicht anerkannten, aber im Leben herangereiften Gedanken, dass die Gewähr durch Einsetzung des Real- und Personalcredits ein für sich bestehendes, selbstständiges Geschäft sei. Ähnlich verhielt es sich mit der Gewähr durch Assekuration«. Domovinu osiguranja valja dakle kasnije i drugdje tražiti — i to valjda i na više mjesta. Čini se, da je domovina pomorskoga

osiguranja Portugal, domovina osiguranja života Engleska, ona pako osiguranja protiv štete Njemačka. Iz tih zemalja raširile su se te uredbe po ostalim zemljama i dobile mjesta u njihovim zakonima i drugim pravnim izvorima. U Ugarskoj i Hrvatskoj je istom sadašnji trgovački zakon uredio taj posao i to u sedmom naslovu drugoga dijela U ono doba bio je to znak velikoga napretka, jer većina trgovačkih zakona onda još nije uredjivala asekuracijoni posao. A i što se samih pojedinih propisa tiče, bili su oni za ono vrijeme veoma napredni i moderni. No — kako to uopšte biva kod instituta više socijalno-pravne naravi — nazori su se u pogledu asekuracijonoga posla s vremenom promijenili i negda tako moderni propisi hrvatsko-ugarskoga trgovačkoga zakona o asekuracijonom poslu su zastarjeli, te od novije nauke i zakonodavstva natkriljeni i prestiženi. Sudovi su doduše — laudabile dictu — nastojali, da, koliko je to njima uopće bilo moguće, kod presudjivanja drže korak sa razvojem. Ali to nije dostatno, pa se već dugo javljaju glasovi o potrebi reforme zakonskih propisa o asekuracijonom poslu. Ova je potreba možda izgubila nešto od svoje aktuelnosti, jer se pripravlja opća reforma odnosno unifikacija trgovačkoga zakona. Pretpredlog trgovinskom zakonu od godine 1912., koji je odredjen kao baza novomu trgovinskomu zakonu, ne sadržaje doduše propisa o asekuracijonom poslu. No da li će to ovako ostati ili će i ovi propisi ući u naš novi trgovinski zakon, pitanje je budućnosti. Bilo kako mu drago, sa reformom propisa o asekuracijonom poslu morat će se ipak čekati do te opće reforme odnosno unifikacije, budući da su se i onako već prije javljali glasovi, da je zasebna reforma propisa o asekuracijonom poslu nemoguća ili bar veoma nezgodna i mučna. Unatoč svega toga ne držim nepraktičnim a pogotovo ne znanstveno neinteresantnim bar u glavnim crtama pokazati smjerove, u kojima je reforma potrebna.

Sedmi naslov drugoga dijela hrvatskougarskog trgovačkog zakona dijeli se u dva dijela. U prvom zakon uredjuje javnopravne odnošaje, koji proizlaze iz asekuracijonoga posla, u drugomu privatnopravne, Što se tiče javnopravnih propisa, mnogi misle, da oni uopće ne spadaju u trgovački zakon kao zakon privatnopravne naravi. I osnova hrvatsko-ugarskog trgovačkog zakona, sastavljena od profesora Apathy-ja, nije sadržavala ove propise, već ih je tek komisija, koja je redigirala ovaj zakon, naknadno u nj uvrstila. U protokolima ove komisije se veli, da je ona svijesna, da ovi propisi zapravo ne spadaju u trgovački zakon; no budući da se do onda obzirom na ondašnji sistem koncesije za asekuracijona poduzeća nije ukazala potreba za uredjenjem javnopravnih odnošaja asekuracijonih poduzeća; ovaj pako zakon sistem koncesije nije preuzeo, budući da su se dakle dalje ovakovi propisi ukazali potrebnima, a zakon i onako na drugim mjestima već sadržaje sličnih propisa (n. pr. kod javnih skladišta), to je komisija držala, da se ti propisi mogu primiti u zakon. No ima i u novije doba dosta mjerodavnih glasova, koji traže odstranjenje tih propisa iz trgovačkoga zakona, — to tim prije, jer isti propisi i onako suviše pogoduju stranim poduzećima

na štetu domaćima. Ipak nema sumnje, da je neki nadzor države nad poslovanjem asekuracijonih poduzeća potreban. Asekuracijoni posao nije naime običan trgovački posao, koji se tiče samo kontrahenata i njihovih interesa, već je to institut, koji ima etičku bazu i opću, upravo nacionalno-ekonomsku važnost. Sistema državnoga nadzora ima tri: već spomenuti sistem koncesije, onda sistem nadziranja po državnim asekuracijonim oblastima te konačno sistem publiciteta t. j. nadziranja po javnosti. Protiv sistema koncesije naročito navadjaju to, da državi i njenim organima daje suviše prilike, da to pravo u svoje svrhe zlo upotrebe. Kod sistema nadziranja po državnim asekuracionim oblastima teškoća je opet u tome, kako valja odrediti djelokrug i granice ovlasti tim oblastima. Osobito je preporno pitanje, da li im valja prepustiti i neke agende sudske vlasti ili ne. Protiv principa publiciteta opet navadjaju kao razlog njegove nevaljanosti odnosno nedostatnosti to, što ne pruža dovoljnih garancija. Oni, koji bi bili pozvani i mogli da kontrolišu rad asekuracijonih poduzeća — to su sama ta poduzeća, a ona toga u vlastitom interesu ne će činiti. No kada bi uslijed konkurencije i kontrolisali medjusobno svoj rad, to ipak nadjene nekorektnosti, i to baš najvažnije, ne bi iznašali pred javnost. Šira pako publika niti razumije, niti može tu kontrolu da vrši. Hrvatsko-ugarski trgovački zakon u tom pogledu u glavnom slijedi princip publiciteta, ali ne — kako ćemo vidjeti — čisti. To je i dobro.

Hrvatsko-ugarski trgovački zakon odredjuje u § 453, da je svako asekuracijono poduzeće prije upisa tvrtke u trgovački registar odnosno početka djelovanja dužno pri nadležnom sudu »iskazati za svaku granu poslova asekuracijonih, s kojom se kani baviti, posebice barem stotinu hiljada forinti efektivno plaćene asekuracijone temeljne zaklade«. Ne ulazeći u pretres spora glede značenja »svake grane poslova asekuracijonih«, te ostavljajući zasada na strani okolnost, da moderno shvaćanje traži mnogo veći broj tih grana, nego što ih hrvatsko-ugarski trgovački zakon poznaje, sadržaje ovaj § dvije velike pogrješke. Prva je ta, što je za današnje prilike svota od 100.000 forinti za svaku granu upravo smiješna. Gdje osiguravajuća društva rade na mnogo milijuna, svota od 100.000 forinti zbilja ne pruža gotovo nikakove garancije. Druga je pogrješka, da zakon samo propisuje, da je poduzeće dužno ovu svotu prije upisa odnosno početka poslovanja samo »iskazati«. Što i s tom minimalnom svotom poslije biva, za to se zakon ne brine. Zato je već osnova posebnoga zakona o privatnim asekuracijonim poduzećima tražila deponiranje te svote u kakovu javnu blagajnu. No tome su se mnogi iz ekonomsko-političkih razloga protivili. U oba je dakle smjera potrebna reforma.

Dalje zakon u §§ 454—456. odredjuje prijavu »načela, polag kojih se ima ulagati plaćena temeljna glavnica i pričuvna zaklada«, dalje prijavu »načela, kako se izračunava rezerva premija i ujedno predložiti uporabljene pri tom skrižaljke mortaliteta, dotično trajanje života ter naznačiti izmjeru kamata, uzetu kao temelj računanja«.

Kako se pako moraju ulagati rezerve premija, odredjeno je samo za osiguranje života. To je pogrješno. Valjalo bi isto tako zakonom odrediti i način ulaganja rezerve za štete te rezerve premija za osiguranje protiv štete. A onda opet imamo već spomenutu pogrješku, jer je od »prijave načela« još malo kome pomoženo. Može poduzeće prijaviti najljepša načela, ali kada ih se ne drži, a na obdržavanje ga nitko ne može siliti, onda je sve badava.

Više redakcionu pogrješku sadržaje § 461., koji odredjuje uslove protegnuća djelovanja »inozemnih poduzeća asekuracionih, u koliko kao društva dionička zadovoljavaju propisima §§ 210. i 211.« Jasno je naime, da zakonodavac nije htio isključiti inostrana poduzeća u formi zadruge.[1]

Što se tiče privatno-pravnih propisa, valja nam prije prijelaza na promatranje pojedinih zakonskih propisa spomenuti tri stvari. Asekuracijoni je posao po hrvatsko-ugarskom trgovačkom zakonu sa strane osiguratelja objektivni (apsolutni) trgovački posao (§ 258. t. 4.) t. j. juristički je svako i sasvim prigodno primanje osiguranja trgovački posao. Drugačije je sa praktične i gospodarske strane. S tih strana nema valjda još trgovačkoga posla, koji bi po svojem biću bio upućen na tako velik opseg i krug kao asekuracijoni posao. No to naravski na pozitivno-pravnoj protivnoj odredbi ništa ne mijenja; najviše može legislativno-politički doći u obzir. Onda valja — barem ukratko — spomenuti, da je naš zakon u pogledu različitih grana asekuracije, kojih on samo 3 poznaje, od novijih prilika, a i zakona daleko pretečen. Današnje prilike bezuvjetno traže, da trgovački zakon zasebno reguliše više grana asekuracije. Konačno je velika praznina u hrvatsko-ugarskom zakonu, što nikako ne uredjuje položaj asekuracijonih agenata. To je veoma važno pitanje, a kod njegova rješenja valja paziti na kulturne i ekonomske prilike, za koje treba propis da važi. Zato je i ovo pitanje na različite načine riješeno. Glavni je prijepor, da li su agenti samo posrednici ili su i pomoćnici; ili možda nešto u sredini.

Prelazeći na zakonske propise valja istaći, kako bi se protiv stilizacije §§ 463. i 464. trgovačkoga zakona dalo teoretski štošta prigovoriti, u što medjutim ne ulazimo. Isto tako samo nabacujemo, da je § 446. istoga zakona dao prilike različitim shvaćanjima i tumačenjima. Važniji § 468. glasi: »Za valjanost posla asekuracijonoga potrebit je pismen ugovor. Pismenomu ugovoru jednakom smatra se po osiguravatelju izdana polica, ili obavljeno uvedenje prihvaćene ponude u knjige osiguravatelja. Uvedenje smatra se obavljenim, ako osiguravatelj nije ponudu osiguranja odbio za 48 sati, računajući od primutka njezina. U potonjem ovom slučaju počima osiguranje iza otpravljenja ili predaje ponude slijedeći dan u 12 sati u podne«. U prvoj stavci ovaj § daje pravilo, da je za valjanost asekuracijonoga posla potreban pismeni ugovor. To pravilo postavlja i većina drugih zakona. Medjutim od ove stroge odredbe radi daljih odredaba ovoga §-a ne ostaje ni sjenka; osobito je to uslijed pro-

[1] § 230. trgovačkog zakona i protokoli redakcione komisije.

pisa 3. stavke toga §-a. Tu zakon jednostavno miješa valjanost asekuracijonoga posla sa pravnim djelovanjem asekuracije. Pa i rok je nepravedno kratak. Asekuracijono poduzeće doista često ne može da sebi za tako kratko vrijeme pribavi toli važne i često odlučujuće informacije; tako na pr. ako se radi o osobi, koju treba po liječniku-specijalisti pregledati. Asekuracijona poduzeća doduše obično ugovore dulji rok, a sud takav ugovor prima kao pravovaljan. Ali bi ipak bilo bolje i zakonski minimalni rok odrediti dulji, kako to i čine noviji zakoni. Inače taj sam propis druge i treće stavke § 468., koga u osnovi nije bilo, većina brani, jer da čuva osiguranike od samovolje osiguravatelja, dok drugi traže bezuslovno pismeni ugovor. Ipak ovaj § ne daje osiguranicima dostatne zaštite, jer njegova 2. stavka barem nesolidnim asekuracijonim poduzećima daje izlaza. Propis 2. stavke naime u prvom redu zanemaruje intenciju zakona, koji je, tražeći pismeni ugovor, htio da stvori neku sigurnost u pogledu vremena, kada je asekuracioni ugovor sklopljen; no on daje poduzećima i tu mogućnost, da uvijek, kad im to ustreba, izigraju propis 3. stavke i to tako, da naknadno produciraju policu, za koji slučaj prezumpciji 3. stavke nema mjesta, jer ova radi samo o »uvedenju« ponude a ne i o »izdanju« police. Taj je nazor barem nužna posljedica zakonske stilizacije, premda bi se sud eventualno mogao i na drugo stanovište staviti. U 4. stavci opet zakon miješa asekuracijoni ugovor sa samim osiguranjem t. j. djelovanjem toga ugovora. Inače se po tom propisu može desiti, da je postanak osiguranja stavljen na vrijeme prije postanka ugovora o osiguranju. Na pr. ja danas pošaljem asekuracijonom poduzeću ponudu, ono je primi (i prihvati) nakon 5 dana, što je danas dosta brzo; posao je dakle sklopljen iza 5 dana, a osiguranje počinje od sutra u podne. Manjak je dalje toga §-a, da ne daje osiguraniku pravo, a ne odredjuje onda niti rok za podnašanje eventualnih prigovora protiv police. I takvu odredbu već sadržavaju noviji zakoni. Konačno ovaj § sadržaje prazninu, što ne rješava pitanje, kada za slučaj istavljanje police nastaje ugovor asekuracijoni.

§§ 469. i 470., kao i mnogi drugi, sadržavaju u hrvatskom tekstu u toliko pogrešku, što sve govore o »osiguranoj svoti« mjesto o »svoti osiguranja«. U pogledu §-a 471., koji za svaki slučaj — bilo istodobnim, bilo opetovanim osiguranjem — isključuje osiguranje iznad vrijednosti, mnogi predlažu, da se, ako to zahtjevaju prometni interesi, dozvole iznimke. Takove na pr. sadržavaju §§ 426.—428. talijanskoga trgovačkoga zakona. Inače nije sasvim precizna stilizacija 3. stavke toga §-a; ali jasno je, da zakon samo misli na odreknuće iza skopljenja višestrukoga osiguranja. § 472. odredjuje, da »glede medjsobnih prava i obveza stranaka, u koliko iste nisu ustanovljene u poglavlju ovom, služe mjerilom uvjeti asekuracijonoga ugovora«. Propisi trgovačkoga zakona o asekuracijonom poslu jesu dakle »jus cogens«. Uvodjenje ovoga propisa u zakon stajalo je mnogo borbe, jer je protiv općega principa slobode ugovora. No uveden je radi opasnosti, da će se ti važni zakonski propisi izigrati. Pri njegovu teorijskom tumačenju kao i pri njegovoj

praktičnoj primjeni pokazuju se velike razlike. U obrazloženju zakonske osnove veli se naime[1], da kraj svega toga i na području asekuracionoga prava nije napušten princip slobode ugovora, na što se mnogi pozivaju. I judikatura je stoga u pogledu ovoga propisa različita i nestalna. Ipak onaj sud, koji je daleko najviše radio u asekuracijonim stvarima, naime budimpeštanski sudbeni stol, pristaje uz strogu apsolutnost zakonskih propisa. To kao da je i pravi smisao ovoga §-a, premda na taj način mnogo propisa postaje »ius cogens«, gdje to nikako nije potrebno. A postoji prijepor kod primjene ovoga §-a i u pitanju, da li su »ius cogens« samo propisi, koji su explicite sadržani u zakonu ili i oni, koji su u njemu samo implicite sadržani. A i potonje može da bude od važnosti. Tako na pr. § 503. explicite sadržaje propis, da pogodovnik, ako ne prijavi bezodvlačno rok ili dogadjaj, za koji je sklopljeno osiguranje, odgovara osiguravatelju za otuda nastalu štetu. Implicite je pako u tom §-u sadržano to, da time i ne gubi potraživanja iz asekuracijonoga ugovora. Da li bi se dakle — obzirom na propis §-a 472. — i taj gubitak mogao ugovorom valjano odrediti ili ne?

Od §§ 474. i 475. odredjuje prvi, da je »osiguranik dužan prigodom sklapanja ugovora poznate mu okolnosti, koje po važnosti svojoj mogu imati upliva na prihvat osiguranja, priopćiti osiguravatelju«, a drugi sankciju na tu dužnost. Trgovački zakon dakle kod asekuracijonoga posla kao posla »uberrimae fidei« zahtijeva »officium veritatis«, dok se to inače samo pretpostavlja; ta cijeli prometni život bazira na vjeri i pouzdanju. O uzroku pako toga posebnoga propisa mnijenja su razdijeljena i različita. No ova se dužnost po ovom §-u odnosi samo na vrijeme sklapanja ugovora. To kao da odgovara principu nošenja nekoga rizika, što valja da u sebi sadrži svaka asekuracija. Što se tiče okolnosti, koje valja priopćiti, zakon je (protivno od osnove) prihvatio objektivni sistem.[2] No praksa to većinom steže samo na slučaj, kada je osiguranik svjestan objektivne važnosti koje okolnosti. Sankcija §-a 475. u svojoj općenitosti može da vodi do velikih zloporaba. Zakon niti ne traži, da dotični propust bude od ma kakova upliva na sam dogadjaj, pa onda još osiguravateljima toliku moć daje bez ikakovoga vremenitoga ograničenja. Ugovorno se to pravo doduše vremenito obična ograničuje, no to bi valjalo i u zakonu odrediti.

Propis §-a 476., prema kome je osiguranik dužan, »kada nastane dogadjaj, za koji je sklopljena asekuracija, čim sazna za njega bezodvlačno dati obavjesti o njem osiguravatelju«, jer da inače osiguravatelju odgovara za otud nastavše štete, valjalo bi tačnije odrediti — i to kako glede roka obavijesti, tako i glede posljedica propusta iste. U §-u 477. valjalo bi u prvom redu tačno odrediti, za koji stupanj krivnje odnosno nepažnje osiguravatelj već ne odgovara. A bilo bi dobro i odrediti, kako djeluje krivnja odnosno nepažnja zastupnika ili namještenika osiguranika, premda se u obraz-

[1] Str. 223.

[2] »Okolnosti, koje po važnosti svojoj mogu imati upliva . . .«

loženju k zakonskoj osnovi i u protokolima redakcione komisije i na to pitanje može naći odgovor. § 481. daje osiguravatelju pravo, da »u pomanjkanju ine uglave nastavšu štetu da ustanoviti i putem vještačkog očevida«. Ovaj bi propis valjalo tačnije odrediti, jer je u ovakovu obliku samo uzrokom nestalnosti u praksi, kao što se to kod primjene našega zakona i pokazalo.

§ 482., koji govori o djelomičnoj šteti, mogao bi sadržavati i — često veoma pravednu — ustanovu, da se u slučaju čestoga ponavljanja djelomične štete daje osiguravatelju prilike, da se nekako riješi ugovora, kako to čine noviji zakoni; jer u većini slučajeva toj pojavi ne će biti uzrokom toliko slučaj, koliko manja pažnja osiguranika. Zakonsku cesiju §-a 483. valjalo bi stegnuti u pogledu onih (trećih) osoba, s kojim osiguranik živi u zajedničkom kućanstvu ili za koje on odgovara, jer inače za njega cijelo osiguranje nema puno smisla. To bi valjalo učiniti barem za štete, počinjene njihovom »culpa levi«, premda to neki zakoni protežu i na »culpam latam«, prinaravski ne i na »dolus«.

§ 484. odredjuje za prelaz vlasništva ili interesa glede osiguranoga predmeta i prelaz ugovora asekuracijonoga na novoga vlasnika i to ipso iure »i bez privole osiguravatelja« »pretpostavljajući, da protivno nije uglavljeno u ugovoru asekuracionom i da se uslijed prenesenja vlasništva ne promjenjuju uvjeti ugovora«. Tome valja ovo spomenuti. Zakon kaže doduše samo »i bez privole osiguravatelja«, no po sebi se razumije, da za to ne traži privole osiguranika. A onda i u posljednjoj rečenici krivo stoji »i« mjesto »ili«. Konačno, što se samoga propisa tiče, ispravniji su noviji zakoni, koji ipak strankama, osobito osiguravatelju, daju mogućnost u takvim slučajevima razriješiti ugovor, budući da je veoma često s promjenom vlasništva spojena i promjena u stupnju opanosti. Savezno s time ustanovljuju noviji zakoni i dužnost prijave svakoga prelaza vlasništva osiguravatelju. § 485. nabraja taksativno 4 slučaja, kada asekuracijoni ugovor protiv štete gubi svoj učinak. To je već nepravedno, jer obzirom na § 472. protivnoj uglavi nema mjesta. Osobito je nepravedan propis 4. tačke, koji taj prestanak odredjuje za slučaj neuplate premije. Time je jednostavno ostavljeno na volju osiguraniku, da po volji neuplatom premije razriješi asekuracijoni ugovor, a da osiguravatelj protiv toga ne može ništa da čini. Neki zakoni ovo pravo za taj slučaj daju samo osiguravatelju, a ne i osiguraniku. Naša je praksa nastojala zakonske nepravde po mogućnosti ublažiti. — §. 486. navodi slučajeve ristorna. Zlo je stilizovan, kada veli, da osiguravatelj može zadržati dvije trećine plaćene premije, ako je vrijeme, na koje je ugovor sklopljen, sasvim ili djelomice izminulo. Ne radi se tu o tom, da li je to vrijeme izminulo, nego da li je počelo nošenje opasnosti. On sadržaje donekle i prazninu, jer ne uredjuje pitanje, da li osiguravatelj, koji je jedno vrijeme nosio opasnost, može tražiti dvije trećine od premije, koja za to vrijeme pripada, ali još nije uplaćena. Čini se, da može. — Važna je ustanova 1. al. §-a 490., koja glasi: »Kada na osiguranoj zgradi ili glede

opredijeljenja njezina nastane promjena, kojom se toliko povećava nesigurnost od požara, da osiguravatelj, da mu je ta okolnost bila poznata, ne bi uopće ili ne pod istim uvjetom sklopio bio posao, prestaje osiguranje, ako osiguravatelj, primivši obavjest o promjeni, ne izjavi, da uzdržaje ugovor u kreposti«. Ovdje dakle samo u tom jednom slučaju kasnija promjena na osiguranom predmetu djeluje na samo osiguranje — i to kao ius cogens. Nepravedno je, da za osiguranika u slučaju takove promjene, ako to osiguravatelj samo hoće, svakako prestaje osiguranje; nepravedno je, da to prestaje, ako samo osiguranik tu promjenu ne prijavi osiguravatelju; no nepravedno je i to, da je to stegnuto samo na taj jedan način promjene, a moglo bi biti i drugih, veoma važnih i po stupanj opasnosti odlučnih načina promjene — tako na pr. podignuće tvornice puščanoga praha kraj osigurane zgrade ili slično. Iz tih razloga i predložen je bio drugi tekst ovoga §-a, no nije primljen, jer da bi u onim drugim slučajevima mogao pomoći propis iz § 474. Da to ne odgovara, proizlazi već iz napred rečenoga, prema kojemu jasno propis §-a 474. vrijedi samo za vrijeme »prigodom sklapanja ugovora . . .«

U osiguranje života hrvatsko-ugarski zakon ubraja i osiguranje zdravlja i osiguranje protiv nezgoda. Protiv toga čulo se je glasova i razloga. No, ako te grane osiguranja već nisu samostalno uredjene, onda spadaju najbolje osiguranju života. Jer osiguranjem protiv štete hoće se postići neki ekvivalenat za pretrpljenu štetu, dok kod osiguranja života, a i zdravlja i protiv nezgoda, to nije moguće. Što se pako pravne naravi samoga osiguranja života tiče, to ni teorija a ni zakonodastva nijesu o njoj složna i na čistu. To osobito vrijedi za pitanje, koliko osiguranje života in concreto u sebi sadržaje pravoga osiguranja, a koliko je štedionički-uložni posao. Što se samih zakonskih propisa tiče, to se zakon na mnogo mjesta pozivlje na već dane propise ili daje sasvim analogne. Tako § 502. (analogno §-a 490.) odredjuje »u pomanjkanju ine uglave« prestanak asekuracijonoga posla, ako »u zanimanju osigurane osobe« nastane odlučna promjena. Razlika je prema propisu §-a 490. u toliko, što je § 502. ius dispositivum, a ne ius cogens. Inače je osnova tu posljedicu priznala ne samo promjeni »u zanimanju«, nego i »u načinu života«. To je često puno pravednije. Pomislimo na pr., da se radi o osiguranju života liječnika, koji je dosada radio u velikom zavodu u jednom zapadno-europskom velegradu, a sada se preselio u Aziju ili Afriku, da radi u kraju, gdje je sijelo kakove zarazne bolesti. Ipak propis nije primljen u zakon s navedenim dodatkom, i to iz bojazni od nepodopština s obzirom na širok pojam »promjene u načinu života«. No čini se, da to nije umjesno, jer se mirne duše može prepustiti slobodnoj rasudi suda, da uvijek, za svaki slučaj ustanovi, da li se tu radi o tako važnoj promjeni u načinu života ili ne. Inače i za § 502. vrijedi ono, što je gore rečeno za § 490.

§ 503. sadržaje obzirom na sastavljanje zakona interesantnu stvar. Ugarski tekst naime odredjuje platežni rok od 8 dana, dok hrvatski tekst istoga (zajedničkoga) zakona odredjuje rok od 15

dana. — Što se tiče slučajeva, kada se osiguravatelj ne može pridržati na isplatu ugovorene svote osiguranja, vidili smo kod osiguranja protiv štete opći propis 2. al. §-a 477. Ovdje, kod osiguranja života, zakon (u §-u 504.) ne daje općega propisa, nego taxativno nabraja slučajeve, u kojima se osiguravatelj, »ako protivno nije izrično uglavljeno u ugovoru, ne može pridržati na isplatu osigurane svote ugovorene: 1. kada osiguranik izgubi život uslijed osude smrtne, dvoboja ili samoubojstva; — 2. kada osiguranik umre u bitci ili uslijed rana u njoj zadobivenih; — 3. kada je, sačinjavajući predmet osiguranja zdravlje ili cijelost tjelesna, dogadjaj, od nastanka kojega je zavisnim učinjeno plaćenje, nastao krivnjom osiguranika ili pogodovnika. U slučajevima, u 1. i 2. točki naznačenim, može pogodovnik zahtjevati povratu trećine plaćenih premija«. Tu ima važnih pitanja. Tačka 1. ostavlja neriješeno pitanje samoubojstva počinjenog u neubrojivom stanju, te pitanje samoubojstva pogodovnika. Potonjega naime ne spominje, a da je to spominjanje uz osiguranika potrbeno, vidi se na pr. iz §§ 498., a i 504/3. Propis točke 2. zadobio je uslijed prilika, stvorenih utjecajem svjetskoga rata, upravo narodno-ekonomsku i socijalnu važnost. Silan je utjecaj, što ga ratovi vrše na osiguranju. U prvom redu osiguranje u opće bazira na računu vjerojatnosti i prosječnosti. Za dobru orijentaciju potrebno je dakle čim dulje vrijeme i čim više slučajeva. To je za ratne prilike teško. Ratovi ne traju tako dugo, a izmedju pojedinih ima — obzirom na raznolikost sredstava i intenziteta ratovanja — opet tolikih razlika, da je nemoguće ili barem vrlo teško pronaći neku prosječnost. Nema sumnje, da rat silno utječe na mortalitet ljudi, pri čemu ne ulaze u račun samo one silne ljudske žrtve, što ostaju na bojnom polju, već tu djeluju još i različiti drugi uzroci: evakuacije, slabo hranjenje, neprestane uzrujanosti, širenje zaraznih bolesti, loše sanitarne prilike i t .d. Uz to djeluje rat i u drugom smjeru na osiguranja odnosno na osiguravajuća poduzeća: broj novih osiguranja se umanjuje; premije se ne plaćaju redovito; vrijednost je papira, koji recimo čine temeljnu ili pričuvnu glavnicu poduzeća, nesigurna i t. d. Nema dakle dvojbe, da povodom rata i ratnih prilika nastaje mnogo pitanja, koja su u svezi sa osiguranjem. Kod rješavanja tih pitanja zakoni zauzimlju dvojako stanovište. Jedni, i to noviji i moderniji, za rješavanje tih pitanja ne postavljaju nikakovih zasebnih propisa, već ih prosudjuju po općim pravilima o uvećanoj opasnosti. Drugi, kamo spada i naš zakon, sadržavaju opet za to posebne propise. Kod nas je to na pr. § 504. Propis toga §-a tako je kratak, te je jedan odličan stručnjak na polju asekuracijonoga prava jednom zgodom rekao, da je rješavanje svih odnosnih sporova po tom jedñom propisu gotovo tako teško, kao odsvirati jednu Wagnerovu glazbenu umotvorinu na jednoj struni. Glede primjene propisa tačke 2. toga §-a vlada nesuglasica. Većina njih kaže, da propis 2. t. § 504. valja restrinktivno tumačiti. To slijedi iz zakonske stilizacije, prema kojoj se »osiguravatelj, ako protivno nije izrično uglavljeno u ugovoru, ne može pridržati na isplatu ugovorene svote osiguranja: 2. kada osiguranik umre u bitki ili uslijed rana u njoj zadobivenih«. Ovaj propis dakle ne vrijedi, kao što se to obično veli u zakonu, »u pomanjkanju ine uglave«, već uvijek, »ako protivno nije izrično uglavljeno u ugovorima«. Može se dakle ugovoriti samo odgovornost i u slučaju smrti, nastale »u bitki ili uslijed rana u njoj zadobivenih«, a ne i neodgovornost kod drugoga razloga smrti. Jer samo prvo je »protivno« od propisa 2. t. §a 504. Osim toga većina i polaže važnost na to, da je zakonska komisija izrično odredila smrt »u bitki«, a ne uopće »u ratu«. Medjutim je manjina mišljenja, da promjena »u bitki« na mjesto »u ratu« nije ustanovljena u svrhu restringiranja slučajeva; ona ne pripisuje ni onoj — kažu slučajnoj — okolnosti, da u zakonu stoji, »ako protivno nije izrično uglavljeno u ugovoru« mjesto »u pomanjkanju ine uglave«, onu važnost, kako to čini većina i kako smo to gore spomenuli. Uz nazor većine pristaje i budimpeštanski sudbeni sto i kurija (n. pr. rješidba br. 620 ex 1897.). Isto tako i propis 1. i 3. tačke većina tumači restrinktivno, manjina ekstenzivno.

§ 505. taxativno nabraja slučajeve, kada ugovor o osiguranju života gubi svoju valjanost, pa u tom pogledu za nj vrijedi to, što smo gore rekli za § 485. Inače su novija zakonodavstva još u dva smjera bolja od ovoga propisa i to u pogledu propisa 2. tačke, koja u tom obliku sadržaje nepravdu za nasljednike, te propisa 4. tačke, koja opet ovako pruža nepravednu prednost osiguravatelju. Što se propisa §-a 507. tiče, koji i za osiguranje života odredjuje — analogno §u 472. — apsolutnost zakonskih propisa, vrijedi u pogledu njega gore kod § 472. rečeno. Time je zakon svršio propisima o osiguranju života, pa ću i ja da tu prestanem, jer u pogledu reforme uzvratnog osiguranja nema ništa osobita da se istakne.

Vrijednost konkordata u Hrvatskoj prije i nakon sloma Austro-Ugarske.

Mnijenje **dra. Ede Lovrića**, kr. sveuč. profesora, podneseno povjereništvu za prosvjetu i vjere dne 7. kolovoza 1919.

Dok je još postojala austro-ugarska monarhija bilo je u našoj javnosti različitim povodima govora o tome, da li konkordat od 18. kolovoza 1855. — t. zv. austrijski konkordat — vrijedi u Hrvatskoj i Slavoniji.[1] Nakon sloma austro-ugarske monarhije još se češće po-

[1] Pitanja o vrijednosti konkordata od god. 1855. dotaknuo se ondašnji sveuč. profesor, a kasniji senjsko-modruški biskup i zagrebački nadbiskup dr. Juraj Posilović u članku »Civilna ženidba« (Katol. l. od god. 1873. br. 1.). Kasnije je o tome pisao sveučil. profesor dr. Aleksander pl. Bresztyenszky u članku »Konkordat u Hrvatskoj« (Kat. l. 1888. br. 34.) i dr. Robert pl. Vernić pod naslovom »Jedna o članku XIV. konkordata« (Katol. l. 1888. br. 37.). Nekoliko godina iza toga razvila se o vrijednosti konkordata od god. 1855. kod nas polemika izmedju dra. Aleksandra pl. Bresztyenszky-a, koji je za-

javljivalo to pitanje u našim javnim glasilima. Mišljenja, koja su se u tom obziru izražavala, bila su oprječna. Tko prati naš javni život, mogao je opaziti, da se je ovo ili ono mišljenje, u tom obziru u zadnje vrijeme naprosto, bez svake argumentacije, nabacilo u javnosti, kako je to komu bilo poželjno.[2] Pošto je ovo pitanje još i danas važno i aktuelno za Hrvatsku i Slavoniju, a time i uopće za našu novu državu, držim za shodno, da u ovom našem pravničkom glasilu iznesem na vidjelo svoje mišljenje, što sam ga u tom obziru podnesao kr. hrvatsko-slavonskoj zemaljskoj vladi, povjereništvu za prosvjetu i vjere, na njezin izričiti poziv,[3] ne bi li time nešto doprinesao razbistrenju i ispravnom shvaćanju ovoga doista vrlo važnoga pitanja.

stupao mišljenje, da konkordat nakon povratka ustava listopadskom diplomom od god. 1860. (vidi o tome dalje u tekstu) i dalje vrijedi, i gradskoga senatora u Zagrebu Gjure Deželića, koji je opsežno, sa slabijom pravnom argumentacijom i dosljednošću, ali zato s tim većom odlučnošću, zastupao protivno mišljenje. Vidi o tome članke Gjure Deželića: »Patron crkve sv. Blaža«, »O patronatu i konkordatu«, »Samo o konkordatu«, »Pa ipak ne valja konkordat u Hrvatskoj« (Nar. Nov. od god. 1893. br. 50., 61.—62., 74., 123.—127., 136.—137.) te njegove rasprave »Vladarska povlasna dozvolnica (Placetum regium)« 1894. i »Kolonićeva nagoda« 1895.; — zatim članke dra. Aleksandra pl. Bresztyenszky-a: »Konkordat valja u Hrvatskoj« (Kat. l. 1893. br. 19. i 20. Nar. N. 1893., br. 189., — 1903. br. 103. i 104.) i »Interkonfesionalni zakon« (Katol. l. od god. 1895. br. 1). Istoga se pitanja dodirnuo sveučil. profesor dr. Luka Marjanović u članku »Pravo na ostavštinu biskupa bez oporuke umrvšega« (Mjesečnik 1891. br. 3. str. 101. i sl.), J. K. pod naslovom »Opaske na članak »Pravo na ostavštinu biskupa bez oporuke umrvšega« (Mjesečnik 1891. br. 4. str. 157. i sl.), te opet članak dr. Luke Marjanovića pod naslovom «Odgovor na opaske donesene k raspravi »Pravo na ostavštinu itd.«« (Mjesečnik 1891. br. 5. str. 217. i sl.). Vidi dalje članke sveučil. profesora dra. Ferdinanda Belaja »Povijest konkordata« (Kat. l. 1892. br. 13.—15., 17.) i raspravu Ivana Z. Galića »O oporučnoj sposobnosti i zakonskom nasljedovanju iza katoličkih duhovnih osoba« (Mjesečnik 1910. br. 11. str. 973. i sl., — odnosno mjesto na str. 996.—997.) — itd. Primjećujem, da poput dra. Bresztyenszky-a svi navedeni pisci, izuzevši dakako Gjuru Deželića, u glavnome zastupaju mišljenje, da je konkordat nakon povratka ustava god. 1860. dalje ostao na snazi u Hrvatskoj i Slavoniji.

[2] Za jednoga bio je konkordat od 1855. vrijedan, za drugoga nije; za trećega uopće u našoj novoj državi nema konkordata.

[3] Koncem mjeseca srpnja 1919. saopćio mi je dekanat pravoslovnoga i državoslovnoga fakulteta našega sveučilišta ovaj otpis:

Br. 66./Pr. B. N.
Pravoslovnomu dekanatu sveučilišta kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca
u Zagrebu,

Stanovitim povodom želio bi znati mišljenje profesora kanonskoga prava gosp. dra. Ede Lovrića o valjanosti konkordata u nas prije osnutka kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca kao i o tome, kakovo je u tom pogledu nastupilo

I.

O pravnoj naravi konkordata vladaju različiti nazori. Glavni su nazori ukratko[4] slijedeći. Po jednima je konkordat ugovor izmedju crkve i države odnosno izmedju vrhovnoga reprezentanta crkvene i državne vlasti. To je teorija ugovora. Ali kakov je konkordat ugovor, da li državnopravni, medjunarodni, sličan medjunarodnomu ugovoru i t. d., u tome se razilaze mišljenja onih, koji ga smatraju ugovorom. Po drugima je konkordat privilegij sa strane crkve odnosno pape državi ili njezinu vrhovnomu reprezentantu. To je teorija privilegija. Po trećima je pak konkordat državni zakon, izdan na temelju prethodnoga sporazumka sa crkvom odnosno papom. To je teorija zakona. Prva teorija polazi sa stanovišta, da su crkvena i državna vlast medjusobno ravnopravne i jedna od druge nezavisne; druga sa stanovišta, da je crkvena vlast nad državnom vlasti; treća sa stanovišta, da je državna vlast na teritoriju svojem nad crkvenom vlasti i da je jedina ona zvana na svojem teritoriju izdavati zakone. Prema ovim različitim nazorima o pravnoj naravi konkordata različita su mišljenja i o tome, tko i kako da promijeni i ukine konkordat.

Nema sumnje, da je konkordat po svojem postanku ugovor i to: 1. dvostrani, jer ga sklapaju dva kontrahenta tako, da jedan drugomu s njim daju koncesije i da medjusobno preuzimaju dužnosti; 2. javno-pravni, jer ga i papa i vrhovni reprezentant države sklapaju po svojem javnopravnom položaju u crkvi odnosno u državi, te što su mu predmetom javnopravni interesi i crkve i države; — 3. pismeni, jer ga kontrahenti — redovito po svojim punomoćnicima — pismeno fiksiraju. Prema tomu je konkordat po svojoj pravnoj naravi svakako dvostrani, javno-pravni i pismeno fiksirani ugovor. Ako se vlast pape i vrhovnoga reprezentanta države, pa i sam ugovor bolje promotri, dolazi se do raznolikosti izmedju pravoga medjunarodnoga ugovora i konkordata. Stoga neki,[5] pa i ja sam, smatraju konkordat sličnim medjunarodnomu ugovoru, t. j. takovim, koji se ima prosudjivati analogno kao medjunarodni ugovor.

pravno stanje nakon preloma s Austro-Ugarskom. Izvolite zamoliti gosp. dra. Lovrića, da mi svoje mišljenje s mogućim pospješenjem ovamo priopći.

U Zagrebu, dne 26. srpnja 1919.

Za bana: M. Rojc.

[4] Potanje Sägmüller, Lehrb. des kath. Kirchr., III. Aufl., Freib. in Breisgau 1914. Bd. 1. str. 123.—128. — Razlaganje teorija o konkordatu ne spada u okvir ovoga sastavka.

[5] Bluntschli, das moderne Völkerrecht, II. Aufl. 1872.; — Friedberg, Lehrb. des kath. und. evang. Kirchr., Leipzig 1879. str. 79.; — Sägmüller, l. c. str. 125.: »Uns. Ermes. sind die Koncordate quasi-völkerrechtliche Verträge«; — »Näherhin sind diese Verträge völkerrechtliche — eine leicht zuzugebende Modifikation — eine Art von völkerrechtlichen Verträgen . . . «, — itd.

II.

Kada je za apsolutističke vladavine u ondašnjoj cesarevini austrijanskoj bio utrt[6] put, da se uredi odnošaj izmedju crkve i države medjusobnim sporazumkom, izražena je bila papi Piju IX. i od njega prihvaćena želja, da se sklopi konkordat. Car Franjo Josip I. i papa Pijo IX. radili su pri tome na način, kako se postupa pri sklapanju medjunarodnih ugovora. Prvi je ovlastio bečkoga kneza-nadbiskupa Josipa Othmara Rauschera, a drugi pronuncija na bečkom dvoru kardinala Mihaela Viale-Prelu, da vode pregovore i utanače konkordat. Rauscher radio je prema potrebi sada sporazumno s odnosnim ministrima sada sa samim vladarom, gdje je bila potrebna njegova odluka, a pregovarao je i u Rimu s kardinalom Santuci-jem. Kada su spomenuti punomoćnici na temelju tih pregovora konačno redigirali konkordat u 36 članaka i potpisali ga u Beču 18. kolovoza 1855., podastriješe ga papi i caru na odobrenje. Car ga je odobrio 23. rujna 1855. i izjavio za sebe i svoje nasljednike, da će sve, što je u njem sadržano, dati provesti i da ne će pod nikojim uslovom dopustiti, da mu se protuslovi. Nakon toga su ratifikacije izmijenjene bile u ministarstvu izvanjskih posala u Beču dne 13. rujna 1855.[7] Papa je objavio konkordat u tajnom konzistoriju kardinala od 3. stud. 1855. alokucijom i proglasio ga bulom »Deus humanae salutis auctor« od istoga dana. Car proglasio ga pako carskim patentom od 5. stud. 1855. u državo-zakonskom listu[8] i u zemaljsko-vladnim listovima za pojedine kraljevine i zemlje cesarevine austrijanske, pa i u onom za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju.[9] Tim proglašenjima postao je sklopljeni konkordat s jedne strane crkvenim, a s druge strane državnim zakonom za cijelo područje ondašnje cesarevine austrijanske, — dakle i za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju napose nije konkordat od god. 1855. mogao vrijediti kao ugovor, jer ona nije bila ni za vrijeme njegova sklopljenja ni kašnje kao neko samostalno posebno tijelo takov subjekt, koji bi mogao sam za sebe neovisno od bilo koga sklapati javnopravne ugovore, kakov je konkordat, pa zato ona nije kod njegova sklapanja nimalo aktivno sudjelovala.[10] Za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju mogao je vrijediti ovaj konkordat samo kao državni zakon, koji je redovito izdan i proglašen na način, kako su se u smislu carskoga patenta[11] od 4. ožujka 1849. izdavali i proglasivali državni zakoni za vrijeme apsolutističke vladavine.[12]

Uz ono, što je sadržano u konkordatu, bilo je uglavljeno i takovih članaka, koji nisu predani javnosti: articuli secreti — tajni članci konkordata. Tečajem ugovaranja dali su ugovaratelji medjusobno i više drugih očitovanja, koja su služila dijelom za to, da se konkordat upotpuni, a dijelom za to, da se on razjasni. Ni ta očitovanja nisu uvrštena u sam konkordat, jer se to nije činilo shodnim, nego su sadržana u dopisima, što su ih punomoćnici medjusobno izmijenili. Punomoćnik cara Rauscher upravio je po njegovu nalogu na papina punomoćnika Viale-Prelu pismo »Ecclesia catholica« od 18. kolovoza 1855., koje sadržaje 20 takovih očitovanja odnosno razjašnjenja.[13] Papa pako upravio je na biskupe monarhije breve »Optime noscitis« od 5. studenoga 1855., kojim se izjavio o duhu, u kojem se imade konkordat shvaćati, kao što i o izvedenju nekojih njegovih članaka.[14] Ova dva spisa smatraju se općenito sastavnim dijelovima konkordata.

Premda je konkordat bio već i sa strane države proglašen i općenito poznat, dostavio ga je ondašnji ministar bogoštovlja i nastave u Beču grof Thun zajedno sa spomenutim Rauscherovim posmom na Viale-Prelu dopisom od 25. siječnja 1856. br. 1371. svim biskupima monarhije.[15] U tom je dopisu istaknuo želju vladara, da se konkordat u cijelom opsegu što prije provede, pak ih je stoga po njegovu nalogu pozvao na konferenciju u Beč u svrhu vijećanja u tom obziru, saopćivši im podjedno nekoliko svojih opazaka k nekim člancima konkordata. Ta biskupska konferencija obdržavana je od 7. travnja do 16. lipnja 1856., te je formulirala svoje zaključke u 80 kratkih članaka. Nakon toga izdano je sa strane države više odredaba, kojima se razni članci konkordata provode. Medju njima je bez sumnje najvažniji carski patenat od 8. listopada 1856,[16] kojim je u provedbi članka X. konkordata i članka II. cesar. patenta od 5. studenoga 1855. o proglašenju konkordata izdan i sa 1. siječnja 1857. na snagu stavljen ženidbeni zakon za katolike i naputak za ženidbene duhovne sudove. Naročito ovaj potonji smatraju neki pisci[17] takodjer sastavnim dijelom konkordata.

[6] Cesarska naredba od 18. travnja 1850. o odnošaju katoličke crkve k državnoj vlasti; — i od 23. travnja 1850. o odnošaju katoličke crkve k javnom poučavanju (d. z. l. br. 156. i 157.)

[7] Kat. l. 1855. str. 319.

[8] God. 1855. br. 195. str. 635. i sl.

[9] God. 1855. br. 195. str. 433. i sl. — Otisnut u Katol. l. 1855., str. 368. do 373.; — kod Belaja, Katol. crkv. pravo, Zagreb, 1893., svez. II., str. 237.—247.

[10] Regula iuris 29. in VI° V. 12.: »Quod omnes tangit, debet ab omnibus approbari.« — Ali dade se prema reg. iur. 80. in VI° V. 12.: »In toto partem non esse dubium contineri« opravdati i stanovište, da je konkordat putem cijeline ondašnje austrijanske cesarevine, za koju je on bio nesumnjivo ugovor, takodjer ugovor za Hrvatsku i Slavoniju, koja je bila dio ondašnje austrijanske cesarevine. — Sravni opasku 35.

[11] d. z. l. br. 153.

[12] Čl. VI. zakona od 28. velj. 1874. o sudačkoj vlasti. — Zbor. br. 15. ex 1874.

[13] Otisnuto u Katol. l. 1856. str. 61., 65.—67.; — kod Belaja l. c. str. 247.—252.

[14] Otisnut u Katol. l. od 1855. str. 129.—130.; — kod Belaja l. c. str. 252.—256.

[15] Otisnut u Katol. l. 1856. str. 101., 109.—110.; — kod Belaja l. c. str. 256.—263.

[16] D. z. l. br. 185.; — z. vl. l. br. 198. str. 486. i sl.

[17] Schulte, Das katholische Kirchenrecht, I., Giessen 1860., str. 499.

III.

U članku XXXV. konkordata izrečeno je, da se svi, kojim mu drago načinom i oblikom izdani u cesarevini austrijanskoj i u pojedinim njezinim pokrajinama zakoni, naredbe i odluke, u koliko se ne slažu s konkordatom, smatraju ukinutima, te da će odsele imati konkordat za svagda u istim zemljama vrijediti kao državni zakon;[18] — da ugovaratelji obriču, da će oni i njihovi nasljednici sdušno obdržavati sve, što je ugovoreno, te da će u buduće sporazumno stvar urediti, ako se pojavi kakova poteškoća.[19] Prema tomu bila je sazvana spomenutim dopisom ministra bogoštovlja i nastave u Beču grofa Thuna od 25. siječnja 1855. broj 1371. biskupska konferencija u Beču, da se poluči sporazumak glede provedenja različitih članaka konkordata, odnosno da se prema potrebi učine priprave za raspravu sa svetom stolicom. Slično se izjavio i papa u poslanici »Singulari quidem« od 17. ožujka 1856., upravljenoj na konferenciju biskupa.[20] Kada je car i kralj nakon svršene konferencije primio dne 18. lipnja 1856. biskupe u audijenciju, u kojoj ga je najstariji medju njima kardinal knez-nadbiskup praški Schwarzenberg oslovio kratkim govorom, odvratio je on medju ostalim: »..... Meum est, ut concordiae opus rite in omnibus perficiatur.«[21]

No prilike su se u monarhiji nakon sklopljenja konkordata razvijale tako, da uz najbolju volju cara nije mogao biti konkordat posvema i strogo u svim točkama proveden, što više nije s njime uredjeni odnošaj izmedju crkve i države dugo ostao nepomućen. U zapadnom je dijelu bivše monarhije stala protiv konkordata sve više izbijati na vidjelo liberalna struja, potpirivana nezadovoljstvom protestanata. U Ugarskoj pako nije konkordat s političkih razloga stekao osobitih simpatija. Tamo mu se naime prigovaralo, da je u protuslovlju sa povlasticama apostolskoga kralja ugarskoga, koje mu je crkva od davnine podijelila i kojima su se ugarski kraljevi uvijek služili, da se njime suzuje sudbenost crkvenih sudova, da je u protuslovlju s raznim ugarskim zakonima pa i sa samim crkvenim pravom.[22] No uza sve to nije se ugarski episkopat nimalo protivio pro-

kaže: Instruction bildet einen integrirenden Bestandtheil des Concordats, weil auf die Forderung der Regierung, sie müsse von den Bischöfen als Norm ihren Ehegerichten vorgeschrieben werden, von Seite Roms versprochen ist, dafür Sorge zu tragen, dass die Bischöfe das thun werden.« — Sravni na istom mjestu i opasku 17.

[18] Per solemnem hanc conventionem leges, ordinationes et decreta quovis modo et forma in imperio Austriaco et singulis, quibus constituitur ditionibus, hactenus lata, in quantum ili adversantur, abrogata habebuntur, ipsaque conventio ut lex status deinceps in eisdem ditionibus perpetuo vigebit.

[19] Vidi opasku 35.

[20] Otisnuta u Katol. l. 1856. str. 253.—256., 261.—264.

[21] Kat. l. 1856. str. 216.

[22] Taj prigovor je bio neumjestan, jer sporazumak — ugovor — baš sastoji u tome, da stranke kod sklapanja konkordata medjusobno daju povlasti mimo i proti pravu, koje postoji i vrijedi.

vadjanju konkordata, što više nekoje ga provincijalne sinode svečano proglasiše (u Ostrogonu 1858.). U Hrvatskoj nije se pojavilo nezadovoljstvo sa sklopljenim konkordatom ni u narodu ni kod hrvatskoga episkopata. Kardinal nadbiskup zagrebački Juraj Haulik pri zaključku konferencije biskupa u Beču god. 1856. u svečanom govoru je hvalio konkordat kao veliko djelo i veličao one, koji su ga sretno i mudro uglavili.[23] Pastirskim listom od 6. prosinca 1855. razaslao je on konkordat zajedno sa papinom alokucijom i apostolskim listom od 3. studenoga 1855. kleru zagrebačke nadbiskupije, a pastirskim listom od 20. siječnja 1856. razložio je razne točke konkordata.[24] Dr. Franjo Rački naglasio je, da je konkordatom polučena u državi »concordia sacerdotii et imperii«.[25]

Naskoro je u ondašnjoj cesarevini austrijanskoj nadošao zamašan politički preokret. Carskom diplomom od 20. listopada 1860. — t. zv. listopadskom diplomom[26] — vraćeno je bilo narodima ustavno stanje, što je napokon dovelo do dualizma u bivšoj monarhiji austro-ugarskom nagodom od 1867.[27] i hrvatsko-ugarskom nagodom od 1868.[28] S obzirom na razne struje u monarhiji nije mogao ovaj politički preokret ostati bez zamašnoga utjecaja na konkordat od god. 1855.

1. U austrijskoj poli bivše monarhije ustadoše nakon listopadske diplome od god. 1860. liberalci i protestanti još energičnije protiv konkordata, te već od god. 1862. zahtijevahu, da se on ukine. Tim povodom zapodjela je austrijska vlada pregovore sa papom glede preinake konkordata. U tom poslu bio je poslan u Rim god. 1863. biskup Fessler. No to nije imalo uspjeha. Stvar se zavlačila do god. 1867., kad je imao sveuč. profesor kanonskoga prava Schulte prirediti prijedloge o preinaci nekih točaka konkordata, te o tom zajedno sa austrijskim poslanikom u Rimu grofom Hübnerom raspravljati sa rimskom stolicom. No istodobno je carevinsko vijeće bilo u svojoj adresi označilo, u kojem pravcu je nužna u državi promjena konkordata zakonodavnim putem — naime: oživotvorenje jednakosti državljana bez obzira na vjeroispovijest; ne može se neovisnoj od države vlasti prepustiti vršenje sudovanja (ženidbena sudbenost), a tako ni nastava. Vlada je još uvijek htjela urediti stvar sporazumno s rimskom stolicom, pak se napokon i papa sklonuo na neke preinake konkordata. Ali već 13. srpnja 1867. stavio je prof. Herbst u carevinskom vijeću prijedlog, da se drugo poglavlje gradjanskoga zakonika o ženidbenom pravu opet stavi na snagu i oduzme crkvi vlast u nastavi. Protiv toga obratio se austrijski epi-

[23] Otisnut u Katol. l. 1856. str. 213.—216.

[24] Selectiores encyclicae litterae Georgii card. Haulik, tom IV. str. 100. do 143., 336.—345.; — Katol. l. 1856. str. 13. i 46.

[25] Misli o sklopljenom konkordatu. Katol. list od god. 1855. str 376.—379.

[26] D. z. l. br. 226.; — Zbor. od 1863. svez. I. br. 131. str. 138 sl.

[27] d. z. l. br. 146., str. 401. i sl.

[28] Z. čl. I. hrv. sabora od god. 1868. odnosno zak. čl. XXX. ug. sabora od od god. 1868.

skopat na cara predstavkom od 28. rujna 1867. Na tu je predstavku car odgovorio ručnim pismom, kojim upozoruje episkopat na ono, što on kao ustavni vladar mora da ispuni. Tako bude Herbstov prijedlog prihvaćen u sjednici carevinskoga vijeća od 23. listopada 1867. Pri koncu god. 1867. poslao je car u Rim posebnoga poslanika (grofa Crivelli-a), da papi izjavi, kako car žali, što ne može po ustavu uzdržati konkordata u kreposti. I tom zgodom pokazao se papa pripravnim na preinaku, ali ne za ukinuće konkordata.

Još prije nego postadoše Herbstovi prijedlozi zakonom stvorilo je carevinsko vijeće u Beču nove temeljne zakone od 21. prosinca 1867. o općim pravima državljana i o sudačkoj[29] vlasti. Ti zakoni nisu bili načelno u svemu skladni sa konkordatom. Po odredbama tih zakona morala se sudačka vlast vršiti u ime cara, čime se smatrala dokinutom crkvena sudbenost u ženidbenim stvarima pro foro civili; zatim svi su gradjani pred zakonom jednaki, čime se smatrala ukinutom povlastica čl. XIV. konkordata o kaznenoj sudbenosti i o ovrhi kazne na klericima. Ovim je zakonima od 21. prosinca 1867. država skršila spone ugovora, t. j. konkordata jednostranim aktom svoje zakonodavne vlasti. Tim je putem pošla i dalje, te jednostrano bez obzira na članak XXXV. konkordata stala stvarati zakone, kojim se ukidaju pojedini članci konkordata i odredbe na temelju njega i u savezu s njime izdane. Već godine 1868. zakonima od 25. svibnja uredila je država jednostrano: ženidbeno, interkonfesijonalno i nastavno pitanje, te stavila konkordat i savezno s njime zakone i odredbe o tim stvarima izvan kreposti.[30] Proti svim tim zakonima odlučno je prosvjedovao austrijski episkopat, pak i sam papa u tajnom konzistoriju alokucijom od 22. lipnja 1868. No austrijska vlada i zakonodavstvo nije se nimalo na to obaziralo, nego je i dalje kročilo — već utrtim putem.

Prilika se za to naskoro desila. Kada je bila na vatikanskom saboru dne 18. srpnja 1870. formulirana dogma o nepogrješivosti pape, predložio je tadašnji ministar bogoštovlja i nastave Stremayer caru u predstavci od 25. srpnja 1870., da se proglasi konkordat formulisanjem te dogme faktično ukinutim sa strane rimske stolice, jer je papa postao drugačijim t. j. dobio neograničenu vlast. I zaista već 30. srpnja 1870. dao je ministar izvanjskih posala u Beču Beust po upravitelju poslaničkih poslova Polombi rimskoj stolici izjaviti, da samtra konkordat ukinutim.[31] Carskim ručnim pismom od istoga dana bilo je ministarstvo bogoštovlja i nastave u Beču pozvano, da priredi zakonske osnove, kojima će se promijeniti još preostale zakonske odredbe patenta od 5. studenoga 1855. t. j. konkordata i odnošaji katoličke crkve urediti prema temeljnim državnim zakonima. Iz toga proizlazi, da je zakonska krepost konkordata, koja je počivala na cesarskom patentu od 5. studenoga 1855., ostala i nakon tih dogodjaja, u koliko nije bio već dotada izdanim državnim zakonima od god. 1867. i 1868. stavljen izvan kreposti. Napokon je bio u carevinskom vijeću u smislu gore navedenoga carskoga naloga stvoren zakon od 7. svibnja 1874. o izvanjskim pravnim odnošajima katoličke crkve, te isti bio sankcioniran i proglašen.[32] U članku I. toga zakona proglašuje se konkordat (ces. patenat od 5. studenoga 1855.) u cijelom svojem sadržaju ukinutim.

Austrijski episkopat živo se zauzeo za konkordat te uložio prosvjed od 20. ožujka 1874. protiv osnove toga zakona. U tom je prosvjedu naglasio, da ne će smatrati tim jednostranim aktom državne vlasti konkordat ukinutim, te da će tomu novomu zakonu udovoljavati toliko, koliko je stvarno suglasan sa konkordatom. Sasma je naravno, da je protiv toga jednostranoga ukinuća konkordata mimo ustanove članka XXXV. ogorčeno prosvjedovao i papa u listovima, koje je upravio na cara i na austrijski episkopat. No svi ti prosvjedi ostali su bez ikakovih posljedica. Cesarski patenat od 5. studenoga 1855. t. j. konkordat, koji je bio prvobitno samo djelomice počevši od god. 1868. jednostrano ukidan, stavljen je 1874. jednostrano po državnom zakonodavstvu konačno u cijelom opsegu izvan kreposti u području zapadne pole bivše austro-ugarske monarhije. Kako se vidi, tamo je bila prevladala teorija, zastupana poglavito od protestanata, po kojoj je konkordat državni zakon, koji može državno zakonodavstvo samostalno preinačiti i ukinuti, ma da i jest taj zakon nastao na temelju prethodnoga sporazumka vladara sa papom.[33]

2. U Ugarskoj se nakon diplome od 20. listopada 1860. po carskoj odredbi obrazovala t. zv. judex-kurijalna konferencija t. j. zbor uvaženih pravnika i političara sa zadaćom, da izradi prijedloge za prijelaz iz neustavnoga stanja u ustavno. Ta je konferencija predložila, da se uslijed poremećenoga ustava stave izvan krepostisti svi zakoni i naredbe iz apsolutističke vladavine, jer nisu izdani prema povraćenomu ugarskome ustavu t. j. uz sudjelovanje sabora i kralja, pak da se istodobno uz predložene po njoj neke preinake uspostavi pravno stanje, koje je postojalo prije uvedenja apsolutizma. Taj prijedlog judexkurijalne konferencije usvojile su obje kuće ugarskoga sabora, zastupnička 22. lipnja, a velikaška 1. srpnja 1861., te ga nakon toga kralj sankcionirao.[34] Time je bilo privremeno uspostavljeno na snagu staro ugarsko pravo, a zakoni iz apsolutističke vladavine, pa medju njima i carski patenat od 5. stu-

[29] d. z. l. br. 142. i 144. str. 394. i sl., 398. i sl.

[30] d. z. l. br. 47.—49.

[31] Arch. f. kath. Kirchenr., 1870., sv. 24. str. 274. i sl.

[32] d. z. l. br. 50.

[33] Iz svega ovoga proizlazi, da nije ispravna tvrdnja, da je borba izmedju crkve i države u bivšoj monarhiji nepoznata (Rektorski govori 1889. str. 15.). A kako je bilo za cara Josipa II.?!

[34] Beschlüsse der ung. Judex-Curial-Conferenz vom Jahre 1861.

[35] Putz, System des ung. Privatrechts, Wien 1870. u § 196. str. 340.: »Bemerkt muss jedoch werden, dass die Judex-Curial-Conferenz die ung. Gesetze wieder hergestellt habe, anderseits aber das Concordat als Staatsvertrag nicht ganz beseitigt wurde. To je dakle stanovište, navedeno u opas. 10. Prema tomu bi pravna krepost konkordata, pošto je prestao biti u Ugarskoj državnim zako-

denoga 1855., t. j. konkordat, stavljeni u Ugarskoj izvan snage.[35] To je učinjeno bez predhodnih pregovora izmedju papinske stolice i ugarske vlade dotično apostolskoga kralja ugarskoga, kako bi to imalo biti prema članku XXXV. konkordata, na način, kojim državno zakonodavstvo mijenja i ukida svaki drugi predjašnji državni zakon. Učinjeno je to dakle posve jednostrano, kojim putem je udarilo austrijsko zakonodavstvo istom nakon neuspjelih pregovora sa papinskom stolicom o preinaki odnosno ukinuću konkordata. Razlozi ukinuća konkordata u kraljevinama i zemljama zastupanim u carevinskom vijeću, s jedne strane i u kraljevini Ugarskoj s druge strane ne bijahu isti. Tamo bijahu tome razlozi protucrkveni, a ovdje politički — ustavna svijest,[36] koja je išla za tim, da se odstrani iz ustavnoga života države sve, što je bilo austrijskoga apsolutističkoga porijetla. Dogodilo se u Ugarskoj slično, što se već bilo dogodilo iza Josipa II., koji nije bio okrunjeni kralj, pak se nisu smatrale njegove odredbe zakonito izdanima, nego je ugarski sabor odmah u početku vladavine njegova mladjega brata i nasljednika Leopolda II. zaključio, da će imati njegove odredbe samo onda zakonsku moć, kada ih potvrdi zakonito okrunjeni kralj.[37]

Stoga razloga nisu se ni ugarski biskupi nakon povratka ustava god. 1860. rado pozivali na konkordat ni na druge propise, koji su bili s njim u savezu, nego na crkveno pravo. U Ugarskoj bio je cesarski patenat od 5. studenoga 1855. t. j. konkordat stavljen izvan kreposti gotovo neopaženo. Tu nije bilo nikakova otpora kao u austrijskoj poli monarhije sa strane crkvene, jer katolička crkva ukinućem konkordata i uspostavom pravnoga stanja prije uvedenja apsolutizma u Ugarskoj nije došla u gori položaj, nego li ga je uživala na temelju konkordata.

3. U našoj domovini provadjan je bio konkordat jednako kao i u drugim zemljama ondašnje apsolutističke cesarevine austrijske. Na to je nadošla carska diploma od 20. listopada 1860., kojom je narodima ondašnje austrijske cesarevine — kako je već rečeno — povraćen ustav, dakle i našoj domovini kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

Povratkom ustava uslijed te listopadske diplome zatečen je konkordat u Hrvatkoj i Slavoniji kao državni zakon. Samom činjenicom prijelaza jedne zemlje i naroda iz jedne forme vladavine u drugu ne prestaju vrijediti zakoni, koji su pravilno izdani i proglašeni za predjašnje ukinute vladavine, samo poradi toga, što nisu izdani i proglašeni na novi način, jer to nisu ni mogli biti. Kada bi se uzelo protivno stanovište, nastala bi u dotičnoj državi odnosno zemlji na pravnom području tabula rasa. U tom slučaju mi ne bi imali ni gradjanskog zakonika, ni kaznenoga zakona, ni parbenoga, ni izvanparbenoga postupnika i t. d., jer su svi ti zakoni kod nas za vrijeme apsolutizma uvedeni u krepost carskim patentima,[38] dapače gradjanski parbeni postupnik naredbom ministarstva pravosudja. Tada naravno ne bi ostao u kreposti ni konkordat, a ni s njime u tijesnoj vezi stojeći ženidbeni zakon za katolike i naputak za duhovne sudove ženidbene, jer su i oni izdani i proglašeni za apsolutizma carskim patentima. No nitko nije tvrdio nakon uvedenja ustava, da su prije navedeni zakoni ipso facto uvedenjem ustavnoga života izgubili pravnu krepost kod nas. Jednako mjerilo mora dakle da vrijedi i za konkordat. Uvedenjem ustavnoga života izgubili su svoju krepost ipso facto samo oni zakoni, na kojima se temeljilo neustavno stanje, kao što i oni zakoni, koji su s takovim zakonima u tijesnoj organičkoj svezi i potpuno opriječni ustavnomu životu. Ali konkordat se ne može ubrojiti medju takove zakone. Krivo je mišljenje, da su uvedenjem ustavnosti mjesto ipso facto izvan kreposti izašlih apsolutističkoh zakona stali na snagu prije apsolutizma na ustavni način izdani i proglašeni zakoni. Ovi su zakoni bili za vrijeme apsolutizma većinom ukinuti. Da dobiju opet svoju obveznu moć, valjalo je to novim ustavnim zakonom izreći. Pošto pak po temeljnom pravnom načelu valjano izdani i proglašeni zakon imade pravnu snagu sve dotle, dok ga zakonodavac budi djelomično budi posvema ne ukine, valjalo je nakon povratka ustavnosti i apsolutističke zakone ustavnim zakonima izvan kreposti staviti, ako se je htjelo polučiti, da oni izgube svoju pravnu snagu.[39] To se doduše moglo učiniti i carskom diplomom od 20. listopada 1860., ali u njoj o tome nema govora, nego se njom naprosto ukida apsolutistički način vladanja i uvodi ustavni način vladanja.

Carskim ručnim pismom od 20. listopada 1860. naloženo je bilo ondašnjemu banu Josipu barunu Šokčeviću, da se obrazuje zbor od ljudi, koji se odlikuju službenim ili gradjanskim položajem, umom te javnim zaslugama i povjerenjem, pak da se posavjetuje s njima o formi i sastavu sabora, uzevši pri tom obzir na stare ustavne uredbe i na one klase naroda, koje u prijašnje doba nisu uživale političkih prava. Dok je ban na tom radio, upravio je na nj tadašnji državni ministar Goluchowwski pismo od 23. studenoga 1860.[40] (i brzojav), kojim mu saopćuje, da je car istoga dana izjavio,

nom, bila svedena na onu pravnu snagu, koju je dobio samim sklopljenjem, t. j. vezao bi još same kontrahente prema čl. XXXV., koji kaže: »Atque idcirco utraque contrahentium pars spondet, se successoresque suos omnia et singula, de quibus conventum est, sancte servaturos«. — Nasuprot tomu za ces. patent od 8. list. 1856., koji je s konkordatom u svezi, kaže Dauscher, Das ung. Civil- und Strafrecht nach den Beschlüssen der Judex-Curial-Conferenz, 2. Aufl., Wien 1862., str. 310.: »Für dieselben (nämlich für die Ehen der Katholiken) hat auch jetzt noch das Patent vom 8. Okt. 1856. über die Eheangelegenheiten der Katholiken, soweit sie dem Bereiche der bürgerlichen Gesetzgebung angehören, Geltung.«

[36] Isporedi opasku 59.

[37] Zak. čl. XXXII.: 1790./91.

[38] d. z. l. 1852. br. 246., 117.; — 1854. br. 208. itd.

[39] Tako se to shvaćalo i u Ugarskoj, jer su tamo bili zaključcima judex-kurijalne konferencije uopće ukinuti zakoni iz apsolutističke vladavine, pa medju ostalima i cesarski patenat od 5. studenoga 1855. t. j. konkordat. Isporedi gore pod toč. 2.

[40] Zbor. od 1863. sv. I. br. 152., str. 212.

da smisao carske diplome od 20. listopada 1860. sobom donosi, da se kako u kraljevini Ugarskoj, tako i u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji unutar iste diplome negdašnja ustavna prava i slobode opet povrate u život. Spomenuti zbor muževa, koji je imao zajedno s banom urediti, što je bilo potrebno za prijelaz u ustavni život u našoj domovini, poznat je pod imenom banske konferencije, koja je bila slična judexkurijalnoj konferenciji u Ugarskoj. Ta banska konferencija održala je pod predsjedanjem bana u vremenu od 26. studenoga 1860. do 17. siječnja 1861. devet sjednica. Ona nije ni sama uz odobrenje kralja, ni prihvatom svojih zaključaka po hrvatskom saboru i sankcijoniranjem istih po kralju stavila zakone iz apsolutističke vladavine izvan kreposti. U radu banske konferencije nema spomena ni o tome, da se cesarski patenat od 5. studenoga 1955. t. j. konkordat ukine, kako ga je nasuprot stavila izvan kreposti judexkurijalna konferencija u Ugarskoj.

Posebni odbor banske konferencije izradio je naputak za privremeno uredjenje hrvatskih municipija, koji je ona prihvatila, a kralj rješenjem svojim od 16. siječnja 1861. potvrdio.[41] U tom je naputku odredjeno bilo u § 31.: »Suci županijski . . . . . i sudački organi municipalnih vlasti po slobodnim gradovima i kotarima izvršivati će u području svoga kotara ili grada kako u gradjanskim pravnim poslovima parbenim i neparbenim tako i u stvarima kaznenim jedino sudbenost onu, koju p o p o s t o j e ć i m z a k o n i m a izvršuju sadašnji gradsko-delegovani sudovi kotarski«. Dalje je u tom naputku u glavi X. pod naslovom »O zakonima i propisima za vlasti municipalne« u § 54. bilo odredjeno: »U koliko ovaj naputak ne čini iznimke, ili u koliko dojdući zakoni ne odrede što drugo, imaju se sve vlasti municipalne u svojem službovanju strogo držati o p s t o j e ć i h s a d a z a k o n a i p r o p i s a.[42] Iz toga proizlazi, da je banska konferencija zauzela stanovište, da ustavnomu životu neopriječni zakoni i propisi iz apsolutističke vladavine vrijede i dalje, dok se novim ustavnim zakonima ne stave izvan snage, pak je prema tomu i cesarski patenat od 5. studenoga t. j. konkordat prijelazom u ustavno stanje ostao u našoj domovini i dalje u krepostí. Banska konferencija nije doduše bila zakonodavno tijelo — parlamenat, ali je na njezinu stanovištu ostao i sam hrvatski sabor od god. 1861., premda mu je narodni zastupnik Jovan Živković u sjednici od 1. svibnja 1861.[43] podnesao je ovaj prijedlog: »Povodom tim, da su u trojednoj kraljevini najvišom odlukom od od 20. listopada 1860. stara ustavna prava povraćena, to sabor istih kraljevina kao vrhovni organ svima od austrijske vlade za ovih dvanaest godina povrijedom ustava, u državopravnom i gradjansko-političkom obziru jednostrano donesenim i u ovim kraljevinama bezustavno uvedenim od česti još faktično postojećim uredbama i zakonima

[41] Zbor. od god. 1863. I. br. 171., str. 277. i sl.

[42] Rad banske konferencije sakupljen je u saborskim spisima sabora kraljevine Dalm., Hrv. i Slav. od god. 1861. svez. I. str. VI.—XLIV.

[43] Dnevnik sabora od god. 1861. sv. I. str. 62.

onu obvezateljnu krepost, koja u državi ustavnoj, od naroda i kralja, po ustavnom zakonodavstvu donesenim uredbama i zakonima pripada, ovim odriče zadržavajući sebi puno pravo svoje državopravno ustrojstvo po oživotvorenom ustavu opredijeliti i u obziru zakonodavstva samo ustavnim putem postupati.«[44] O tom je prijedlogu osrednji saborski odbor podnesao hrvatskom saboru od 1861. ovo svoje mišljenje: »Na predlog Jovana Živkovića, da bi se odrekla obvezateljna moć svim zakonima za posljednjih godina od neustavne austrijske vlade, u državo-pravnom i gradjansko-političkom ozbiru donesenim i od česti faktično postojećim u trojednoj kraljevini osrednji odbor mnije: a) da se ovi zakoni, jer proti temeljnim pravima učinjeni, neustavnima izjave; — b) ali da im se ipak ne oduzme obvezateljna moć, dok ih ustavni zakoni ne izmijene.[45]. Što se s tim iza toga dalje dogodilo, da li je hrvatski sabor od godine 1861. mišljenje osrednjega odbora saborskoga izrijekom prihvatio, nije mi pošlo za rukom ustanoviti. No bilo da ga je izrijekom prihvatio, ili mukom preko njega prešao, apsolutistički su zakoni zaista kod nas i nakon toga vremena ostali na snazi, pa medju njima i konkordat.

Hrvatski je sabor od god. 1861. sebi označio i put, kojim će ići kod uspostave starih ustavnih zakona u krepost i ukinuća apsolutističkih zakona: »Sabor trojedne kraljevine uvaživši, da mu valja svekoliko zakonodavstvo prilagoditi institucijama ustavnim uskrslim povodom diplome od 20. listopada 1860., te uvidivši, da bi slabo odgovorio uzvišenoj zadaći i očekivanju naroda, kad bi budi zakone do godine 1850. u kreposti stajavše u cijelom svom opsegu bez ikakove promjene oživotvorio, a uvedene poslije neustavnim načinom zakone naprosto zabacio, — budi protivnom uputiv se stazom, sve domaće ustavnim putem donesene zakone odstranio i tudjim zakonima jedino podijelio saborskim zaključkom vid i sućnost zakonitosti, koja im dosada manjka, odlučio poći srednjim, te sve do g. 1850. opstojavše zakone, u koliko odgovaraju zahtjevima pravne znanosti i današnjim potrebama, opet uspostaviti u prijašnjih prošlih dvanaest godina obustavljenu krepost, uvedene pak za toga vremena putem neustavnim zakone, jer većim dijelom niti pravnim nazorima našega naroda, niti ustavnim institucijama, dapače pretežnom stranom niti zahtjevima pravne znanosti, a niti političkoj zrelosti našega naroda ne odgovaraju, odstraniti, i jedino iz njih ono pridržati, što pridržati savjetuje politička nužda i djelovita vrsnoća njihova.«[46] Pošto hrvatski sabor od god. 1861. i tim putem idući, nije stvorio ustavno novoga zakona, kojim bi se konkordat izmijenio i izvan kreposti stavio, ostao je on i dalje kod nas u kreposti kao državni zakon, što ga »pridržati savjetuje politička nužda i djelovita vrsnoća njegova«. Činjenica, da je konkordat stavljen u Ugarskoj na

[44] Spisi sabora od 1861. sv. II. br. 37. str. 39.

[45] Spisi sabora od 1861., sv. III. br. 217. str. 9.

[46] Saborski spisi sabora kralj. Dalm. Hrv. i Slav. od god. 1861. svez. IV. str. 1., pod naslovom »Pravosudne ustanove«.

spomenuti način izvan kreposti, nije imala nikakovih posljedica za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, jer kraljevina Hrvatska i Slavonija nije bila u to vrijeme u nikakovoj političkoj svezi s kraljevinom Ugarskom, što više i naša je domovina povratkom ustava listopadskom diplomom ušla u samostalan ustavni život, pa zato nijedan naš faktor — naročito ne zakonodavni nije sudjelovao ni kod stvaranja zaključaka ugarske judexkurijalne konferencije ni kod njihova prihvata u ugarskom parlamentu, koji ugarski faktori sami za sebe prema ondašnjemu političkomu stanju nisu imali nikakove ingerencije za našu domovinu, a niti su ti zaključci u našoj domovini ikada bili proglašeni. Jasno je dakle, da zaključci ugarske judexkurijalne konferencije glede ukinuća apsolutističkih zakona, dakle specijalno i glede ukinuća cesarskoga patenta od 5. studenoga 1855. — konkordata —, nisu imali nikakove vrijednosti za našu domovinu.

I nakon godine 1861. bilo je u hrvatskom saboru govora o vrijednosti konkordata kod nas. Tako je primjerice zastupnik dr. Svetozar Miletić u saborskoj sjednici od 24. siječnja 1866. dotaknuo se konkordata riječima: »... Samo napominjem, da je konkordat ovoj (naime konfesionalnoj) ravnopravnosti protivan i učinjen bez ikakova sabora. Nema sumnje, da kruna ima pravo praviti konkordate, ali u koliko konkordat prelazi krug crkveni i zalazi u interkonfesionalna odnošenja, u koliko zasjeca u gradjansko pravo, u toliko u predmet sabora spada, pak mislim, da je sabor kompetentan pregledati ga i da je jedan pasus u adresi potreban, da se konkordat reviziji podnese«. Zato se medju njegovim prijedlozima glede adrese nalazi i taj, da se radi pitanja konfesionalnoga konkordat hrvatskomu saboru radi revizije pripošalje.[47] I on je dakle priznavao vrijednost konkordata kod nas, te zahtijevao njegovu reviziju. —

Ovako zatekla je konkordat kod nas godina 1867. 1868., kada je u habsburškoj monarhiji austro-ugarskom nagodom od god. 1867. bilo uvedeno dualističko ustrojstvo, a kraljevina Hrvatska i Slavonija došla hrvatsko-ugarskom nagodom od god. 1868. (z. čl. hrvatskoga sabora I. : 1868.) u usku svezu s kraljevinom Ugarskom. No ni ove činjenice nisu uplivale na vrijednost zakona, koji su dotada vrijedili u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, a koji nisu bili u opreci s novo nastalim političkim ustrojstvom monarhije i svezom naše domovine s kraljevinom Ugarskom. Ovakovi zakoni, koji su kod nas vrijedili do hrvatsko-ugarske nagode od god. 1868., ostali su i dalje u kreposti, dakle medju njima i konkordat i to ovaj tim više, što je rečenom nagodom kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji ostavljena autonomija u bogoštovnim i nastavnim stvarima (§ 48.).

Nato je godine 1870. nadošla nova činjenica. Povodom formuliranja dogme o nepogrešivosti pape u vatikanskom saboru dne 18. srpnja 1870. dalo je ministarstvo izvanjskih posala u Beču — kako je već prije navedeno — po upravitelju poslaničkih poslova dne 30. srpnja 1870. izjaviti rimskoj stolici, da smatra konkordat sa strane crkve ukinutim, jer da je papa postao sada drugačijim kompaciscen-

[47] Dnevnik sabora god. 1865./7. str. 116. i 127.

tom, nego li je bio za vrijeme sklopljenja konkordata. Kome su poznate ondašnje prilike u zapadnoj poli bivše monarhije, jasno mu je, da je ministarstvo izvajskih posala učinilo taj korak s obzirom na odnošaje i struje, koje su tada tamo vladale, i to samo za zapadnu polu monarhije, a ne s obzirom na odnošaje u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji i za ove kraljevine, a još manje za kraljevinu Ugarsku, u kojoj je bio konkordat ukinut već godine 1861. po ugarskom parlamentu prihvaćenim i od kralja sankcioniranim zaključcima judexkurijalne konferencije. Ali unatoč navedenoga koraka, što ga je godine 1870. učinilo ministarstvo izvanjskih posala u Beču kod rimske stolice, smatrao se konkordat i dalje kreposnim, u koliko nije bio već austrijskim zakonima naročito od 25. svibnja 1868. izvan kreposti stavljen, u području zapadne pole monarhije, ali ne kao ugovor izmedju pape i cara, nego kao državni zakon. Najboljim je dokazom tomu činjenica, da se austrijsko zakonodavstvo našlo prinukanim stvoriti zakon od 7. svibnja 1874. o izvanjskim pravnim odnošajima katoličke crkve, te člankom I. toga zakona proglasiti cesarski patenat od 5. studenoga 1855. t. j. konkordat u cijelom njegovu sadržaju ukinutim. Kada bi se dakle i uzelo da je korak ministarstva izvanjskih posala u Beču od godine 1870. vrijedio i za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, još bi i tada bio konkordat ovdje u kreposti kao državni zakon, kakav je za nas on od početka bio, dok ga ne bi i naše autonomno zakonodavstvo izvan snage stavilo, kako je to učinjeno u zapadnoj poli monarhije. Ali s obzirom na autonomiju našu u bogoštovnim i nastavnim stvarima nije moglo ministarstvo izvanjskih posala učiniti navedeni korak kod rimske stolice za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju bez privole pozvanoga za to hrvatskoga faktora, a takove privole nije ono ni tražilo ni dobilo.

Odmah iza spomenutoga dogodjaja izjavio je u saborskoj sjednici od 21. srpnja 1870. Antun pl. Vakanović kao predsjednik sabora: »Do god. 1848. tekli su interkalarni dohoci svih biskupija u državnu blagajnu s razloga, jer su dotacije biskupija većinom iz kraljevskih darovanja potekle i što je država dužna uzdržati vjerozakonsku zakladu rimokatoličku, gdje uzmanjka. Ti dohoci morali bi u državnu blagajnu skupnu. Konkordatom je taj zakon ukinut i odlučeno, da interkalarni dohoci biskupija imaju teći u vjerozakonsku zaklodu.«[48] Sličnih izjava sa strane mjerodavnih faktora bilo je i kasnije. Ban grof Khuen-Hedervary rekao je god. 1888. u pravosudnom odboru, da je konkordat patentom uvedeni zakon, koji je u ostalim dijelovima austro-ugarske monarhije već davno ukinut,[49] a u proračunskom odboru od 12. pros. 1894., kada se povela riječ o uredjeiju interkonfesionalnih odnošaja u Hrvatskoj, da konkordat nije

[48] Dnevnik sabora od god. 1868./71. str. 1106—1107.

[49] Agramer Zeitung od 26. svibnja 1888.

[50] Bresztyenszky, Interkonfesionalni zakoni. Katol. list 1895. br. 1f str. 1. i sl. — Prva izjava bana Khuen-Hedervary-a je ispravna, a druga nije. Ili je konkordat zakon iz apsolutističke dobe ili nije, tertium non datur. Ako on nije zapravo zakon, što je onda i kako može ispunjavati zakonsku prazninu?!

zapravo zakon, ako se i upotrebljuje za podlogu mnogih rješenja, nego tek za nuždu ispunjuje zakonsku prazninu.[50] U istom proračunskom odboru kazao je dne 14. pros. 1894. na upit nar. zastupnika Svetozara Kuševića nar. zastupnik sveuč. profesor dr. Aleksander Egersdorfer: »Konkordat je kod nas za vrijeme apsolutizma uveden patentom. Pošto smo poprimili načelo, da iz apsolutističke dobe sve vrijedi, što se zakonom ne dokine, to stoji i onaj patenat (od 5. studenoga 1855. t. j. konkordat), jer ga nismo ukinuli. U Ugarskoj su poprimili protivno načelo, pak za to ondje ne vrijedi.« Na to je ban grof Khuen-Hedervary dodao, da za nas konkordat kao medjunarodni ugovor ne postoji, ali da on postoji kao norma, u koliko nije dokinut drugim normama.[51]

Ne mogu mimoići, a da ne spomenem, da je od godine 1870. ovamo bilo u hrvatskom saboru sa strane narodnih zastupnika prigodice osamljenih tvrdnja, da konkordat ni u području kraljevine Hrvatske i Slavonije ne vrijedi. Tako je prigodom gore spomenute izjave Antuna pl. Vakanovića u saborskoj sjednici od 21. srpnja 1870. narodni zastupnik dr. Antun Stojanović bez ikakova obrazloženja kazao: »Gospodin predsjednik je kazao, da je konkordatom opstojeći državni zakon, polag kojega su interkalari tekli u državnu blagajnu, dignut. Ja to ne priznajem, dok konkordat ne bude ovdje raspravljen i dok go mi ne primimo.« Istom zgodom i u istoj sjednici pridodao je narodni zastupnik Ljudevit Raizner: »Ja konkordat ne mogu priznati zakonom za nas; konkordat je kod nas samo na papiru, ali u istinu niti pod Bachom nije bio uveden niti praktično rabljen.«[52] Čini se, da su ove tvrdnje učinjene sa stanovišta, koje je nakon povratka ustava vladalo u Ugarskoj, da su promjenom vladavine iz neustavnosti u ustavnost ipso facto prestali vrijediti zakoni iz neustavnoga vremena. No to mišljenje — kako je gore navedeno — nije dijelila ni banska konferencija ni hrvatski sabor od godine 1861. odmah nakon povratka ustava i to po mojem mišljenju sasma dobro i opravdano. U sjednici hrvatskoga sabora od 10. prosinca 1870. stavio je dr. Ignjat Brlić ovu interpelaciju: »Njegovo Veličanstvo otkazalo je previšnjim rješenjem od 9. kolovoza konkordat t. j. ukinulo. Na to je ban izdao naredbu od 28. kolovoza 1870. na nadbiskupa i biskupe, kojom se »placetum regium« uspostavlja. Prema tomu ona naredba sadržaje, da je konkordat u kraljevini pravovaljanom obveznom moći postojao. Po kojem pravu smatra ban, da je dotična ustanova konkordata o »placetum regium« beskreposna i ne smatra li on sve ustanove konkordata beskreposnima? Smatra li ban sa konkordatom u organičkom savezu stojeće i na njem temeljeće se apsolutističke patente od 5. studenoga 1855.[53] i od 8. listopada 1856.[54] i druge ženidbenoga i konfesionalnoga sadržaja takodjer

[51] Narodne Novine od 15. prosinca 1898. broj 287.

[52] Dnevnik sabora od god. 1868./71. str. 1106.—1107.

[53] Kojim je konkordat proglašen.

[54] Kojim je ženidbeni zakon za katolike i naputak za duhovne ženidbene sudove proglašen.

beskreposnima i ukinutima?«[55] Na tu interpelaciju odgovorio je u ime vlade Dragutin Pogledić u saborskoj sjednici od 7. siječnja 1871. ovo: »U rečenoj naredbi nema govora o konkordatu, nego je samo ordinarijatima do znanja stavljeno, da je Njeg. Veličanstvo, videći, da se ustavno pravo s neke strane krnji, odredilo, da se prije opstojavši »placetum regium« na novo obdržavati ima.«[56] Da li je dr. Ignjat Brlić hotio tom interpelacijom polučiti od vlade odgovor, da konkordat i ženidbeni propisi od 8. listopada 1856. više ne vrijede, ili kako je ban (odnosno kralj) mogao naredbom dokinuti odredbu konkordata kao državnoga zakona?! Zastupnik vlade uklonio se pozitivnom odgovoru i u jednom i u drugom pravcu, čime se dakako interpelant nije zadovoljio.[57] — Zastupnik dr. Fr. Rački pozivao se u hrvatskom saboru god. 1874. prigodom pretresivanja zakon. osnove o ustrojstvu pučkih škola i preparandija na konkordat zahtijevajući, da se odredba (§ 12.), po kojoj učevne knjige propisuje vlada, dopuni dodatkom »saslušavši duhovne oblasti«. Taj je zahtjev odbio zastupnik Mato Mrazović rekavši medju ostalim, da »državoslovci ugarsko-hrvatski nisu nikada priznavali konkordat valjanim za opseg Ugarske i Hrvatske«.[58]

Ugarski su državoslovci uopće promatrali zakone iz apsolutizma sa ustavnoga gledišta, po kojem je pravo stvarati, mijenjati i ukidati zakone pripadalo zakonito krunjenomu kralju ugarskomu i saboru zajedno, pak s toga gledišta nisu mogli smatrati konkordat valjanim zakonom,[59] jer je izdan i proglašen carskim patentom, kako su se zakoni izdavali i proglašivali za vrijeme apsolutizma. No hrvatsko je zakonodavstvo ostalo na stanovištu, koje je zauzela banska konferencija glede kreposti zakona iz dobe apsolutizma, i išlo putem, koji je označio hrvatski sabor od god. 1861. glede mijenjanja apsolutističkih zakona. Smatrajući konkordat državnim zakonom iz dobe apsolutizma, mijenjalo ga je prema potrebi ustavnim zakonima. Tako je na primjer zakonom od 14. listopada 1874. o ustroju pučkih škola i preparandija[60] i novijim zakonom od 31. listopada 1888. ob uredjenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja[61] samostalno uredilo pučku nastavu mimo čl. V. i VIII. konkordata; — zakonom od 17. siječnja 1906. o vjeroispovjednim odnošajima[62] vjeroispovjedne odnošaje državljana itd.

Naša upravna praksa, smatrajući konkordat državnim zakonom, uzimala ga je i nakon povratka ustava neprekidno dalje za

[55] Dnevnik sabora od god. 1868./71., str. 1261.—1262.

[56] eod. l. str. 1134.

[57] eod. l.

[58] Sabor. dnevnik od 1872./5. sv. II. 1217.—1218., 1234.—1235.

[59] Zak. čl. XII.: 1790./91.: »Leges ferendi, abrogandi, interpretandi in hoc regno ... legitime coronato principi et statibus ac ordinibus regni, ad comitia legitime confluentibus, communem esse, nec extra illa exerceri posse.«

[60] Zbor. br. 49. str. 389. i sl.

[61] Zbor. br. 74. str. 685. i sl.

[62] Zbor. br. 8. str. 138. i sl.

podlogu svojega uredovanja. Takova uredovanja na temelju konkordata i s njim u savezu izdanih odredaba bilo je u našoj upravi nakon povratka ustava u različitim bogoštovnim i nastavnim pitanjima. Tako je n. pr. prema članku XXXII. konkordata postupala iza smrti zagrebačkih nadbiskupa Jurja Haulika, Josipa Mihalovića i Jurja Posilovića sa interkularnim dohocima zagrebačke nadbiskupije sede vacante, a tako i iza smrti djakovačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera sa interkalarnim dohocima djakovačke biskupije sede vacante, te su isti tekli u našu vjerozakonsku zakladu. Isto tako postupa i sada nakon smrti djakovačkoga biskupa Ivana Krapca. Godine 1883. podnesao je posvećeni biskup i prior vranski Ivan Pavlešić zemaljskoj vladi molbu u svrhu predloženja iste kralju, da mu dozvoli u smislu čl. XVI. : 1715. oporučno raspoložiti sa čitavom imovinom. No vlada mu je rješenjem od 26. stud. 1883. br. 13.425. tu molbu sa pozivom na čl. XXI. konkordata vratila, jer je po tom članku konkordata biskupima slobodno raspolagati oporučno sa čitavom imovinom. God. 1887. podnesao je on nanovo takovu molbu, a vlada mu ju je rješenjem od 1. studenoga 1887. broj 9.205. opet povratila pozivom na članak XXI. konkordata.[63]

Sudovanje o valjanosti ženidbe i rastavi od stola i postelje vršili su za katolike neprekidno od 1. siječnja 1857. ovamo i to bez ikakove iznimke po naputku za duhovne ženidbene sudove, izdanom carskim patentom od 8. listopada 1856. u izvršenju X. članka konkordata, duhovni sudovi kao crkveno-gradjanski sudovi pro foro ecclesiastico et civili, a vrše to sudovanje još i danas. No i gradjanski sudovi imali su prilike, da izreku presudu na temelju konkordata. Djakovački biskup Josip Juraj Strossmayer raspoložio je bio oporukom od 18. travnja 1895. sa čitavom imovinom. Nastalo je pitanje, da li je ta njegova oporuka valjana ili ne, da li glede njegove ostavine imade nastupiti oporučno ili zakonsko nasljedno pravo. Po spomenutom već zakonskom članku XVI. : 1715., mogli su prelati oporučno raspoložiti sa čitavom imovinom samo s dozvolom kralja, dok im je to po članku XXI. konkordata bilo prosto i bez takove dozvole. Biskup Strossmayer pako, držeći se konkordata, raspoložio je oporučno sa cijelom imovinom bez dozvole kraljeve. Stoga je državni financijalni erar, kao zakonski nasljednik, zapodjeo parnicu protiv oporučnih nasljednika na priznanje, da oporuka pokojnoga biskupa Strossmayera nije pravno valjana. No kr. sudbeni stol u Osijeku odbio je osudom od 2. ožujka 1907. br. 2101/gr. državni financijalni erar kao tužitelja sa njegovom tužbom i tužbenim zahtjevom s razloga, što je biskupu Strossmayeru bilo prosto bez kraljeve dozvole raspoložiti sa čitavom imovinom u smislu članka XXI. konkordata, koji je još sveudilj na snazi i kojim je kao kasnijim zakonom dokinuta odredba zak. članka XVI. : 1715. po kojoj su mogli prelati oporučno raspoložiti sa čitavom svojom imovinom samo s dozvolom kralja. Tu osudu kr. sudbenoga stola u Osijeku potvrdio je kr. banski stol osudom od 1. svibnja 1907. br.

[63] Galić l. c. str. 997.

8.024. u glavnome s istoga razloga. Isto tako je kr. stol sedmorice otputio osudom od 12. rujna 1907. broj 3030. izvanredni previd državnoga financijalnoga erara kao tužitelja protiv suglasnih osuda navedenih nižih sudova. Sva tri suda u obrazloženju svojih osuda izrijekom istaknuše, da je cesarski patenat od 5. studenoga 1855. t. j. konkordat u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji još sveudilj u kreposti, u koliko nije kasnijim zakonima djelomično modificiran.[64]

Iz prikazanoga stanja vidi se, da je konkordat od njegova proglašenja u državo-zakonskom listu i zemaljsko-vladnom listu neprekidno do najnovijega vremena smatran kod nas državnim zakonom, koji u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji vrijedi, i da su s toga na njegovoj podlozi uredovale i najviše upravne i sudbene oblasti naše, kada im se za to prilika pružila. I moje je lično mišljenje i uvjerenje, da je konkordat, proglašen carskim patentom od 5. studenoga 1855., od njegova proglašenja dalje u kreposti u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji kao državni zakon, u koliko nije kasnijim zakonima djelomično dokinut.

No prošle godine nadošla je nova vrlo važna činjenica, koja bi mogla pomutiti pitanje o vrijednosti konkordata od godine 1855. u području Hrvatske i Slavonije. Hrvatski je naime sabor dne 29. listopada 1918. izrekao, da prekida svaku svezu sa Austro-Ugarskom, a malo kasnije ujedinjena je kraljevina Hrvatska i Slavonija u novo ustrojeno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.[65] Ovim događajem proveden je potpuni slom sa bivšom austro-ugarskom monarhijom, dakle specijalno i sa bivšom kraljevinom Ugarskom, s kojom je bila kraljevina Hrvatska i Slavonija u užoj državnopravnoj svezi. Ovo je čisto politički državopravni slom, a ne crkveno-politički.[66] Tim su slomom ipso facto izgubili kod nas vrijednost samo oni državni zakoni, koji su kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju držali u sklopu bivše austro-ugarske monarhije i u užoj svezi s kraljevinom Ugarskom, t. j. austro-ugarska nagoda od god. 1867. i hrvatsko-ugarska nagoda od god. 1868., kao što i oni državopravni zakoni, koji su s ovima u tijesnoj organičkoj svezi. Svi ostali zakoni, koji su vrijedili u području Hrvatske i Slavonije prije ovoga sloma, ostali su u tom području novo ustrojenoga kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca i dalje u pravnoj kreposti. Pošto slom od godine 1918. nije bio crkveno-politički, te pošto konkordat ne spada medju takove državne zakone, koji su Hrvatsku i Slavoniju držali u sklopu bivše austro-ugarske monarhije i u svezi s Ugarskom, kao što ni medju državne zakone, koji su s ovima u tijesnoj organiškoj svezi, morao je konkordat nakon sloma ostati u području Hrvatske i Slavonije i dalje u pravnoj kreposti, u koliko nije

[64] Mjesečnik pravničkog društva od god. 1908. str. 47.—54.

[65] Šišić, Documenta str. 195.—196., 274.—276.; 280.—283., 283.—301. — Isporedi Mjesečnik 1921. str. 17.—18.

[66] Kako bi se moglo nazvati stanje za cara Josipa II. (1780.—1790.) i jednostrano ukidane konkordata po državnom zakonodavstvu u Austriji od god. 1867. do 1874.

kasnijim autonomnim zakonima dokinut t. j. u onoj pravnoj kreposti, u kojoj ga je slom i naše ujedinjenje u novo kraljevstvo kod nas zateklo. No pošto kod sklapanja konkordata znatnu ulogu igra osoba vladara i dinastije, historički razvoj odnošaja crkve spram države i države spram crkve, te stanje odnošaja izmedju crkve i države u času sklapanja konkordata, ne može se smatrati isključenom mogućnost, da naš državopravni slom sa bivšom austro-ugarskom monarhijom i navlastito sa kraljevinom Ugarskom, te naše ujedinjenje u kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca nije ostalo bez utjecaja na koju odredbu konkordata.

Pooštrenje kazne kod stečaja kažnjivih djela.

Piše dr. **Josip Šilović,** sveuč. profesor.

Ovih je dana bio kod mene jedan mladi sudac kod okružnoga suda u Bosni i kazao mi, da stariji suci u Bosni zastupaju mnijenje, da se kod stečaja kažnjivih djela dosudjena kazna smije pooštriti samo ondje, gdje je to u posebnom dijelu kaznenoga zakona napose normirano, dok mladji suci zastupaju protivno stanovište, koje zastupam i ja u svojem kaznenom pravu na str. 161., gdje kažem:

»Naš kazneni zakon pristao je uz sustav poena major cum exasperatione — da se zločinac sudi na kazan za najteže zločinstvo, ali se ima obzir uzeti na ostala zločinstva i kazna se ima radi toga pooštriti (v. § 44 a) i b), § 263. b) i l) k. z.). Ova najoštrija kazna, odredjena za najteže zločinstvo, nikada ne smije preći maksima; ona se ima pooštriti unutar kaznene stavke, a nikada preko nje«.

Da vidimo, tko ima pravo. — Kod stečaja zločinstva prepušten je po hrv. kaznenom zakonu slobodnoj rasudi suda, hoće li upotrebiti koje od pooštrenja kazni slobode, navedenih u § 19. k. z., jer nema ograničenja, koje je normirano u § 250. k. z. za prestupke i prekršaje. — § 34. k. z. odredjuje da se zločinac kod stečaja ima kazniti po zločinstvu onom, za koje je odredjena kazan oštrija s obzirom ništanemanje i na ostala zločinstva. Po § 35. k. z. vrijedi ovaj propis i za slučaj, kada se zločinstva steku sa prestupcima i prekršajima. § 44. a) i b) k. z. je stečaj otegotna okolnost. Po § 48. k. z., u koliko prevagnu otegotne okolnosti, imadu se uporaviti za pooštrenje kazni. Dakle sam zakon upućuje suca u § 34., da imade uzeti obzir i na ostala zločinstva. A kako će se uzeti obzir na ostala zločinstva, kada je već počinitelj za jedno od njih zaslužio maksimum kazne, ako ne da se sudi na pooštrenja navedena u §. 19. k. z.

Na ta pooštrenja medjutim izrično upućuje §. 48. k. z. u slučaju, kada prevagnu otegotne okolnosti, a stečaj se po §. 44. k. z. smatra otegotnom okolnosti.

§ 61. bos. k. z. ima doduše i za zločinstva ograničenje, koje naš §. 250. za prestupke i prekršaje, ali je njegov §. 65. jednak našem §. 34., §. 66. našem §. 35., a §. 81. a) i zadnja alineja našem § 44. a) i b). — §§ 65., 66. i 67. bos. k. z. takodjer izrično traže, da se imade uzeti obzir i na ostala zločinstva odnosno prestupke. To se ne može učiniti nego pooštrenjem, ako je krivac već za jedno zaslužio maksimum.

Kada bi bilo ispravno stajalište starijih sudaca, imao bi posve pravo onaj bečki tat od navade, koji je od zemaljskoga sudišta u Beču bio osudjen radi kradje od navade po §. 179. k. z. na deset godina teške tamnice, pa je nakon proglasa osude pred sudbenim zborom kazao: »Ja ću, kada pretrpim kaznu, prije nego li počinim slijedeću veliku kradju, silovati najljepšu bečku djevojku, jer mi se i onako ne može ništa više dogoditi (Finges, das Strafrecht, I., str. 295.).

U analognom slučaju je unatoč §. 50. k. z., koji izrično zabranjuje pooštrenje doživotne tamnice, ministarstvo pravde naredbom od 7. travnja 1860. (br. 89. d. z. l. od g. 1860., br. 66. zbornika od g. 1863.) normiralo, da u slučaju, ako koji na doživotnu tamnicu osudjeni zločinac uz vrijeme, dokle mu traje ova kazna, počini kakovo zločinstvo, na koje se ne dosudjuje kazna smrti, imade nadležni sud istina povesti istragu i izreći osudu o krivnji i odšteti, koju bi možda imao dati zločinac, ali da se kao kazan može izreći samo jedno ili više pooštrenja, ustanovljenih u §§. 19. i 24. k. z. i to po mjeri počinjenoga zločinstva na kraće ili dulje vrijeme.

Po mome je čvrstom uvjerenju prepušteno slobodnoj rasudi suda, hoće li uporaviti koje od pooštrenja navedenih u §. 253. k. z. i kod stečaja prestupaka i prekršaja unatoč odredbi §. 250. k. z., koji veli: »Nego pooštrenje ima mjesta samo u onim slučajevima i onako, gdje i kako je odredjeno u ovom zakonu«. Evo zašto: §. 267. k. z. kaže: »Ako istraženik počini više prestupaka ili prekršaja . . ., ima se uporaviti, s obzirom ništanemanje na ostale zakone, zakon onaj, koji izmedju tih kažnjivih čina odredjuje najveću kaznu.

Po §. 263. b) i l) k. z. je stečaj otegotna okolnost. Po §. 265. može se zarad okolnosti otegotnih uporaviti ono, što propisuju §§ 250., 252. i 253. — § pako 253. k. z. propisuje pooštrenje zatvora. To je i posve pravedno, jer inače ne bi sudac mogao nikada uzeti nikakov obzir na ostale zakone, kada je počinilac već za jedan prestupak li prekršaj zaslužio najvišu kazan. Na taj bi se način prepredenomu nevaljancu pružila prilika, da može prije, nego li sud dozna za njegove nevaljalštine, činiti zlo bez straha, da će ga za nj stići zaslužena kazna. To niti je zakonodavac hotio niti mogao htjeti. Scire leges non est verba earum tenere sed vim ac potestatem.

Pravosudje.

a) Gradjansko.

Ako se plati sama najamnina, a takse se za vodu itd. ne plate, ne može se to uvažiti kao razlog otkaza, a tako niti to, što najmodavac treba stan za pazikuću.

(Rješidba ban. stola od 24. kolov. 1921. broj 15.265 II. 3026/21.)

Banski stol vidiv, da se po uredbi za stanove ne može nikako supsumirati taksa za vodu u zakupnu cijenu, pošto zakonodavac ne bi bio napose donio čl. 11. rečene uredbe, pa ako ju najmoprimac ne će nikako ili ne u pravom iznosu da plati, mora glede te takse najmodavac nastupiti redoviti put pravde i dokazati najmoprimcu, kolika je ta taksa, koju on bezuvjetno po čl. 11. rečene uredbe mora platiti; — vidiv, da po čl. 14. toč. 2 iste uredbe može najmodavac otkazati najam najmoprimcu samo u onom slučaju, ako zaostane sa plaćanjem najamnine, ali ne možda i takse za vodu ili za ino; — vidiv, da su u čl. 14. te uredbe taksativno navedeni slučajevi. u kojima može i smije najmodavac stan otkazati, ali da nije predvidjen slučaj otkaza, ako najmodavac treba stan za pazikuću: obnašao je napadnutu prvomolbenu odluku uz otpućenje utoka protiv nje potvrditi.

Za otkaz po čl. 14. toč. 1. uredbe od 21. svibnja 1921. potreban je već u molbi dokaz, da je otpovjedatelj vlasnikom kuće prije 1. siječ. 1916., te u molbi imade najmoprimcu staviti na raspoložbu drugi stan.

(Rješidba ban. stola od 24. kolov. 1921. br. 15261 II. 3022/21.)

Otkazna molba M. C. iz Zagreba po dr. Stj. O. u Zagrebu proti D. R. u Zagrebu za otpovijed stana. — Odluka kot. suda I. u Z. od 3. kolov. 1921. br. 25.879 gr.: Molba se odbija, jer otpovjedatelj nije dokazao, da je bio vlasnikom kuće prije 1. siječ. 1916., zatim jer najmoprimcu ne stavlja nikakav stan na raspolaganje, konačno jer nije dokazao, da imade opravdan boravak u Zagrebu (čl. 14., toč. 1. uredbe od 21. svib. 1920. te § 32. i sl. pravilnika od 11. srpnja 1921.). Upućuje se istodobno molitelj na čl. 18. al. 3. gornje uredbe. — Banski stol vidiv, da je napadnuta odluka opravdana iz razloga za nju navedenih, obnašao je utok M. C. otputiti i potvrditi napadnutu odluku prvog suda.

Nije nasljedna pogodba već ugovor o zajednici dobara.

Rješidba stola sedmorice od 4. svibnja 1921. br. 966 (osuda kot. suda u St. P. od 30. stud. 1917. br. 6621 gr., osuda bans. stola od 21. list. 1920. br. 18.195).

Muž daruje svojoj ženi polovicu nekretnina, te stavi u tom ugovoru, nazvanom »ustupni ugovor«, ovo još: »Uz uvjet, da ako prije moja supruga umre, pripada ta (darovana već) polovica meni, ili ako ja prije umrem od svoje supruge, pripada moja polovica istih nekretnina u njeno vlasništvo«. Supruga na temelju gornjega ugovora uknjiži odmah pravo vlasništva na polovicu nekretnina, a iza smrti muža, provede uknjižbu prava vlasništva na drugu polovicu nekretnina. Brat pokojnoga muža podigne tužbu proti njegovoj supruzi, kojom pobija tu uknjižbu i gornji ugovor kao nasljednu pogodbu, jer da je ista nevaljana po formi.

Prvi sud je udovoljio tužbi uz naknadu parbenoga troška. — Razlozi: Tužitelj tvrdi, da je ustupnim ugovorom, sklopljenim izmedju tužene i pok. joj supruga ugovoreno, da jedan drugomu svoju buduću zaostavštinu obećava, koja se sastoji iz nekretnina; tužena, da je poslije smrti svojega supruga ishodila odlukom ovoga suda pravo uknjižbe vlasništva na polovisu istih nekretnina upisanih u gruntovnici na ime pokojnoga joj supruga, koji je njegov (tužiteljev) rodjeni brat, a on njegov zakoniti nasljednik. Ovaj ustupni ugovor da se ima smatrati kao nasljedovna pogodba (§ 602. o. g. z. odnosno § 1249 o. g. z.), koja da može samo onda biti tvrda, ako ima sve potrepštine, koje se ištu za pismenu oporuku (§§. 1249., 579., 601. o. g. z.). Ali ova pogodba da ne odgovara zakonskim propisima, jer su potpisana samo dva svjedoka. Stoga da se nije mogla na temelju takove isprave dozvoliti uknjižba prava vlasništva, nego da se morala provesti iza pokojnika ostavinska rasprava.

Tužena priznaje istinitost ugovora; priznaje, da je tužitelj rodjeni brat njenoga pokojnoga supruga, nu tvrdi, da tužbeni zahtjev tužitelja nije na zakonu osnovan, jer da je ugovor sasma prema zakonskim propisima sastavljen, a gruntovna provedba obavljena po propisima gruntovnoga reda, pa je stoga tužbeni zahtjev na zakonu neosnovan.

Uvaživ stoga, da se upitni ugovor ima prosudjivati kao pogodba nasljedovna izmedju pokojnika i njegove tužene supruge; uvaživ, da takova pogodba, da bude tvrda, mora imati sve potrepštine kao i pismena oporuka (§. 1249. o. g. z.); uvaživ, da ugovor nije vlastoručno pisan po pokojniku nego po drugom, te stoga imao biti potpisan po tri svjedoka (§§ 579. i 1240 o. g. z.); uvaživ da je isti potpisan samo po dvojici svjedoka, nije se ta nasljedovna pogodba mogla uzeti tvrdom (§§ 601. i 1249. o. g. z.), pa uslijed toga ni na temelju istoga dozvoljena uknjižba prava vlasnosti na nekretnine u gruntovnici pravovaljanom, jer je istom povrijedjena zakonska ustanova §. 81. grunt. reda; — pa vidiv, da je neprijeporno, da je tužitelj rodjeni brat pokojnoga joj supruga, te kao takav zakoniti nasljednik istoga, valjalo je tužbi tužitelja kao na zakonu osnovanoj u cijelosti udovoljiti. — Presuda glede parbena troška osniva se na §. 573. grpp.

Banski je stol zabacio žalbu tužene, no povodom njenoga priziva preinačio gornju osudu u glavnoj stvari, a parbeni trošak prebio. Razlozi: Jer u postupku niština bitnih ne ima, valjalo je žaobu ništovnu zabaciti. — Što se pako tiče glavne stvari, to se po §. 887. o. g. z. pretpostavlja u slučaju, da je o pogodbi sačinjena isprava, da su stranke u tu ispravu uvrstile konačno i jedino pravovaljano očitovanje svoje volje; a tumačeći pitanje, koji je pravi sadržaj stanovite pogodbe, valja opet osobiti obzir svratiti na to, koja je namjera stranaka bila i koji je povod bio, da su stranke takovu pogodbu sklopile. Iz isprave, po ugovarajućim strankama prozvane »ustupni ugovor« proizlazi, da je pokojnik kano vlasnik nekretnina grunt. uloška br. 1058 p. o. G. u svrhu, da svoju suprugu još za života svoga osigura, njoj na vječito i besplatno dao svoje prenavedene nekretnine i to tako, da joj je jednu polovicu istih odmah predao u posjed i uživanje s dozvolom, da ju može odmah na svoje ime gruntovno provesti, a drugu polovicu, da jo je dao pod uvjetom, da ju tek poslije njegove smrti gruntovno na svoje ime prenese i to, ako ona njega preživi, a za slučaj, da bi on nju preživio, da imadu opet sve nekretnine njemu natrag u vlasništvo pripasti. — Iz sadržaja te pogodbe jasno je, da je pokojnik, a da na to nije bio obvezan, od vlastite imovine svojoj supruzi dao besplatno nekretnine i to, da joj je polovicu istih odmah u posjed predao, dočim joj je druga polovica imala pripasti po nje-

govoj smrti, a da je tužena te nekretnine od svoga supruga primila i u znak toga podjedno taj ugovor potpisala i preuzela. — Pogodba, kojom se kakova stvar daje komu bez plaće, je »darovna pogodba«, a ta je opet ili darovanje medju živima ili za slučaj smrti prema tomu, kako se pogodba ispuniti ima, ili već za života darodavca ili tek nakon njegove smrti. U nazočnom slučaju imademo prema prenavedenomu izloženju sadržaja te pogodbe obe vrsti darovne pogodbe zastupane. Pravni učinak je prve vrsti, da je darovanje odmah predajom darovane stvari perfektno postalo, a druge vrsti takov, da ako i nastaje potpuno njegovo ispunjenje istom smrću darodavca, to se ipak ovakovom pogodbom obdareniku darovana imovina od časa po obdareniku primljene pismene isprave o darovanju ne smatra više imovinom darodavca, te za to ne čini ovakova imovina nikada ostavštinu darodavca. Stoga nije u nazočnom slučaju ostavinska rasprava iza medjutim preminuloga darodavca provadjana, već je u pomanjkanju imovine obustavljena.

Obzirom na prenavedeno, pa uvaživ, da je odmah nakon 24. siječ. 1909. sastavljenoga ugovora obdarenoj dozvoljena uknjižba prava vlasništva na darovanu joj po suprugu polovicu njegovih nekretnina i da je podjedno kod toga gruntovnoga prenosa obavljena zabilježba, da i druga polovica tih nekretnina ima nju zapasti, ako preživi svoga supruga; pa uvaživ, da su oba ta unosa obavljena još za života pokojnika i da je odluka kr. kot. suda kao grunt. oblasti njemu uručena; vidiv, da je pokojnik poslije toga živio do 4. svib. 1916., a da nije takovoj gruntovnoj provedbi, niti u prvom času, niti kasnije do svoje smrti prigovorio, to je ustanovljeno i sankcionirano pravno odnošenje i pravna narav upitnoga ustupnoga ugovora onako, kako je isti gruntovno proveden; — ne može se zato sada po nikom više napadati i kritizirati taj ugovor ni gruntovna provedba u pogledu druge polovice nekretnina, jer ako i jest ta polovica nekretnina darovana pod uvjetom, to je ipak pogodba o tome postala perfektnom u času, kada je sklopljena, a ne tek u času, kada je uvjet nastupio, čemu je pogodba zaista i voljom pokojnika perfektnom postala odmah, najboljim je dokazom pravomoćna gruntovna provedba. — Obzirom na razloženo stanje stvari ne može se upitna isprava smatrati nasljedovnom pogodbom, pa je zato i jer tužitelju manjka uopće legitimacija na ovu tužbu, valjalo uz uvaženje priziva prvomolbenu osudu preinačiti, te tužitelja sa zahtjevom njegove tužbe bezuvjetno odbiti. Preboj parbenoga troška je izrečen, jer tužitelj imade za sebe prvomolbenu osudu.

S t o l s e d m o r i c e je otputio previd tužitelja i tužene, potonji radi preboja parbenoga troška. — Razlozi: Tužitelj žali se u svom previdu, što druga molba ustupni ugovor izmedju tužene i pokojnoga joj supruga ne smatra kao prva molba nasljedovnom pogodbom u smislu §. 602. odnosno § 1249. o. g. z. Ova previdna tegoba nije osnovana. Prema jasnoj ustanovi §. 602. odnosno §. 1249. o. g. z. smatra se nasljedovnom pogodbom samo ona pogodba, kojom muž i žena zamjenito obećavaju buduću ostavinu t. j. svukoliku imovinu u času smrti (§. 531. o. g. z.) ili dio njezin s obzirom na cijelost. Pošto su predmetom ustupnoga ugovora samo nekretnine grunt. ul. br. 1058 opć. G. bez obzira na buduću ostavštinu ugovarajućih stranaka, to se taj ugovor već iz ovoga razloga ne može smatrati nasljednom pogodbom u smislu §. 1249. o. g. z. Iz sadržaja spomenutoga ugovora jasno i nedvoumno proizlazi, da su tužena i pokojni njen suprug sklopili ženidbenu pogodbu o zajednici dobara u smislu §. 1233. i sl. o. g. z. i to samo vrhu zajedničkih nekretnina grunt. ul. br. 1058. p. o. G. Takav ugovor o zajednici dobara izmedju supruga ima isti pravni učinak kao oporuka ili darovanje za

slučaj smrti, ali pošto nije iste naravi, ne treba da je providjen s formalnostima propisanim po zakonu za pismenu oporuku ili darovanje za slučaj smrti. Dovoljno je u takovu slučaju, da je pravo na zajednicu upisano u javnim knjigama (§. 1236. o. g. z.). Pošto je i preboj parbenih troškova na zakonu osnovan, jer se ovdje radi jedino o pravnom pitanju, ne može se ni za jednu stranku ustvrditi, da se je objesno u parnicu upustila. Zato je valjalo otpućenjem previda obiju stranaka u cijelosti potvrditi napadnutu osudu ban. stola.

Tužitelj po §. 158. o. g. z. izveo je dokaz sudbenim očevidom uz vještake, da je dijete njegove žene potpuno iznošeno, i dokazao, da nije u vrijeme, potrebno za to, sa ženom spolno općio. Dijete je sud uz jednog vještaka 56. dan pregledao i ustanovio nalaz, a na temelju toga nalaza, dala su druga dva vještaka mnijenje o potpuno iznošenom djetetu, pa to u savezu sa priznanjem matere djeteta o preljubu čini potpun dokaz. Tako je tužitelj uspio sa tužbom na priznanje nezakonitosti djeteta, što ga je njegova zakonita žena rodila.

Plenarna rješidba stola sedmorice od 2. lip. 1921. br. 845. (osuda kot. suda u K. od 9. stud. 1919. br. 11489-gr., osuda ban. stola od 16. ruj. 1920. br. 13064.).

Prvi je sud udovoljio tužbi uz naknadu parbenoga troška. — Razlozi: Tužitelj traži, da maldb. I. V. prizna nezakonitost rodjenja, premda je u maticama krštenih unešen kao tužiteljev zakoniti sin. Tužitelj navodi, da se je 18. svib. 1918. povratio kući iz ruskoga ropstva, te je tada nastupio bračni život sa drugotuženom K. V., svojom suprugom. Medjutim je K. V. 10. pros. 1918. rodila muško dijete, koje je upisano u maticama kao zakonito dijete tužitelja i drugotužene. Obzirom na okolnost, što je dijete došlo na svijet potpuno iznošeno, posumnjao je tužitelj, da je on njegov otac, te je radi toga podnio tužbu u zakonitom roku u smislu §. 158. o. g. z. — Činjenica, da je tužitelj došao kući 18. svib. 1918. i da je sa svojom suprugom nastavio toga dana bračnu zajednicu, je neprijeporna. Prema ustanovi §. 138. ogz. uzima se, da su rodjena u ženidbi ona djeca, koju je rodila zakonita žena 7 mjeseci poslije sklopljene ženidbe ili desetoga mjeseca poslije smrti muža, te se prema toj predmnjevi imadu smatrati zakonitom ona djeca, koju je u postojećem braku porodila supruga 210 dana poslije vjenčanja a u razriješenom braku najkasnije 300 dana poslije smrti supruga. — Neprijeporno je, da je tužitelj u kritičnom razdoblju općio sa drugotuženom, jer je od dana njegova povratka iz ropstva pa do dana rodjenja prvotuženoga proteklo 206 dana, te zato vojuje presumcija, da je tužitelj otac prvotuženoga. Ali ovo nije praesumptio juris et de jure t. j. neoboriva zakonska predmnjeva, već samo praesumptio juris t. j. oboriva predmnjeva, koja dopušta protudokaz. Prema § 157. ogz. može se zakonitost ranijega ili kasnijega rodjenja, kojoj se muž u isto vrijeme protivio, pred sudom dokazati samo po vještacima, koji razgledavši točno kakvoću tjelesnu djeteta i matere imadu ustanoviti uzrok toga neobičnoga slučaja. — U smislu §§. 206., 209. i 210. grpp. zatražio je tužitelj pretečni očevid sa vještakom, da se ustanovi, da li je prvotuženi potpuno donošen ili nije, te je taj očevid proveden 4. velj. 1919. t. j. 56. dan iza poroda prvotuženoga. Liječnički vještak je prigodom toga očevida ustanovio pregledanjem djeteta nalaz, temeljem kojega je izrekao mnijenje, da su mu promjeri glave i prsiju, duljina tijela i težina veći od normalnoga djeteta i da taj prirast odgovara veličini normalno razvijenoga djeteta u drugom mjesecu nakon poroda, te da je dijete bilo kod poroda normalno donošeno i razvijeno t. j. da je nošeno potpuno devet mjeseci. U smislu rješidbe ban. stola od 21. kolov. 1919. br. 1210 imali su se vještaci ponovno pozvati, jer po

propisu § 216. grpp. ima tek jednoglasna izreka dvojice vještaka potpunu moć dokaza. Na ročištu 8. stud. 1919. izjaviše dva liječnička vještaka, kojima je kao podloga služio nalaz prvoga liječničkoga vještaka, suglasno svoje mnijenje kao i prvi liječnički vještak time, da se je očevid mogao s pozitivnim rezultatom obaviti i 56. dan iza poroda djeteta. Tim liječničkim nalazom i mnijenjem, izrečenim po trojici vještaka, dokazano je dakle, da prvotuženi ne potiče od tužitelja coitusom, provedenim izmedju tužitelja i drugotužene, jer je od coitusa do rodjenja proteklo tek 206 dana, a liječnički vještaci apodiktički tvrde, da je dijete potpuno donošeno t. j. 9 mjeseci nošeno, dok je notorno, da su donošena djeci i za život sposobna tek 220 dana iza obavljenoga coitusa (vidi: Krainz, Sistem, II., V. izd. str. 158. opas. 10.).

Čim je dakle dokazano, da je dijete nošeno potpunih 9 mjeseci, nemoguće je, da je ono začeto po tužitelju, jer je rodjeno 206. dan iza njegova coitusa. Pošto je dokazana ova odlučna okolnost, otpadaju svi prigovori i navodi stranaka, kao primjerice priznanje drugotužene, da je kratko vrijeme prije povratka tužiteljeva počinila intimni odnošaj sa I. V.; navod drugotužene, da je koncem travnja 1918. imala redovito menstruaciju. Ove bo okolnosti nisu nimalo važne po ishod parnice s razloga, što priznanje matere ne dokazuje nezakonitost rodjenja, te što je dokazano liječnički (vidi Hoffmanovu sudbenu medicinu), da i trudna žena može imati menstruaciju par mjeseci u trudnom stanju, kao i obratno da i netrudna žena može i izgubiti menstruaciju. Povrh toga je pitanje, da li je drugotužena imala doista koncem trav. 1918. menstruaciju, jer je to mogao biti obični krvotok, koji se dešava kod trudnih žena, te koji je patološka pojava, koju okolnost t. j. da li se radi o menstruaciji ili krvotoku ne mogu ustanoviti laici, već samo vještaci. Pošto je kardinalno pitanje riješeno liječničkim nalazom i mnijenjem, opravdano je udovoljenje tužbenoga petita. — O parbenom trošku sudjeno je po §. 573. grpp.

Banski stol je zabacio ništovnu žalbu prvotuženoga, a povodom njegova priziva preinačio prvu osudu i tužbu odbio uz preboj parbenoga troška izmedju tužitelja i drugotužene. Razlozi: Niština u postupku prvostepenoga suda nema, zbog kojih bi se prvostepena osuda imala smatrati ništavom po smislu §. 339. grpp., pa je stoga valjalo ništovnu žalbu prvotuženoga mldb. I. V. po §. 342. grpp. zabaciti. — U samoj stvari valja istaknuti slijedeće: Dan samog povratka tužiteljevoga iz ruskog zarobljeništva nije točno ustanovljen. Bio taj dan 18. ili 25. svibnja 1918. u samoj stvari ne mijenja ništa. Ako je prvi dan točan, dijete Ivan rodjeno je 207. dan, ako je drugi dan točan, to je dijete rodjeno 200. dan nakon povratka tužiteljeve i obavljenog prilega s drugotuženom.

Tužitelj sam priznaje, da je na dan povratka spolno općio s drugotuženom svojom ženom. I u prvom i u drugom slučaju pada rodjenje djeteta Ivana u zakoniti rok t. j. dijete je to rodjeno nakon 6 mjeseci a prije svršetka 10 mjeseci računajući od dana, kad je tužitelj s materom njegovom spolno općio (§§. 138. i 163. ogz.). Tužitelj se dakle imade smatrati ocem mldb. I. V. Da on to ne bude, morao bi on dokazati nemogućnost, da je dijete po njemu začeto (§. 158. ogz.). Te nemogućnosti on nije dokazao. Vještaci toga ne dokazuju tim manje, jer nije bez svake dvoumice ustanovljen dan spolnoga općenja tužitelja s tuženom K. V., a kada bi i dokazano bilo priznanje materino, da je počinila preljub i da je dijete rodjeno s drugim, ni to ne bi moglo da oduzme djetetu zakonitost, jer mogućnost začeća po tužitelju nije isključena, a toga vještaci ni ne mogu izreći za ovaj konkretni slučaj, jer dijete nije pregledano odmah nakon porodjaja već 56. dan.

S tih je razloga valjalo povodom prvotuženikova priziva osudu prvostepenoga suda preinačiti. Osuda glede naknade prizivnoga troška osniva se na §. 573. grpp. Parničkoga troška prvotuženi nije razvrstao. Glede drugotužene je parnični trošak prebijen, jer je ova tako u prizivu svom iskala.

Stol sedmorice je povodom previda tužitelja preinačio osudu bans. stola i uspostavio onu prvoga suda, a parbene troškove u svim molbama prebio. Razlozi: Tužitelj, da obori zakonsku predmnjevu (§. 138. ogz.), po kojoj se on imade smatrati zakonitim ocem mldb. I. V., rodjenoga u zakonitom roku odnosno potonji zakonitim njegovim djetetom, poziva se u dokaz nemogućnosti, da je to dijete po njemu začeto, na priznanje matere, drugotužene K. V., o sbivšem se preljubu, te na sudbeni očevid i vještačko mnijenje. Samo priznanje matere, da je počinila preljub, ne oduzima istina po §. 158. ogz. zakonitost rodjenja djeteta; ali takovom priznanju matere nije ni zakonom osporena svaka dokazna moć, već isto nije samo dovoljno za potpuni dokaz nezakonitosti rodjenja. Vještaci nisu istina pregledali dijete i mater odmah iza poroda, — ali to u nazočnom slučaju nije za uspjeh parnice ni odlučno, jer se ne radi o dokazu, predvidjenom u §. 157. ogz. o uzroku neobičnog slučaja, kada se dijete rodjeno po vjenčanoj ženi prije ili poslije zakonskog vremena, odredjenog u § 138. ogz., imade suprot zakonskoj predmnjevi (§. 155. o. g. z.) smatrati zakonitim. U nazočnom slučaju imade tužitelj nemogućnost začeća djeteta po njemu dokazati po propisima grad. parb. post., uvaživ pri tom ograničenje dokazne moći priznanja matere sadržano u §. 158. ogz. Predhodnim sudbenim očevidom dozvoljenim po §§. 206., 209. i 210. grpp. na molbu tužitelja, a obavljenim dne 4. velj. 1919. — mimo zahtjeva tužitelja — samo sa jednim vještakom, konstatovano je, da je mldb. I. V. nakon 56 dana ili 8 tjedana pronadjen u takovom i tolikom razvoju, po kojem taj jedan vještak drži, da je to dijete kod poroda, sbivšega se 10. pros. 1918., bilo normalno iznošeno i razvijeno, t. j. da je nošeno punih devet mjeseci. Tomu očevidu i mnijenju vještaka nisu tuženi tečajem parnice prigovorili osim, da se tek nakon 56 dana preduzetim očevidom nije više moglo ustanoviti, da li je dijete iznošeno ili nije. Ali je taj prigovor oprovrgnut suglasnim mnijenjem dvojice drugih vještaka, da se je 56 dana nakon poroda mogao očevid sa pozitivnim uspjehom obaviti, i na temelju toga očevida suglasno s najvećom sigurnošću izjaviše, da je mldb. I. V. nošen daleko više od 206 dana, da je nošen obično vrijeme, koje je potrebno za potpun razvitak ploda, dakle od prilike 280 dana, obrazloživši to svoje mnijenje razlozima svoje znanosti i potvrdivši time i mnijenje prvoga vještaka, koji je predtečnom očevidu prisustvovao. Tim predhodnim sudbenim očevidom, vještačkim mnijenjem i neporečenim priznanjem matere K. V., da je još mjeseca ožujka 1918. puteno općila sa I. V., koji je otac djeteta, dokazano je potpuno, da je mldb. I. V. začet prije i nošen u utrobi matere više od 206 dana, a po tom logično i nemogućnost, da je začet od tužitelja, koji je neprijeporno, vrativši se nakon više od dvije godine iz ruskoga zarobljeništva, tek 18. svib. 1918. sa svojom ženom a materom djeteta puteno općio i općiti mogao. Stoga je valjalo uvaženjem previda tužitelja napadnutu osudu bans. stola preinačiti i uspostaviti onu suda prve molbe kao na zakonu osnovanu. — Izreka o preboju parbenih troškova osniva se na propisu §. 573. grpp.

Isplata, podaniku neprijatedjske države učinjena, po zakonu od 17. kolovoza 1915. o postupku s imovinom podanika država, koje su u neprijateljstvu sa Srbijom,

je nevaljana i ništetna. — Agrarna reforma ne smeta kod prodaje cjelokupnoga velikoga posjeda.

Rješidba stola sedmorice od 4. svib. 1921. br. 1043 (odluka kotar. suda u N. od 14. velj. 1920. br. 918-gr., rješidba bans. stola od 1. ruj. 1920. br. 16251).

P r v i s u d je dostalcu, koji se iskazao, da je podmirio vjerovnike, medju kojima se je platežom anuitetnih obroka sa ugarskom hipotekarnom bankom nagodio, — izdao uručbenicu i odredio brisanje uknjiženih tereta osim amortizacionog zajma, osiguranoga pravom zaloga. — B a n s k i j e s t o l tu odluku potvrdio.

S t o l s e d m o r i c e: vidiv, da se ne može ovdje uvažiti utjecateljeva tvrdnja, da je 7. srp. 1919. sklopio sa dostalcem nagodu, kojom mu je isti ustupio sva svoja prava na kupljene nekretnine, već da on opstojnost i valjanost takove nagode imade dokazati putem redovite parnice; — vidiv, da je čin dne 27. srp. 1917. obavljene ovršne dražbe odobren pravomoćnom odlukom prvostepenoga suda od 30. srp. 1917. br. 5294-gr., pa da stoga nije za pravnu valjanost te ovršne dražbe potrebito odobrenje ministra za agrarnu reformu u smislu člana 5. naredbe o zabrani otudjivanja i opterećivanja zemljišta velikih posjeda od 21. srp. 1919. (zb. br. 32 : 1920.), koja prema naredbi hrv.-slav. zemaljske vlade, povjereništva za pravosudje, od 3. sječ. 1920. br. 144, odnosno dopisu ministarstva za agrarnu reformu od 8. pros. 1919. br. 9234 imade unatražnu moć od 27. velj. 1919. t. j. od časa, kada su stupile na snagu predhodne odredbe za pripremu agrarne reforme od 25. velj. 1919., pa zato s te strane ne bi ni bilo zaprijeke izdanju uručbene isprave dostalcu glede kupljenih po njem nekretnina; — nu vidiv, da je dostalac na račun kupovnine za nekretnine ul. br. 34 i 117 opć. P. i br. 115 opć. K. u ukupnom iznosu od 545.000 K isplatio samoj ovrhovoditeljici ugarskoj hipotekarnoj banci u B. sve zaostale anuitetne obroke sa zateznim kamatima i pristojbama na amortizacijono potraživanje njezino, pak da je prvi sud u to ime ovrhovoditeljici plaćeni ukupni iznos od 155.279 K 78 fil. glasom svoje odluke od 14. velj. 1920. br. 918-gr. uvažio i isplatu valjanom priznao; — vidiv, da prema zakonu o postupanju s imovinom podanika neprijateljskih država od 17. kol. 1915., koji je zajedno s pravilnikom za izvršenje njegovo od 19. kol. 1915. rasprostranjen rješenjem ministarskoga savjeta od 5. velj. 1919. na cijelu teritoriju kraljevine S. H. S., imadu dužnici podanici ove kraljevine sva svoja dugovanja podanicima neprijateljskih država prijaviti ministru narodne privrede, a tko hoće da izmiri svoje dugovanje, da može novac položiti opštemu depou uz priznanicu o uplati (čl. 22. zak. od 17. kol. 1915.), a prema naredbi ministra trgovine i industrije, odsjeka za upravu neprijateljske imovine, od 19. srp. 1919. br. VII.—3463 da imadu sva lica svoja dugovanja i ma u kom obliku primanja i ostave podanika neprijateljskih država odmah prijaviti ministarstvu za trgovinu i industriju i novac preko istoga ministarstva položiti u depozit dotičnih uprava fondova, te se tako osloboditi svoje obveze prema dotičnima (t. j. vjerovnicima); — vidiv, da dostalac ovršeničkih nekretnina imade na mjesto ovršenika t. j. dužnika iz kupovnine podmiriti tražbine vjerovnika u smislu i u granicama diobne osnove od 1. svib. 1919. br. 2306-gr., pa kako god dužnici Š. i G. J. nisu smjeli, nakon što je na cijelom teritoriju kraljevine S. H. S. stupio na snagu zakon od 17. kol. 1915. o postupanju s imovinom podanika neprijateljskih država, platiti dug ovrhovoditeljici ugarskoj hipotekarnoj banci u B., podanici neprijateljske države, tako to nije smio učiniti ni dostalac, već je imao odnosni dio kupovnine položiti kod ovršnoga suda, koji bi s istim postupao prema izdanim o tom propisima, dočim se po dostalcu neposredno ugarskoj hipotekarnoj banci u B. učinjena isplata ne može smatrati valjanom; — vidiv, da dosljedno tomu dostalac nije udovoljio dražbenim uvjetima, prema kojima će mu se izdati uručbenica, kada isplati svu kupovninu, pa mu se stoga za sad nije smjela izdati uručbenica;

o b n a š a o j e: povodom izvanrednoga previdnoga utoka ovršenika preinačiti napadnute suglasne rješidbe nižih sudova u dijelu, kojim se priznaje valjanom isplata dijela kupovnine iznosom od 155.279 K 76 fil., učinjena po dostalcu ugarskoj hipotekarnoj banci, te dostalcu izdaje uručbena isprava, p a i z r e ć i, da se ta isplata kao nevaljana ne uvažuje, a dostalac sa svojom molbom za izdanje uručbene isprave za sada odbija.

b) Kazneno.

Storivec po § 93 srb. k. z. more biti tudi službo opravljajoč državni uradnik.
Rešenje stola sedmorice odd. B od 6. apr. 1921. 1. Kl 475/20.

Deželno sodišče ljubljansko je obsodilo kr. carinarja L. D. zbog pregreška iz § 93 srb. k. z., ker je v službi dejanski napadel višjega carinskoga stražarja I. L., ko je le-ta svojo službo opravljal. Obtoženčevo ničnostno pritožbo je stol sedmorice odd. B na kasacijski razpravi zavrnil iz teh-le r a z l o g o v:

Pozivom na točke 5, 9a, b in 10 — prav samo 9a — § 281 kpr. r. prigovarja pritožitelj, da določba § 93 srb. k. z., ščiti gosposkine osebe zgolj zoper žalitve strank, ki ne nastopajo uradno, pa da ni uporabna na medsebojne žalitve službo opravljajočih javnih uslužbencev. Obtoženec da je svojo službo izvrševal in da je bil torej opravičen, uradno nastopiti napram svojemu podrejencu I. L. Zoper obtoženca da je postopati samo disciplinarno, če je sploh kaj zakrivil. Razsodba da je povrhu v protislovji se spisi, ker ne ugotavlja, da je bil obtoženec v službi. — Ti prigovori pa ne drže. V razsodbi je pisano, da je L. vstopil v pisarno carinskega urada, kjer se je nahajal obtoženec. S tem je dovolj jasno povedano, da je obtoženec baš svojo službo opravljal. O kakem protislovji se spisi ni tem manj govora, ko gre zgolj za dejansko ugotovitev, a nikakor ne za kaka navajanja iz spisov. Okolnost, da je bil obtoženec v službi, ko je takisto svojo službo opravljajučega I. L. dejanski napadel, obtoženca ne obvaruje kazni po § 93 srb. k. z. Ta zakonita določba ne ščiti oseb, ampak oblastveni ugled, ki je predpogoj uspešnega poslovanja gosposkinih organov. V dosego tega smotra pa ni uvaževati oseb, ki autoriteto gosposke žalijo. Zakon v resnici ne ustanavlja v tem pogledu nikake razlike, ampak določa z besedo »kdor« na sploh, da zakrivi pregrešek iz § 93 srb. k. z. vsakdo, ki na tam opisani način ravna brez razlike na njegovo osebno lastnost in njegovo, dasi službeno, razmerje napram napadenemu. Okolnost, da je žalitelj sam oblastvena oseba in da sam istočasno opravlja svojo službo, ne prihaja toraj v poštev. To izhaja tudi iz določbe v Sloveniji še veljavnega § 331 avstr. k. z., po kateri zapada kazni javni uslužbenec, ki v službi koga dejanski razžali. Da je obtoženec za svoje ravnanje tudi disciplinarno odgovoren, ga ne reši odgovornosti po kazenskem zakonu. Krivorek je potemtakem po zakonu utemeljen. Neosnovano ničnostno pritožbo je bilo zategadelj zavrniti.

Društvene vijesti.

Povodom smrti Njeg. Veličanstva Kralja Petra I. Karagjorgjevića poslalo je Pravničko društvo na adresu dvorske kancelarije ovu brzojavnu sažalnicu:

Pravničko društvo u Zagrebu daje izraza svojoj golemoj tuzi nad smrću prvoga Kralja svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Odajemo poštu vrhovnome zaštitniku prava, nepokolebivome poborniku demokratije i gradjanske slobode, sjajnome uzoru narodnoga vladaoca. Narodnim ujedinjenjem proširen je djelokrug i zadatak Pravničkoga društva i zajamčen mu uspješan razvitak, zašto će naše društvo velikome pokojniku sačuvati harnu spomen. Slava Kralju heroju, slava Kralju Ujedinitelju! — Predsjednik Dr. Polić. Tajnik Dr. Poliiteo.

Osim toga izrazio je predsjednik Dr. Lad. Polić osobno kod pokrajinskog namjesnika saučešće u ime društva. Na sprovodu u Beogradu zastupao je društvo predsjednik kr. stola sedmorice g. Dr. Aleksandar Badaj.

Nove knjige.

Jonen: Die Vereinbarung der Fortsetzung der off. Handelsgesselschaft mit den Erben eines Gesellschafters. Ein Vorschlag z. Abänderung d. § 139 H. G. B. (Ebering, Berlin, 1921), M. 15.

Jung: Massnahmen d. Aktiengesellschaft gegen Ueberfremdung (Mainz, Diemer, 1921). M. 14.

Kommentar der Reichsgerichtsräte z. B. G. B. 3. völlig umgearb. Aufl. 1921. 3. sv., vez. 360 M.

Litthauser-Mosse, H. G. B., 16. izd. 1920. — 30 M.

Loehr: Das d. Bankwesen (Schweitzer, München, 1921), M. 22.

Merzbacher: Reichsgesetz betr. die Gesellschaft m. b. H. in der Fassung d. Bekanntmachung v. 20. 5. 1898, 7. Aufl., neubearb. (Beck, München, 1921); M. 20.

Perić: Gradjansko pravo. Opšti deo (Beograd 1921 — štampano kao rukopis po predavanjima).

Recueil des prescriptions fédérales en matière de poursuite pour dettes et de faillite. Supplement. Lois, ordonnances du Conseil fédéral et du Tribunal fédéral et circulaires édictées depuis 1912. Edité sons les auspices de la Chambre des Poursuites et des Faillites du Tribunal fédéral (Zürich, Füssli, 1921); — fr. 6.

Reedereiabfindungsvertrag (Entwürfe d. deutsch. Reichstages 1921 (N. 7.) (Berlin, Heymann, 1921); M. —.95.

Reichsgerichts-Entsheidungen in kurzen Auszügen. Hrsg. v. deutsch. Richterbund, Zivilsachen B. 95, 96 (München, Schweizer Verl. 1921).

Reik: Die Fristen a. d. Gebiete d. gewerbl. Rechtsschutzes a. d. Friedensvertrag v. Saint-Germain, d. Berner Abkommen u. d. inneren österr. Gesetzgebung (Wien, Manz, 1920).

Roczumek: Das Kreditgeschäft im Bankbetriebe. 3. Aufl. 1921.

Schaeffer: Grundriss des priv. u. öff. R. (Hirschfeld, Leipz. 1920—21).

Schaeffer: Die Hauptfragen d. Kriegslieferungsprozesse u. d. Lieferungsprozesse d. Übergangszeit (Stand der Rechtsprechung 1. 1. 1921) 2. vollkomm. umgearb. Aufl. (Ergänzung z. Grundriss d. priv. u. öff. R., Bd. II, 1) Leipzig, Hirschfeld, 1921. — M. 3.

Schaps: Seerecht, Kommentar z. 4. Buch d. H. G. B. u. seinen Nebengesetzen, 2. Aufl. 1921. Bd. I; — geb. M. 175.

Schulz: Haftpflicht der Eisenbahn im Güterverkehr, 1920. M. 18.

Seligsohn: Kommentar z. Haftpflichtgesetz, 1920. Vez. M. 24.

Simeonn: Recht u. Rechtsgang, 1919/1921 (sv. I., dio 1. i 2.: Allg. Teil, Schuldrecht nebst Handels- u. Wechselrecht, Sachenrecht, Familienrecht, Erbrecht; vez. M. 78.10; — sv. II. u pripravi: Freiwillige u. streitige Gerichtsbarkeit).

Staub's Kommentar z. Handelsgesetzbuch, 10. Aufl. Bearb. v. Reichsger. Sen. Präs. H. Koenige. 2 Bd. (Berlin, Verein wiss. Verl., 1920) 2/2 (§§ 376—473).

Staub's Kommentar z. Wechselordnung, fortges. v. Drs. J. Stranz u. M. Stranz. 9. Aufl. bearb. v. Rechtsanw. J. R. Dr. M. Setranz u. Rechtsanw. Martin Stranz (Ver. wiss. Verl., Berlin, 1921); M. 54.

Šuman: Das gewerbliche Eigentumsrecht in Jugoslawien (Wien, 1921).

Tschierschky: Zur Reform der Industriekartelle. Krit. Studien. (Berlin, Springer, 1921); M. 13.20.

Warneyer's Jahrbuch d. Entscheidungen auf. d. Gebiete d. Zivil-, Handels- u. Prozessrechtes. Unt. Mitwirkung v. Niesert, hrsg. v. Otto Warneyer (Leipzig, Rossbergsche Verlh.) 19. Enth. Schrifttum u. Rechtsprechung v. Herbst 1919 bis Herbst 1920 (1921). M. 25.

Worms: Die Verwertung von Erfindungen. Nach d. Tode d. Verf. hrsg. v. Dr. G. Ranter, Patentanw. (Berlin, 3. verb. Aufl. Halle, Masshold, 1921). M. 9.

Dorst: Die notarielle Beurkundung. System. Darstellung mit Mustern zum prakt. Gebrauch. 1920, vez. M. 50.60.

IV. Gradj. parbeni i neparbeni postupak.

Formularienbuch für freiwillige Gerichtsbarkeit. Herausg. v. Anwaltverein. 1920. Vez. M. 99.

Formularienbuch f. f. G. mit Mustern nud Kostenberechnung. 1920. —

Klinger: Die Zuständigkeitsgebiete des Reichswirtschaftsgerichts (Spaeth & Linde, Berlin, 1921). M. 5.50.

Monse: Die gerichtliche Verhadlung über d. Dispache (Würzb. Abhandlungen z. deutsch. u. ausländ. Prozessrecht, 11) 1921 (Hirschfeld, Leipzig) M. 18.

Sauer: Grundlagen des Prozessrechts, Ferd Enke, Stuttgard, 1919.

Stein: Grundriss d. Zivilprozessrechts (Mohr, Tübingen, 1921). 40 M.

Sydow-Busch: Z. P. O., 11. izd., 1920; vez. M. 35.

Waldecker: Die Zwangsvollstreckung gg. Kommunalverbände in Preussen; Moeser, Berlin 1918 (rec. Goldsch., v. Weinb., str. 245).

Warneyer: Z. P. O., 4. izd. 1920, vez. M. 28.60.

V. Kazneno pravo (materijalno i formalno).

Altmann-Jacob-Weiser: Die österr. Strafgesetzgebung nach d. Stande v. 15. X. 1920 (Handausg. österr. Ges., Staatsdr. Wien, H. 206); M. 60.

Andrae: Der deutsche Strafvollzug u. s. reichsgesetzl. Regelung (Würzb. Abhandlungen z. deutsch. u. ausl. Prozessrecht, 12) (Leipzig, Hirschfeld); M. 22.

Annschat: Der Jagdschutzbeamte a. d. Verbrecherfährte. Ein Leitf. z. Verfolgung strafbarer Handlungen i. Jagdschutz. Mit 11 Abb. (Berlin, Boll & Pickardt, 1921); M. 10.

Bell: Zentrum u. Werdegang sowie Ref. des Reichs-Strafrechts u. Strafprozesses (M. Gladbach, Volksvereinsverl.); M. 6.

Beling: Die Grundzüge des Strafrechts, 6. u. 7. überarb. Aufl. (Tübingen, Mohr); M. 9.

Binding-Hoche: Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens. Ihr Mass u. ihre Form (Leipzig, Meiner, 1920).

Binding: Die Schuld im d. Strafrecht (Meiner, Leipzig, 1919). (Rec. Jur. Blätter 1921, br. 7/8).

Dietz: Ges. betr. Aufhebung d. Militärgerichtsbarkeit v. 17. 8. 1920. (Münster i. W., Coppenrath); M. 14.

Die Disziplinarvorschriften f. das österr. Heer (Ges. v. 22. Juli 1920 N. 368 St. G. Bl. samt Vollzugsanweisung v. 17. Aug. 1920 N. 398). Herausg. v. Staatsamt f. Heerwesen (Staatsdruckerei, Wien, 1920).

Ebermeyer: Kommentar der Reichsgerichtsräte z. Strafgesetzbuch. 1920; vez. 100 M.

Friedlaender: Interessante Kriminalprozesse v. kulturhist. Bedeutung. Eingeleitet v. Sello. B. 11, 12 (Berlin, Barsdorf, 1919); — po M. 6.

Goldschmidt: Zur Reform des Strafverfahrens iz »Recht u. Staat in Geschichte u. Gegenwart«, sv. 14. (Mohr, Tübingen 1919); M. 1.80 + 50%.

Kohlrausch: Strafprozessordnung u. Gerichtsverfassungsges., 18. Aufl. (Guttentagsche Smlg. Dt. Reichsges. N. 12) (Berlin, Ver. wiss. Verl. 1921); M. 24.

Hofacker: Die Reform des Strafgesetzbuchs. Eine Besprechung d. Entwurfes v. 1919 (Kohlhammer, Berlin, 1921); M. 5.

Konzet: Die Frage d. modernen Strafvollzuges (Jena, Gensch, 1921).

Kratter: Gerichtsärztliche Praxis (Enke, Stuttgart, 1919); M. 44.

Marković, B. V.: O dokazima u krivičnom postupku. 2. izdanje (Kon. Beograd, 1921., ćir.).

Mizler: Istražna služba. Priručnik za žandarme i uopšte za sve organe javne bezbednosti. Po Gross-u; 2. izdanje, sa 80 slika i nacrta (Zagreb, 1920.).

Schneickert: Das soziale Elend, das Verbrechen u. d. soziale Selbsterhaltungstrieb. Zeitgem. Betrachtungen (Hayns Erben, Potsdam, 1921); M. 10.

Seelig: Die Prüfung der Zurechnungsfähigkeit Geisteskranker durch den Richter (Moser, Graz, 1920) (Rec. Jur. Bl. 1921 br. 3/4).

Strafprozessordnung u. Gerichtsverfassungs-Gesetz i. d. vom 1. Apr. 1921 ab geltenden Fassung mit den Nebengesetzen. Hrsg. v. Kiesow (Bensheimer, Mannheim, 1921); M. 15.

Zuglia: Stanje nužde (Vel. Bečkerek, 1920). (Oci. Arhiv 1921. br. 3.)

Medved, Josip: Gluhonijemi, njihov uzgoj i naobrazba. Zagreb, 1903. str. 18.

Miholić Stanko: Imade li u gimnaziji preterećivanja. Zagreb, 1904. str. 64.

Mosso, Angello, preveo Ivan Širola: Tjelesni uzgoj mladeži: Tjelesni uzgoj žene. Zagreb, 1896. str. 176. Izdao Hrvatski pedagoški zbor.

Müller, Adolf, dr.: Higijena usta. Zagreb, 1892. str. 18.

Müller, J. P.: Moj sistem. Preveo Josip Prikril. Zagreb, 1913., str. 75. Sa slikama.

Naputak za obuku njegovanja zdravlja u podčastničkim i momčadskim školama. Budapest, 1909. str. 123.

Naputak o zapriječenju i suzbijanju kužnih bolesti kod kr. ug. domobranstva. Budapest, 1912. str. 207.

Naputak o kratelju (koleri) Zagreb, 1886 str. 15.

Nauk za sahranu zadavljenih, utopljenih, sledenih, obissenih, odussenih, otrovanih, udriveni od groma, i prem rodjeni, koi daveju priliku, da jessu mertvi. Zadar, 1816, str. 71. Kod Ante Luigi Battara. Najprije je jednaki talijanski tekst. Brošura je vrlo rijetka te se jedan primjerak nalazi u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom: R. 1141.

Nauk za oxiviti Zadusene, Utoplene, Smerznute, Obisene, ili Zadavljene, Otrovane, Udarene od Strile, I Stropo Rodjene, Sumnjivo Mertve. U Zadru Kod Bratje Battara, 1836. str. 39. Najprije je jednaki talijanski tekst. Brošura je vrlo rijetka, te se nalazi jedan primjerak u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom: R. 1121. Brošura je slična prijašnjoj.

Novak Vladimir: Kratka uputa u psyhiologiju gimnastike. Spljet 1894., str. 55.

Svaštice.

Glasovi o našem glasilu. — Arhiv za pravne i društvene nauke, organ pravnoga fakulteta univerziteta beogradskoga, koji uredjuju sveuč. profesori dr. Čedomil Mitrović i dr. Kosta Kumanudi, donosi u svesku od mjeseca lipnja i srpnja ove godine u bilješkama ovo: »Mjesečnik«, organ hrvatskoga pravničkoga društva i jedan od naših najstarijih i najvrsnijih pravnih listova, koji je iz financijskih razloga prestao izlaziti krajem 1919., pokrenut je na novo pod uredništvom sveučilišnog profesora dra. Eda Lovrića. Prvi broj posvećen je sav tekućim pitanjima našega pozitivnoga zakonodavstva, kao što su rad na izjednačenju zakona, nacrti novoga ustava, nacrt zakona o uredjenju sudova, pitanje o važnosti uredaba itd. Svi su članci od najuglednijih hrvatskih pravnika, i njihove stručne primjedbe zaslužuju pažnju našega zakonodavca. Mi želimo naročito istaći studiju prof. dra. Ladislava Polića o nacrtima ustava. Gosp. Polić postavio je sebi zadatak, da sa čisto naučnog gledišta pregleda sve važnije nacrte ustava. Primajući njihova osnovna načela bez diskusije, on samo ispituje, koliko je koji nacrt ostao veran svojim načelima i u kojoj je meri uspio, da ih ostvari. On počinje sa nacrtom ustavne komisije, koji je po njegovu mišljenju služio za polaznu tačku svim docnijim nacrtima i koji je, radjen od stručnjaka,

zaslužio mnogo više pažnje, nego što mu je naša štampa ukazala. Rasprava g. Polića izradjena je sa njegovom poznatom iscrpivošću, preciznošću i finoćom. Pored tačne karakteristike komisijonog nacrta, za koji g. Polić nalazi, da je u glavnome uspeo ostvariti »demokratska načela i ideje pravne države«, ova rasprava puna je interesantnih napomena pravnih i političkih, kao n. pr. o narodnoj suverenosti, o kraljevom učešću u zakonodavstvu, o parlamentarnom režimu itd. Pored rasprave g. Polića valja takodje istaći mišljenje, koje je kr. banski sto dao povereništvu za pravosudje o pravnoj likvidaciji stanja, stvorenoga ratom. Povereništvo za pravosudje želelo je znati, da li i koji propisi ove uredbe važe na području Hrvatske-Slavonije. Kr. banski sto stavio se na gledište, da navedena uredba spada u red t. zv. uredbi za nuždu, kakve hrvatsko pravo ne poznaje, i da stoga ne može imati nikakve pravne snage za hrvatske sudove. Na taj način kr. banski sto složio se sa kasacionim sudom u Beogradu, koji je takodje našao, da se uredba o pravnoj likvidaciji ne može primenjivati, jer uredba ne može menjati ono, što je zakon stvorio.

Novi život u 8. svesku od 20. kolovoza 1921. u bilješkama piše slijedeće: U Zagrebu je počeo da izlazi ponova M j e s e č n i k, glasilo pravničkoga društva, pod uredništvom dra. Eda Lovrića, prof. univerziteta, i dra. Iva Politea, odvjetnika. U prvom i drugom broju tog časopisa, koji je od prilike uredjen kao beogradski Arhiv za pravne i društvene nauke, izašla su dva članka g. dra. Ladislava Polića, profesora državnoga prava na zagrebačkom univerzitetu pod naslovom »O n a c r t i m a u s t a v a«. Prvi članak se odnosi na nacrt ustavne komisije, a drugi pak na nacrt g. Stojana M. Protića. U oba članka g. Polić ispituje i objašnjuje ustavne nacrte sa gledišta pravnog i političkog, upuštajući se u dublju analizu osnovnih principa svakog od ovih nacrta. Obadva članka su solidno izradjena i čine čast njihovom autoru kao pravniku. Za proučavanje ustavnog pitanja članci g. Polića predstavljaju dragoceni materijal, na koji mi i ovde skrećemo pažnju naših čitalaca. — L. (= dr. Lazar Marković).

Ovako govore ugledni beogradski listovi i pravnici o našem »Mjesečniku«, a napose o člancima predsjednika našega društva g. dra. Ladislava Polića. Primili smo i nekoliko listova od naših pravnika iz provincije, u kojima ističu, da je izlaženje »Mjesečnika« sada tako potrebno kao nikada prije, te pristupaju u pravničko društvo kao članovi. No ima na žalost i takovih pravnika kod nas, koji su prije bili članovi našega društva, pa vraćaju list, — neki uz navod, da im je preskup. Tako je to učinilo par odvjetnika, te jedan odvjetnik i ujedno javni bilježnik. Jedan je gospodin vratio list s navodom, da u njemu ne nalazi ništa do oglaša, koji u list ne spadaju. Kakov je ovo prigovor?! Ta broj od mjeseca svibnja opsiže tri i pol arka, a od lipnja i srpnja svaki po tri arka bez oglasa, koji ni ne spadaju u opseg lista. Oglasi se tiskaju na omotnom papiru, koji se kod vezanja cijeloga godišta »Mjesečnika« mora odstraniti. Tim oglasima nastoji upravni odbor namaknuti nešto sredstava kao pripomoć, da list kraj velikih štamparskih troškova uz još uvijek mali broj društvenih članova može izlaziti. Kada bi bili naši pravnici bez iznimke, kako bi to moralo biti, članovi našega društva, bilo bi izlaženje »Mjesečnika« osigurano bez ičije pomoći. Doista je žalosno, da se kraj nehaja onih, koji su zvani, da uzdržavaju ovo glasilo, mora upravni odbor uticati potpori onih, koji za to nisu zvani.

Redarstvene uze u strašnom su stanju, pa nas mnogi odvjetnici mole u interesu čovječnosti i svojih branjenika, da to opširnije registriramo. S jedne strane ne bi htjeli imati ni malo sličnosti s dnevnim nestručnim listovima, koji bježe za senzacijama »lepoglavskih vampira« i sličnim, ali s druge strane potpuno uvidjamo važnost redarstvenih uza za kriminalno pravo, pa čak i onda, kada se ono tretira sa čisto naučnoga stanovišta. Ako su današnje, napose stanbene prilike takove, te ne dozvoljavaju svih poboljšanja, moglo bi se bar nešto učiniti, a svakako skraćenim ubrzanim postupkom skratiti i boravak u tim uzama, koje su za nevine nepravda, za krive višak kazne, a za sve velika muka. Nadamo se, da će nas mjerodavni faktori shodnim zahvatom u stvar lišiti dužnosti, da opširnije o tome pišemo.

Jugoslavenski odvjetnici u Trstu. Pošto se lahko može desiti, da je komu potreban odvjetnik u Trstu, priopćujemo imena jugoslavenskih odvjetnika u Trstu uz naznaku njihova stana. Ti odvjetnici jesu: Dr. A b r a m J o s i p, Via Genova br. 11, I.; Dr. F e r f o l j a J o s i p, Via Fabio Filzi br. 17, I.; Dr. F e r l u g a K a r l o, Via S. Giovanni br. 14, II.; Dr. K i m o v e c I v a n, Trg Oberdank br. 5, I.; Dr. O k r e t i č H e n r i k, Via Nicolò Macchiavelli br. 15, I.; Dr. P r e t n e r M a t e Via Nicolò Macchiavelli br. 15, I.; Dr. S e d m a k J o s i p, Via Fabio Filzi br. 17, I.; Dr. S l a v i k E d v a r d, Via Fabio Filzi br. 10, I.; Dr. S t a r è E g o n, Via G. Mazzini br. 20, II.; Dr. V e s e l G j o r g j e, Via Fabio Filzi br. 10, I.; Dr. W i l f a n J o s i p, Via XXX. ottobre br. 23, I.; Dr. A g n e l e t t o J o s i p, Via Genova br. 11, I.

Silesija zakona i naredaba u Austriji zadaje tamošnjim pravnicima muke i brige, pa se u stručnim časopisima tuže, da se ne mogu više snaći i držati u očevidnosti to golemo blago (!). (Neka se utješe time, što imaju socios dolorum u tom obziru kod nas. — Opas. ured.).

Dizanje pravne svijesti. — Potreba, da opet oživi poništena pravna svijest, potakla je berlinsku trgovačku komoru, da izda spomenicu o tome. Samo je čudnovato njezino mišljenje, da će se to postići i ukidanjem dotično izmjenom propisa protiv navijanja cijena ii protiv verižne trgovine (D. J. Z. sv. 3/4 o. g.).

Odvjetnička tarifa u Austriji je opet izmijenjena prema novim životnim i privrednim prilikama. I č i n o v n i č k e p l a ć e misle znatno povisiti, te je o tome izradjen opsežan nacrt zakona.

Kodifikatorne radnje u Njemačkoj su jako nabujale.* Sudovi su prenatrpani radom, a prilike zahtijevaju žurno reformu sudova, postupnika i materijalnoga prava. U pravničkim krugovima prevladava ipak mnijenje, koje i ministarstvo pravde dijeli, da se takove radnje ne smiju na vrat na nos obaviti, »neće li se da od kvantitete trpi kvaliteta«, nego da se — iako se brže i življe, a ono ipak ne prebrzo mora raditi — izradjeni nacrti objelodane i dade vremena i prilike teoriji i praksi, da ih prouči i ocijeni. Medjutim se, ne rješavajući načelnih pitanja, krpa za nevolju i na brzu ruku ono, što postoji, — toliko da sudovi mogu raditi te da vrsta rada ne trpi pod bremenom kolikoće posla. To se postiže z a k o n o m o r a s t e r e ć e n j u s u d o v a. Rasterećenje se provodi na dva načina: 1. ovlastivši zemaljske pravosudne uprave, da povjere sudskim pisarima (Gerichtsschreiber) neke od sudačkih posala n. pr. gruntovničkih (što ne nailazi, kako se čini, na najbolji prijem i na laskavu kritiku); 2. pomaknuvši na više granicu nadležnosti izmedju nižih i viših sudova. Kotarski sudovi bivaju nadležni, da rješa-

* Po »Deutshe Juristen-Zeitung« 1921, H. 1/2, str. 43 »Zur Reform der Reichsjustizgesetzgebung« i 44 »Neujahrsgedanken zur deutschen Gesetzgebung«.

vaju imovinske parnice do 3000 K. vrijednosti, a bez obzira na vrijednost, kada se radi o ispunjavanju zakonskih alimentacionih dužnosti. Do istoga se iznosa proširuje i nadležnost »Schöffengericht«-a glede mnogih delikata. To za nevolju, a medjutim će se uporedo obradjivati reforma gradj. i kazn. postupka, te će se provesti, kada sve bude zrelo.

Kako ozbiljno o svemu tome misle njem. pravnici, izlazi iz pisma jedne ličnosti, koje urednik »D. J. Z.« objelodanjuje. Piscu je poglavito do toga, da jedno lice — to može biti samo viši, sudac — upravlja radom komisije; da referenti budu stručnjaci i da glavni članovi komisije ne rade ništa drugo, nego da se bave samo obradjivanjem nacrta, te da — kako bi bili neodvisni i bez materijalnih briga — imaju veliku plaću i visok položaj...

Skupština odvjetničke komore za donju Austriju, održana u Beču dne 11. travnja o. g., odlučila je, da zavede neke dodatke na prinos za komoru, i to tako da te prinose ne plaćaju više svi jednako. Prinos je povećan za one odvjetnike, koji dne 1. svibnja o. g. imaju kod sebe više od jednoga odvjetničkoga pomoćnika. — Odlučilo se takodjer, da se paušalne nagrade za zastupanje siromaha upotrebe za podizanje oporavilišta za odvjetnike. — Dohoci koncipijenta su povišeni na iznos od 3000, 4000 i 5000 K. najmanje, ali koncipijenti nijesu tim zadovoljni. (Gerichtshalle od travnja o. g.)

Skupoća pravničkih časopisa i knjiga u njem. krajevima. Goldschmidtove Zeitschrift f. Handelsrecht povisile cijenu, Gerichtshalle i Gerichtszeitung bečke ne će da to učine, ali stežu opseg lista, berlinska Deutsche Juristen-Zeitung ne može da radi skupoće dade izraditi korice za god. 1920., njem. list državnih zakona je poskupio, pa se pravnici ne prestaju tužiti, što im se onemogućuje nabava najvažnijih pomagala, Juristische Blätter su povisili cijenu na 100 K. godišnje; državno izdanje njem. nacrta kazn. zakona od god. 1913 i 1919 sa popratnom »Denkschrift« stoji 84 m.

POZOR ČLANOVI I PRETPLATNICI! — Umoljavaju se gg. članovi i pretplatnici »Mjesečnika«, da izvole članarinu i pretplatu uplaćivati budi putem I. hrvatske štedionice u Zagrebu, budi neposredno društvenomu blagajniku gosp. Franji Podgajskomu, Zagreb, Boškovićeva ulica 2. Šiljanjem članarine i pretplate poštom na ovaj način imadu gospoda članovi i pretplatnici u rukama odmah i potvrdu. Članovi i pretplatnici, koji na ovaj način ne uplate članarine i pretplate, mogu to učiniti i putem naših povjerenika. Zagrebački članovi, naročito odvjetnici, suci i odvjetnički perovodje mogu plaćati članarinu takodjer sudb. pristavu g. dru. Hircu, koji se izjavio spremnim preuzimati članarinu za društvo. Godišnja je članarina za javne činovnike svih struka i odvjetničke perovodje 120 K, a za članove ostalih zvanja 240 K. Novi članovi plaćaju kod pristupa u društvo još i upisninu od 20 K. Za javne je urede pretplata 250 K na godinu. Članarina i pretplata plaća se unapriječ i to po volji najednom ili u polugodišnjim ili četvrtgodišnjim obrocima. Dužnost je svih članova, da redovitim plaćanjem članarine omoguće izdavanje »Mjesečnika«. Isto tako je dužnost svih pravnika, da budu članovi društva, da uzmognu kao takovi dobivati ovaj naš pravnički list, bez kojega ne bi smio da bude nijedan naš pravnik. Ako svi naši pravnici sdušno vrše tu dužnost, moći će »Mjesečnik« i kraj sadašnjih velikih štamparskih troškova redovito izlaziti, što više moći će se njegov opseg i povećati.

HRVATSKA
ESKOMPTNA BANKA
ZAGREB.
UTEMELJENA 1886. UTEMELJENA 1868.

Brzojavni naslov: ESKOMPTBANK, ZAGREB.

Dionička glavnica . . . . 200,000.000 kruna.
Pričuve . . . . . 57,000,000 kruna.

Mjenjačnica u vlastitoj palači:
Ilica 3. Zagreb Ilica 3.

Podružnice:
Osijek Petrinja, Vinkovci, Križevci Sušak, i Dubrovnik.

Obavlja sve transakcije bankovne struke. Osnivanje i finansiranje industrijalnih i trgovačkih poduzeća. — Afilirani zavodi u svim većim trgovačkim središtima Jugoslavije. — Izravne veze sa prvorazrednim bankama u Parizu, Londonu, Zürichu, Berlinu, Beču, Budimpešti, Trstu, na Rijeci i t. d. i u obim Amerikama.

Posebni odio za šumske poslove.

PRVA HRVATSKA ŠTEDIONICA
U ZAGREBU.

Osnovana godine 1845. Osnovana godine 1845.

Dionička glavnica 120,000.000 kruna.
Pričuve . . . 70,000.000 kruna.
Ulošci preko . 1.000,000.000 krunà.

BRZOJAVNI NASLOV: PRAŠTEDIONA, ZAGREB.

PODRUŽNICE: Beograd, Bjelovar, Brod na Savi, Celje, Crikvenica, Čakovac, Daruvar, Delnice, Djakovo, Gjurgjevac, Ilok, Karlovac, Kraljevica, Križevci, Nova Gradiška, Mitrovica, Ogulin, Osijek, Požega, Rijeka, Senj, Sisak, Sušak, Sv. Ivan Zelina, Subotica, Varaždin, Velika Gorica, Vinkovci, Virovitica, Vukovar, Zemun. ISPOSTAVE: Osijek d. g., Vinica.

Mjenjačnica u Zagrebu u vlastitoj palači.

Prima uloške na uložne knjižice i na tekući račun. Eskomptira mjenice i devize. — Prima na inkaso tu- i inozemne mjenice. — Izdaje 4½% založnice i 4½% komunalne obveznice, koje imadu oprost od poreza, pupilarnu sigurnost i jamčevnu sposobnost. — Kupuje i prodaje valute i devize. — Izdaje čekove i kreditna pisma, te obavlja isplate na temelju akreditiva na sva tu- i inozemna mjesta. — Podijeljuje hipotekarne zajmove na kuće i nekretnine. — Obavlja burzovne naloge savjesno i kulantno. — Posreduje kod predoznaka iz Amerike u tuzemstvo.

Tisak „Tipografija", grafičko-nakladni zavod d. d., Zagreb.